

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР
СУМЫН ЗАСАГ ДАРГЫН ТАМГЫН ГАЗАР

Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр сумын Иргэдийн
Төлөөлөгчдийн Хурлын 2023 оны 08. сарын 04
өдрийн 6/- дугаар тогтоолын 1/- дугаар хавсралт

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ /2024-2030/

Гүйцэтгэгч:

Газрын мэргэжлийн байгууллага
“ГАЗАР ДЭЛХИЙ” ХХК

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

А	АА	Аж ахуй
	ААН	Аж ахуйн нэгж
	ААНБ	Аж ахуйн нэгж байгууллага
	АИХ	Ардын их хурал
Б	БНМАУ	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс
	БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
	БНБД	Барилгын норм ба дүрэм
	БОАЖЯ	Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яам
	БОНХЯ	Байгаль Орчин, Ногоон Хөгжлийн Яам (Хуучин нэр)
	БХБЯ	Барилга, хот байгуулалтын яам
Г	ГАТБҮ	Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
	ГЗБ	Газар зохион байгуулалт
	ГЗБЕТ	Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
	ГЗБГЗЗГ	Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар
	ГК	Газрын кадастр
	ГНСТ	Газрын нэгдмэл сангийн тайлан
	ГНС	Газрын нэгдмэл сан
	ГХГЗЗГ	Газрын харилцаа, геодези, зураг зүйн газар (Хуучин нэр)
Д	ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
	ДЦС	Дулааны цахилгаан станц
Е	ЕТ	Ерөнхий төлөвлөгөө
З	ЗЗНДН	Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгж
	ЗДТГ	Засаг даргын тамгын газар
	ЗГ	Засгийн газар
И	ИТХ	Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал
М	МУ	Монгол Улс
	МАА	Мал аж ахуй
О	ОХУ	Оросын Холбооны Улс
С	САА	Сангийн аж ахуй
Т	ТЭЗҮ	Техник эдийн засгийн үндэслэл
	ТХэг	Тусгай хэрэгцээний газар
	ТХГ	Тусгай хамгаалалттай газар
	ТХГН	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг
У	УГЗБХЗТИнститут	Улсын газар зохион байгуулалт хайгуул зураг төслийн институт
	УГЗБЕТ	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
	УИХ	Улсын Их Хурал
	УТХГ	Улсын тусгай хамгаалалттай газар
Ү	ҮСХ	Үндэсний статистикийн хороо
Х	ХАА	Хөдөө аж ахуй
	ХХААХҮЯ	Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам
Ш	ШУА	Шинжлэх ухааны академи
Э	ЭХЭУБ	Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэл
	ЭҮТ	Экосистемийн үйлчилгээний төлбөр

ГАРЧИГ

ОРШИЛ	9
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ НЭГ. ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ	11
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.1. үндэслэл, арга зүй.....	11
Ажилбар 1.1.1. Үндэслэл.....	11
Ажилбар 1.1.2. Сумын НДХЕТ-ний арга зүй.....	11
Дэд ажилбар 1.1.2.1. Үндсэн арга зүй.....	11
Дэд ажилбар 1.1.2.2. Тохиромжтой байдлын үнэлгээний арга зүй, үндэслэл	12
Дэд ажилбар 1.1.2.3. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээний арга зүй, үндэслэл	13
Дэд ажилбар 1.1.2.4. Уур амьсгалын өөрчлөлтийг тооцож сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах арга зүй, үндэслэл	17
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.2. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭР, БАЙГАЛЬ ЦАГ УУРЫН НӨХЦӨЛ, НӨӨЦИЙН ҮНЭЛГЭЭ, НИЙГЭМ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ	18
Ажилбар 1.2.1. Газар зүйн байрлал, байгаль цаг уурын онцлог	18
Ажилбар 1.2.2. Уур амьсгалын өөрчлөлт, эрсдэл.....	19
Ажилбар 1.2.3. Нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн байдал	22
Ажилбар 1.2.4. Байгаль орчин, нийгэм-эдийн засгийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ	23
Ажилбар 1.2.5. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний шийдвэрлэх асуудал.....	24
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.3. ГАЗРЫН ЗАСАГЛАЛЫГ САЙЖРУУЛАХ ХҮРЭЭНД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ШИЙДЭЛ	25
Ажилбар 1.3.1. Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд тулгамдаж буй асуудал ...	25
Ажилбар 1.3.2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	27
Дэд ажилбар 1.3.2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	27
Дэд ажилбар 1.3.2.2. Хот тосгон бусад суурины ангиллын газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	31
Дэд ажилбар 1.3.2.3. Зам шугам сүлжээний ангиллын газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	33
Дэд ажилбар 1.3.2.4. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	34
Дэд ажилбар 1.3.2.5. Усны сан бүхий газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	35
Дэд ажилбар 1.3.2.6. Улс, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө	36
Дэд ажилбар 1.3.2.7. Хилийн цэс, хилийн цэсийн маргаан.....	37
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ХОЁР. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ.....	40
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 2.1. ХАА-Н ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХУРААНГУЙ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН БҮСЧЛЭЛ	40
Ажилбар 2.1.1. ХАА-н газрын газар зохин байгуулалтын төлөвлөгөөний хураангуй	40
Ажилбар 2.1.2. Хөдөө аж ахуйн газрын ерөнхий бүсчлэл	44
Ажилбар 2.1.3. Хөдөө ахуйн салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.....	46
Дэд ажилбар 2.1.3.1. Махны хэрэгцээ.....	46
Дэд ажилбар 2.1.3.2. Сүүний хэрэгцээ	46
Дэд ажилбар 2.1.3.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ	47
Дэд ажилбар 2.1.3.4. Тариалангийн газрын хэрэгцээ	48

Дэд ажилбар 2.1.3.5. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газар.....	48
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 2.2. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ.....	50
Ажилбар 2.2.1. Эрчимжсэн МАА хөгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	50
Дэд ажилбар 2.2.1.1. Эрчимжсэн МАА-н салбарын өнөөгийн байдал, нөөц.....	50
Дэд ажилбар 2.2.1.2. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ.....	50
Дэд ажилбар 2.2.1.3. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх чиглэл, төрөлжилт.....	52
Ажилбар 2.2.2. Тариалангийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	54
Дэд ажилбар 2.2.2.1 Тариалангийн газрын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ.....	54
Дэд ажилбар 2.2.2.2. Газар тариалангийн салбарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	55
Ажилбар 2.2.3. Бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	56
Дэд ажилбар 2.2.3.1. Уламжлалт хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ.....	56
Дэд ажилбар 2.2.3.2. Бэлчээр ашиглалтын өнөөгийн байдал	59
Дэд ажилбар 2.2.3.3. Бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	63
Ажилбар 2.2.4. Хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	83
Дэд ажилбар 2.2.4.1 Хадлан, хадаж болох бэлчээрийн газрын өнөөгийн байдал ..	83
Дэд ажилбар 2.2.4.2. Хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	85
Ажилбар 2.2.5. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зориулалттай бусад газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний шийдэл, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	91
Ажилбар 2.2.6. Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын хөгжлийн төлөвлөгөө	93
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ГУРАВ. ХОТ ТОСГОН, БУСАД СУУРИНЫ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ.....	96
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.1. ХОТ ТОСГОН БУСАД СУУРИН ГАЗРЫН НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХЭРЭГЦЭЭТ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ	96
Ажилбар 3.1.1. Нийгмийн дэд бүтцийн байгууламжийн хэрэгцээ	96
Ажилбар 3.1.2. Монгол улсын иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ	97
Ажилбар 3.1.3. Инженерийн дэд бүтцийн хэрэгцээт газар	97
Ажилбар 3.1.4. Хүн амын ундны усны хэрэгцээ	98
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.2. ХОТ, ТОСГОН, БУСАД СУУРИНЫ ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ.....	101
Ажилбар 3.2.1. Хот, суурин газрын газар ашиглалтын бүсчлэл.....	101
Ажилбар 3.2.2. Хот суурины газар ашиглалтын бүсчлэл дэх газар ашиглалтын төлөвлөгөө	104
Дэд ажилбар 3.2.2.1. Гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалттай газрын төлөвлөлт...	104
Дэд ажилбар 3.2.2.2 Үйлдвэрийн бүсийн төлөвлөлт	106
Дэд ажилбар 3.2.2.3. Хотын ногоон байгууламжийн төлөвлөлт	107
Ажилбар 3.2.3. Тусгай зориулалтын бүсийн төлөвлөлт	108
Дэд ажилбар 3.2.3.1. Хог хаягдлын төвлөрсөн цэг	108
Дэд ажилбар 3.2.3.2. Оршуулгын газар	109
Дэд ажилбар 3.2.3.3. Цэвэрлэх байгууламж.....	110
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.3. УУЛ УУРХАЙ, ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ЦААШДЫН ХӨГЖЛИЙН ХАНДЛАГАТАЙ УЯЛДСАН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ.....	111
Ажилбар 3.3.1. Уул уурхай, үйлдвэрлэлийн салбарын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ.....	111
Ажилбар 3.3.2. Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас нөлөөлөлд өртсөн газрууд	113

Ажилбар 3.3.3. Уул уурхайн газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ	113
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.4. АЯЛАЛ РЕКРЕАЦИЙН ГАЗАР АШИГЛАЛТ, САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ АЯЛАЛ РЕКРЕАЦИЙН НӨӨЦ БҮХИЙ ГАЗАРТ СУУРИЛСАН АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	114
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ДӨРӨВ. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТ, САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ЦААШДЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГАД СУУРИЛСАН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	116
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 4.1. ДЭД БҮТЦИЙН ХӨГЖЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ	116
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 4.2. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	117
Ажилбар 4.2.1. Төмөр замын тээврийн салбарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	117
Ажилбар 4.2.2. Авто тээврийн салбарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	118
Ажилбар 4.2.3. Шугам сүлжээний газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	119
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ТАВ. ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	121
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 5.1. ОЙН САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ	121
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 5.2. Ойн сан бүхий газрыг хамгаалах чиглэлээр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа	121
Дэд ажилбар 5.2.1. Шинээр ойжуулалт хийх газруудын байршил, тэрбум мод хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх	121
Ажилбар 5.2.2. Мод үржүүлгийн газар байгуулах хэрэгцээ, тавигдах шаардлага	123
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ЗУРГАА. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	127
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 6.1. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ	127
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 6.2. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	128
Ажилбар 6.2.1. Усны хамгаалалтын бүс	128
Ажилбар 6.2.2. Булаг шандыг хамгаалах арга хэмжээ	129
Ажилбар 6.2.3. Үерийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ	131
Ажилбар 6.2.4. Ундны усны эх үүсвэр	132
Ажилбар 6.2.5. Хөв цөөрөм байгуулах газар	135
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ДОЛОО. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	137
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 7.1. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ	137
Ажилбар 7.1.1. Тусгай хамгаалалттай газар	137
Ажилбар 7.1.2. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд	137
Ажилбар 7.1.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газрууд	138
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 7.2. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	138
Ажилбар 7.2.1. Улсын тусгай хамгаалалтад авахад тохиромжтой газрууд	138
Ажилбар 7.2.2. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авахаар төлөвлөсөн газар	139
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ НАЙМ. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ УУР АМЬСГАЛЫН ӨӨРЧЛӨЛТӨД ДАСАН ЗОХИЦОХ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ҮНЭЛГЭЭ	141
БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ЕС. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖИЛТЭЭР ГАЗРЫН НЭГДМЭЛ САНГИЙН АНГИЛАЛД ОРОХ ШИЛЖИЛТ ХӨДӨЛГӨӨН	150

Зургийн жагсаалт

Зураг 1.	Баяндэлгэр сумын байршлын схем	19
Зураг 2.	Зудын давтамжийн эрэмбэ	21
Зураг 3.	Гангийн давтамжийн эрэмбэ	21
Зураг 4.	Сумын батлагдсан хилийн цэс	38
Зураг 5.	Өмнөх СНДХТ-нд зурагласан багийн хилийн зааг болон egazar.gov.mn цахим систем дэх багийн хилийн зааг	39
Зураг 6.	Хөдөө аж ахуйн газрын бүсчлэлийн зураг	45
Зураг 7.	Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс	51
Зураг 8.	Үхэр бордох, үхрийн аж ахуйн жишээ зураг	53
Зураг 9.	Баяндэлгэр сумын төлөвлөж буй газар тариалангийн бүс	56
Зураг 10.	Малын тоо болон малтай өрхийн тоо, 2017-2021	57
Зураг 11.	Баяндэлгэр сумын мал аж ахуйн үзүүлэлт	57
Зураг 12.	Өвчнөөр хорогдсон малын тоо, мян.толгой, 2018 болон 2022 он	58
Зураг 13.	Баяндэлгэр суманд гарч байсан малын өвчин, голомт газрууд	59
Зураг 14.	Баяндэлгэр сумын бэлчээрийн талхагдал	60
Зураг 15.	2021 оны Sentinel-2 хиймэл дагуулын мэдээнд тооцсон ургацын зураг	62
Зураг 16.	Бэлчээр ашиглалтын уламжлалт хуваарь	65
Зураг 17.	Өнжөөх шаардлагатай бэлчээрийн зураг	67
Зураг 18.	Бэлчээрийн ачааллын зураглал /багаар/	69
Зураг 19.	Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн зураг	74
Зураг 20.	Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн газрын гидрогеологийн нөхцөл	78
Зураг 21.	Сүхбаатар, аймагт хийгдсэн үлийн цагаан оготнын тархалт олшролтын судалгааны зураг	79
Зураг 22.	2018 оны СНДХТ-нд тусгагдсан хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн газар	84
Зураг 23.	Төлөвлөж буй хадланд ашиглахад тохиромжтой бэлчээрийн газрын байршлын зураг	87
Зураг 24.	Өвөлжөө хаваржааны байршлын схем зураг	91
Зураг 25.	Одоо байгаа мал угаалгын цэгүүдийн байршил	93
Зураг 26.	Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл /багаар/	95
Зураг 27.	Баяндэлгэр сумын хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсчлэл төлөвлөлтийн зураг	103
Зураг 28.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-1	104
Зураг 29.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-2	105
Зураг 30.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-3	106
Зураг 31.	Төлөвлөж буй аж үйлдвэрийн бүс	107
Зураг 32.	Баяндэлгэр сумын хот суурин газрын орчимд төлөвлөж буй ногоон зурвасын төлөвлөлт	108
Зураг 33.	Баяндэлгэр сумын хог хаягдлын төвлөрсөн цэг түүний хамгаалалтын бүс	109
Зураг 34.	Нийтийн зориулалттай оршуулгын газар түүний эрүүл ахуйн бүс	110
Зураг 35.	Төлөвлөсөн цэвэрлэх байгууламжийн газар	111
Зураг 36.	Уул уурхайн хайгуул болон ашиглалтын лицензийн байршлууд	112
Зураг 37.	Баяндэлгэр сумын түгээмэл тархацтай ашигт малтмал	112
Зураг 38.	Амралт, аялал жуулчлалын зориулалтаар төлөвлөж буй газрын байршил зураг солих	115
Зураг 39.	Агаарын тээврийн зориулалтаар ашиглаж буй газрын байршил	116
Зураг 40.	Баяндэлгэр суманд төлөвлөгдөж буй төмөр замуудын трассын схем /УГЗБЕТ/	118
Зураг 41.	Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан авто замын маршрут	119
Зураг 42.	Төлөвлөгдөж буй газрын тос дамжуулах хоолон трасс	120
Зураг 43.	Шинээр ойжуулалт хийх байршил нь тогтоогдсон газруудын зураг	123
Зураг 44.	Кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдсэн мод үржүүлгийн газар	124
Зураг 45.	Баяндэлгэр сумын гадаргын усны зураг	127
Зураг 46.	Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зураглаж, аймгийн ИТХ-р батлагдсан усны хамгаалалтын бүс	128
Зураг 47.	Хамгаалахаар төлөвлөсөн булаг шандын байршлын зураг	131
Зураг 48.	Үерийн эрсдэл бүхий бүс	132
Зураг 49.	Сумын унд ахуйн усны эх үүсвэрийн байршил	133
Зураг 50.	Хөв, цөөрөм байгуулах судалгаа хийхээр төлөвлөж буй газруудын байршил	136

Зураг 51.	Баяндэлгэр сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд	137
Зураг 52.	Улсын тусгай хамгаалалтад авахад тохиромжтой газрууд	139
Зураг 53.	Тарвага нутагшуулахаар төлөвлөсөн газрын байршил	140
Зураг 54.	Уур амьсгалын өөрчлөлт, эрсдэлийн үнэлгээний зургуудаас	142

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт 1.	Хэрэгцээт байдал болон тохиромжтой байдлын үнэлгээний агуулга	12
Хүснэгт 2.	Эрүүл мэндийн Сайдын 2017 оны а/74 дүгээр тушаалын 4 дүгээр хавсралт “Жишсэн дундаж хүний илчлэг, шимт бодисын хоногийн зөвлөмж хэмжээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээ”	13
Хүснэгт 3.	Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодисын зөвлөмж хэмжээ	13
Хүснэгт 4.	Сургуулийн өмнөх болон сургууль түүний дотуур байранд хамрагдаж буй хүүхдэд хоногт авбал зохих хүнсний бүтээгдэхүүн, үндсэн шимт бодис ба илчлэгийн хэмжээ	14
Хүснэгт 5.	Сургуулийн хүүхдийн бага үд /үдийн цагаар авбал зохих хүнсний бүтээгдэхүүн, үндсэн шимт бодис ба илчлэгийн хэмжээ /насны бүлгээр/	14
Хүснэгт 6.	Хүн амын тоо, хүйсээр	16
Хүснэгт 7.	Төрөлт, нас баралтын тоо	16
Хүснэгт 8.	Хүн амын тоо, багаар	16
Хүснэгт 9.	Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, сумаар	16
Хүснэгт 10.	Хүн амын өсөлтийн тоцоо /насаар/	16
Хүснэгт 11.	Баяндэлгэр сумын байршлын үзүүлэлтүүд	18
Хүснэгт 12.	Зудын эрсдэлийн индекс, сумаар	20
Хүснэгт 13.	Хуурайшлын индексийн тоон утга, 1-5 оноонд шилжүүлсэн УАЭИ, ХАА-н нэгдсэн УАЭИ	20
Хүснэгт 14.	Баяндэлгэр сумын өнөөгийн байдалд хийсэн SWOT шинжилгээ	23
Хүснэгт 15.	Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд тулгамдаж буй асуудал, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний шийдэл, үндсэн чиглэл	25
Хүснэгт 16.	ХАА-н газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хураангуй	40
Хүснэгт 17.	Хөдөө аж ахуйн газрын бүсчлэл /Сумаар/	44
Хүснэгт 18.	Баяндэлгэр сумын хүн амын махны хэрэгцээ /малын мах/	46
Хүснэгт 19.	1 жилд аймгийн хүн амын махны хэрэгцээг хангахад шаардлагатай малын тоо	46
Хүснэгт 20.	Баяндэлгэр сумын хүн амын сүүний хэрэгцээ	46
Хүснэгт 21.	Баяндэлгэр сумын хүн амын гурил, гурилан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ	47
Хүснэгт 22.	Баяндэлгэр сумын хүн амын төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээ	47
Хүснэгт 23.	Тариалангийн газрын хэрэгцээ	48
Хүснэгт 24.	Шаардлагатай тэжээлийн хэрэгцээ /тн/	48
Хүснэгт 25.	Тэжээлийн хангамж	49
Хүснэгт 26.	Цэвэр үүлдрийн үхийн тоо, аж ахуй эрхлэгчид /сумын хэмжээнд/	50
Хүснэгт 27.	Сайжруулсан үхрийн тоо	50
Хүснэгт 28.	Эрлийз үхрийн тоо	50
Хүснэгт 29.	Цэвэр эрлийз малын тоо /Адуу, хонь, ямаа, сумаар/	50
Хүснэгт 30.	Эрчимжсэн АА-н тэжээлийн норм /кг/	52
Хүснэгт 31.	20 үнээ бүхий эрчимжсэн АА-н тэжээлийн хэрэгцээ /тн/	52
Хүснэгт 32.	Тохиромжтой хэвшлийн хонины үндсэн ашиг шимийн доод үзүүлэлт	52
Хүснэгт 33.	Статистикийн мэдээний тариалангийн талбай, ГНС-ын тариалангийн талбайн харьцуулалт	54
Хүснэгт 34.	1980 оны атар газрын судалгааны бүртгэл	54
Хүснэгт 35.	Сумын тариалангийн газрын нөөц, тариаланд тохиромжтой атар газар	55
Хүснэгт 36.	Малын зүй бус хорогдол, 2018-2022 он	58
Хүснэгт 37.	Баяндэлгэр суманд гарч байсан малын өвчин	58
Хүснэгт 38.	Бэлчээрийн талхагдал	60
Хүснэгт 39.	Бэлчээрийн сэргэх чадварын үнэлгээ	61
Хүснэгт 40.	Sentinel-2 хиймэл дагуулаас тооцсон тэжээлийн нөөц	61
Хүснэгт 41.	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний ерөнхий чиглэл, үндэслэл	63
Хүснэгт 42.	Баяндэлгэр сумын улирлын бэлчээрийн даац	65
Хүснэгт 43.	Бага болон дунд зэрэг талхлагдсан бэлчээрийг сэлгэх арга, технологи	66
Хүснэгт 44.	Хээр, цөлөрхөг хээрийн бэлчээр сэлгээний хуваарь	66
Хүснэгт 45.	Баяндэлгэр сумын өнжөөх шаардлагатай бэлчээр, га	67
Хүснэгт 46.	Бэлчээрийн ачааллын бүсчлэл	68
Хүснэгт 47.	Баяндэлгэр сумын бэлчээр ашиглалтын бүсчлэл, бүсэд баримтлах бодлого	71
Хүснэгт 48.	Усжуулах шаардлагатай газар, бэлчээр ашиглалтын улирлын хуваарь	74
Хүснэгт 49.	Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гидрогеологийн нөхцөл, уст цэгийн байдал ..	75

Хүснэгт 50.	Эхний ээлжид усжуулах судалгаа хийх бэлчээрийн тэжээлийн нөөц	77
Хүснэгт 51.	Сүхбаатар, аймагт хийгдсэн үлийн цагаан оготнын тархалт олшролтын судалгаа .	79
Хүснэгт 52.	Бэлчээрийн хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга, технологиуд	80
Хүснэгт 53.	2018 оны СНДХТ-өөр тогтоосон хадлан бэлтгэх боломжит газрын ургамалжилт, тохиромжтой байдлын үнэлгээ	83
Хүснэгт 54.	Өвөл хаврын бэлчээрийн бүс дэх дэрст бэлчээрийг ашиглахад баримтлах зарчим, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	85
Хүснэгт 55.	Хадланд ашиглахад тохиромжтой бэлчээрийн үнэлгээ	86
Хүснэгт 56.	Нэг наст ургамлаар таримал хадлан, бэлчээр бий болгоход тохиромжтой хольц...	87
Хүснэгт 57.	Олон наст ургамлаар таримал хадлан, бэлчээр бий болгоход тохиромжтой хольц*	88
Хүснэгт 58.	Нэг тонн дарш бэлтгэхэд шаардагдах зардлын тооцоо (төгрөгөөр)	88
Хүснэгт 59.	Нэг тонн багсармал тэжээл үйлдвэрлэхэд шаардагдах зардлын тооцоо (төгрөгөөр)	89
Хүснэгт 60.	Өвөлжөө, хаваржааны газрыг эзэмшүүлэхэд тавигдах шаардлага	92
Хүснэгт 61.	Мал угаах цэгүүдийн байршил	93
Хүснэгт 62.	Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой махны хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/.....	94
Хүснэгт 63.	Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой сүүний хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/.....	94
Хүснэгт 64.	Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой ноос, ноолуур, арьс, ширний хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/.....	94
Хүснэгт 65.	Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нөөцийн үнэлгээ	95
Хүснэгт 66.	Нийгмийн дэд бүтцийн байгууллагуудын хэрэгцээт газар	96
Хүснэгт 67.	2030 оны сургуулийн насны хүн ам дахь ЕБС-ын хүрэлцээ, хангамж	96
Хүснэгт 68.	2030 онд тооцсон хүн амд сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллагын хүрэлцээ, хангамж	97
Хүснэгт 69.	Монгол улсын иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ	97
Хүснэгт 70.	Инженерийн дэд бүтцийн байгууламжуудын хэрэгцээт газар	97
Хүснэгт 71.	Инженерийн дэд бүтцийн хэрэгцээ /ЗГ-н 2013 оны 226-р тогтоол/	98
Хүснэгт 72.	Ундны усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ	98
Хүснэгт 73.	Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ	99
Хүснэгт 74.	Төлөвлөлтийн жилүүд дэх хүн амын ундны усны хэрэгцээ	99
Хүснэгт 75.	Хот суурины тэлэн хөгжих бүсэд хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө, ГЗБ-ын нарийвчилсан зураг төсөл боловсруулахад шаардлагатай төсөв	101
Хүснэгт 76.	Баяндэлгэр сумын одоогийн газар ашиглалтын бүсчлэл	101
Хүснэгт 77.	Баяндэлгэр сумын төлөвлөж буй газар ашиглалтын бүсчлэл.....	102
Хүснэгт 78.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын төлөвлөсөн нэгж талбар, байршил-1	104
Хүснэгт 79.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-2.....	104
Хүснэгт 80.	2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-3.....	105
Хүснэгт 81.	Хотын ногоон байгууламжийн бүсийн төлөвлөгөө.....	108
Хүснэгт 82.	Хог хаягдлын төвлөрсөн цэг түүний хамгаалалтын бүсийн талбай /га/.....	109
Хүснэгт 83.	Баяндэлгэр сумын ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт	111
Хүснэгт 84.	Эвдэрсэн газрын тооллогын мэдээ	113
Хүснэгт 85.	Уул уурхайн газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	113
Хүснэгт 86.	Амралт, аялал жуулчлалын зориулалтаар төлөвлөж буй газрууд	115
Хүснэгт 87.	Зам тээврийн зориулалттай дэд бүтцийн хангамж.....	116
Хүснэгт 88.	Шугам сүлжээний зориулалттай дэд бүтцийн байгууламж.....	117
Хүснэгт 89.	Таван толгой-Сайншанд сум, Хөөтрийн уурхай-Чойбалсан сум	118
Хүснэгт 90.	Төлөвлөж буй эрчим хүчний шугам сүлжээ, хамгаалалтын зурвас	119
Хүснэгт 91.	Төлөвлөж буй эрчим хүчний шугам сүлжээний трасс	120
Хүснэгт 92.	"Тэрбум мод" үндэсний хөдөлгөөн хүрээнд 2022-2030 онд тарьж ургуулах модны хуваарь	121
Хүснэгт 93.	Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэх хүрээнд мод тарих боломжит газрууд	121
Хүснэгт 94.	Шинээр ойжуулалт хийх байршил нь тогтоогдсон газар /орон нутгийн саналд үндэслэсэн/	122
Хүснэгт 95.	Ойн сан бүхий газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ	122
Хүснэгт 96.	Мод үржүүлгийн газрын одоогийн байдал цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	124

Хүснэгт 97.	Мод үржүүлэг, бүс нутгийн онцлогт тохирсон модны тарьц, суулгац бэлтгэх техникийн шаардлага	125
Хүснэгт 98.	Говь, хээрийн нөхцөлд тарималжуулахад зохимжтой мод, сөөгийн төрөл зүйл /ШУА-ын Геоэкологийн хүрээлэн/	125
Хүснэгт 99.	ГНС-д бүртгэлтэй усны сан бүхий газрын хэмжээ /сумаар	127
Хүснэгт 100.	Булгуудын мэдээлэл	127
Хүснэгт 101.	Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зурагласан усны хамгаалалтын бүсийн онцгой хамгаалалтын бүстэй давхцаж буй газар ашиглалтууд	128
Хүснэгт 102.	Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зурагласан усны энгийн хамгаалалтын бүстэй давхцаж буй газар ашиглалтууд	129
Хүснэгт 103.	Усны сан бүхий газрын хил заагийг шинэчлэн тогтоох чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	129
Хүснэгт 104.	Усны тооллогын мэдээ /булаг/, 2020-2021	130
Хүснэгт 105.	“Adapt” төслийн хүрээнд хашиж хамгаалахаар төлөвлөсөн булаг шанд	130
Хүснэгт 106.	Үерийн эрсдэл бүхий газруудын мэдээлэл	132
Хүснэгт 107.	Ундны усны эх үүсвэрээс 50м доторх нэгж талбарууд	133
Хүснэгт 108.	Ундны усны эх үүсвэрээс 200м доторх нэгж талбарын тоо	133
Хүснэгт 109.	Усан хангамжийн эх үүсвэрийг хамгаалах чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	134
Хүснэгт 110.	АГЗБЕТ-өөр тогтоосон хөв, цөөрөм байгуулах судалгаа хийх боломжтой газруудын байршил, мэдээлэл	135
Хүснэгт 111.	ADAPT” төслийн хүрээнд “Жемр” ХХК-аас тогтоосон хөв цөөрмийн шалгуур үзүүлэлтүүд ба жинлэсэн дүн	135
Хүснэгт 112.	Ус хуримтлуулах сан, хөв цөөрөм байгуулах байгуулах боломжтой газарт авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	136
Хүснэгт 113.	Баяндэлгэр сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд, талбай	138
Хүснэгт 114.	TNC олон улсын байгууллагаас тогтоосон улсын тусгай хэрэгцээнд авах газрууд	139
Хүснэгт 115.	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох байдалд хийсэн үнэлгээ	143
Хүснэгт 116.	Газрын нэгдмэл сангийн ангилалд орох шилжилт хөдөлгөөн	150

ОРШИЛ

Баяндэлгэр сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө /СНДХТ/ боловсруулах ажлын зорилго бол сумын нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгалийн нөөц, нөхцөл, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм эдийн засаг, соёл, амьдралын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг бий болгоход оршино.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам болон Газар дэлхий ХХК, хооронд 2022 оны 9 сарын 30-ны өдөр байгуулсан МОХИУАӨДЗЧНЭМСНТ/202206014 дугаар бүхий зөвлөх үйлчилгээний ажил гүйцэтгэх гэрээ болон гэрээний хавсралт болох ажлын даалгавар, ажил гүйцэтгэх төлөвлөгөөний дагуу гүйцэтгэв.

Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний 3.7.4-ын 5-т 54 сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахаар тусгагдсан байдаг.

Сүхбаатар аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон бусад улсын хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, аймгийн хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, аймаг сумын засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, сум орон нутгийн хөгжүүлэх чиглэлд ач холбогдол өгч төлөвлөв.

Уг төлөвлөгөөг дараах баримт бичгүүдийг баримтлан боловсрууллаа. Үүнд:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж;
- Салбарын норм дүрэм;
- “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа;
- Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны 106 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Шинэ сэргэлтийн бодлого”;
- Засгийн газрын 2015 оны 325 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр”;
- Улсын их хурлын 2020 оны 24-р тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хөтөлбөр”, Засгийн газрын 2020 оны 203 дугаар тогтоолоор батлагдсан хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө;
- Засгийн газрын 2018 оны 400 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”;
- Засгийн газрын 2017 оны 223 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Жимс, жимсгэнэ үндэсний хөтөлбөр”;
- Засгийн газрын 2017 оны 278 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Хүнсний ногоо” үндэсний хөтөлбөр;
- Монгол Улсын Их Хурлын 2022 оны 36 дугаар тогтоолын хавсралтаар батлагдсан “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим хэмжээний тухай” Монгол улсын их хурлын тогтоолыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө;

- Аймгийн хөгжлийн зорилт 2020-2028 хөгжлийн бодлого.
- Засгийн газрын 2018 оны 384-р тогтоолоор батлагдсан Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө;
- Сүхбаатар аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2020-2024
- Сүхбаатар аймгийн ИТХ-ын 2023 оны 05-р тогтоолоор батлагдсан “Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө”;
- Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, Геоботаник ХХК, 2018 он Газар зохион байгуулалт, Геодези, Зураг зүйн газрын даргын 2019 оны 07-р сарын 03 өдрийн А/134 тушаалаар батлагдсан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн дагуу Баяндэлгэр сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг 2024-2030 он хүртэлх хугацаанд үе шаттайгаар хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ НЭГ. ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.1. ҮНДЭСЛЭЛ, АРГА ЗҮЙ

Ажилбар 1.1.1. Үндэслэл

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах хууль, эрх зүйн үндэслэл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хууль, Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тухай хууль, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль, Газрын тухай хууль, Хот байгуулалтын тухай хууль, Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай, Усны тухай хууль, Тариалангийн тухай хууль, Хөрс хамгаалах цөлжилтөөс сэргийлэх тухай хууль бусад хууль тогтоомжууд зэрэг болно.

Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө нь улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө гэсэн түвшинд боловсруулагдан хэрэгждэг бөгөөд тухайн жилийн ГЗБ-ын төлөвлөгөө нь зөвхөн тухайн жилдээ хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа болох тул дунд хугацааны төлөвлөлтийн баримт бичигтэй байх зайлшгүй хэрэгцээ үүссэн.

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь дээд шатны бодлогын баримт бичгүүдийн хоорондын уялдаа холбоо сайжруулж, сумын дунд хугацааны хөгжлийн бодлогыг тодорхойлон төлөвлөж тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэнэ.

Ажилбар 1.1.2. Сумын НДХЕТ-ний арга зүй

Дэд ажилбар 1.1.2.1. Үндсэн арга зүй

Сумын байгалийн нөөц, нөхцөл, уур амьсгалын өөрчлөлт, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм, эдийн засаг, соёл, амьдралын уламжлалт хэв маяг, онцлогийг судлан тодорхойлсны үндсэн дээр газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, бусад бодлогын баримт бичигт тулгуурласан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулна.

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үндсэн арга зүй нь ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны 7 сарын 3-ны өдрийн А/134 дугаар тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргазүй”-н бөгөөд үүнээс гадна байгаль цаг уурын өөрчлөлт, эрсдэлийг тодорхойлсон судалгааны материалуудад үндэслэн уур амьсгалын өөрчлөлттэй тэмцэх, дасан зохицох арга хэмжээг төлөвлөнө.

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг /СНДХТ/ нь 5-7 жилийн хугацаатай буюу 2024-2030 дуустал хэрэгжихээр тооцож боловсруулав.

СНДХТ-г оновчтой бодлогын хувилбарт үндэслэн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг нарийвчлан төлөвлөхийг зорилоо.

Хүснэгт 1. Хэрэгцээт байдал болон тохиромжтой байдлын үнэлгээний агуулга

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ			
Норм, стандарт, журам заавар, аргачлалын дагуу	Хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүд	Орон нутгийн иргэд, сумдын ЗДТГ	Салбаруудын хэрэгцээ
Баримт бичгүүдэд заасан нормын дагуу хэрэгцээг тооцсон. Хүн амын хүнсний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ Нийгмийн дэд бүтцийн байгууллагуудын хэрэгцээт газар, төсөв байгууллагуудын зайлшгүй хэрэгцээний газар Инженерийн байгууламжийн хэрэгцээт газар Гэр бүлийн хэрэгцээний газар г.м	Улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, Алсын хараа 2050, аймгийн болон сумын хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдэд тусгасан ГЗБ-тай холбоотой арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан.	Хээрийн судалгааны үе шатанд баг бүрд ажиллаж санал авах, олон нийтийн оролцоог хангасан төлөвлөлтийг хийх.	Салбар бүрийн асуудал эрхэлсэн мэргэжилтнүүд оролцсон ажлын хэсэг байгуулагдаж аймгийн хөгжлийн бодлоготой уялдуулан, сумын хөгжлийн бодлого чиглэлийг тодорхойлж, төлөвлөгөөнд тусгах арга хэмжээний талаар санал өгч хамтран ажилласан.

Дэд ажилбар 1.1.2.2. Тохиромжтой байдлын үнэлгээний арга зүй, үндэслэл

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг ГЗБГЗЗГ-с батлан гаргасан арга зүйн дагуу хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд суурь нөхцөлийн үнэлгээ, хүчин зүйлийн үнэлгээ хийсний үндсэн дээр газрын тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээг гаргасан. /Дэлгэрэнгүйг суурь судалгааны тайланд тусгасан/

Суурь нөхцөлийн үнэлгээ

Constrain буюу суурь нөхцөлийн зураг гаргахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх газар ашиглалтын төрлөөс хамааруулан нөхцөлүүдийг харгалзан **Constraint буюу суурь нөхцөлийн зургийг гаргасан**. Ингэхдээ сонгон авсан үзүүлэлт тус бүрээр сэдэвчилсэн зураг үүсгэж, зургуудыг давхцуулж хадлан авах тохиромжтой газрыг сонгох дүн шинжилгээг Erdas Imagine программ дээр хийсэн.

Хүчин зүйлийн үнэлгээ

Тохиромжтой байдлын үнэлгээнд олон хүчин зүйл ашиглаж (factor) олон хүчин зүйлүүдийг хооронд нь харьцуулахад нэг нь нөгөөгөөсөө илүү ач холбогдолтой ба эзлэх жингийн хувьд өндөр жин дарна. Шалгуур үзүүлэлтийг эрэмбэлэхдээ АНР (analytical hierarchy process) буюу шатлан захирах дүн шинжилгээний аргыг ашигласан (Saaty 1977). Энэ арга нь шалгуур үзүүлэлтийн эрэмбэлэлтийн матрицаар жингийн утгыг тодорхойлдог.

Сонгон авсан хүчин зүйлүүдийг ач холбогдлоор нь эрэмбэлсэн шалгуур үзүүлэлтийг эрэмбэлэлтийн матрицыг ашиглан жингийн утгыг тодорхойлохын тулд судалгаанд ашиглагдаж буй хүчин зүйлийг тухайн тариалан, бэлчээр, хот суурин зэргээр газар ашиглалтын төрлөөс хамааруулан ялгаатайгаар нөлөөлөх ач холбогдлыг эрэмбэлсэн.

Суурь болон хүчин зүйлийн үнэлгээний зургуудыг нэгтгэн тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураглалыг боловсруулав.

Дэд ажилбар 1.1.2.3. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээний арга зүй, үндэслэл

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээний арга зүй

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээг хийхдээ төлөвлөлтийн хугацаан дахь хүн амын өсөлтийн тооцоонд үндэслэсэн.

Хүн амын хүнсний хэрэгцээг Монгол улсын Эрүүл мэндийн Сайдын 2017 оны А/74 тоот “Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодис, аминдэм, эрдэс бодисын зөвлөмж хэмжээ батлах тухай” тушаалаар батлагдсан нормыг баримталсан бөгөөд уг тушаалын 4-р хавсралт болох “Жишсэн дундаж хүний илчлэгийн хоногийн зөвлөмж хэмжээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээ”-г баримтлан тооцлоо.

Хүн амын хүнсний хэрэгцээг тооцох нь ГЗБЕТ-ний үзэл баримтлалд тусгасан хүн амын хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хүнсний хангамж хүртээмжийг сайжруулах, аюулгүй нөөц бүрдүүлэх зэрэг үйл ажиллагаанд шаардлагатай газрыг төлөвлөхөд гол үндэслэл болно.

Хүснэгт 2. Эрүүл мэндийн Сайдын 2017 оны а/74 дүгээр тушаалын 4 дүгээр хавсралт “Жишсэн дундаж хүний илчлэг, шимт бодисын хоногийн зөвлөмж хэмжээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээ”

Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл	Хоногт хэрэглэх хэмжээ (г)	Үндсэн шимт бодисууд (г)						Илчлэл (ккал)	
		Уураг			Тос				Нүүрс ус
		Нийт	үүнээс		Нийт	үүнээс			
			амьтны	ургамлын		амьтны	ургамлын		
Малын мах	120	19	19		12	12			180
Загас	30	5	5		4	4			60
Шувууны мах	40	8	8		3	3			63
Сүү (үнээний сүү, 3.2% тос)	160	5	5		5	5		8	95
Цагаан идээ (тараг)	180	5	5		6	6		7	102
Гурил	100	13		13	1		1	74	357
Гурилан бүтээгдэхүүн	180	14		14	2		2	125	575
Төрөл бүрийн будаа	50	4		4	0		0	31	140
Төмс	120	2		2	0		0	24	108
Хүнсний ногоо	260	3		3	0		0	18	85
Буурцагт ургамал	40	8		8	1		1	20	119
Жимс, жимсгэнэ	200	1		1	0		0	20	82
Өндөг	20	3	3	0	2		2	0	32
Ургамлын тос	23				23		23		207
Цөцгийн тос, 72% тослог	10				7	7			66
Сахар, чихрийн зүйл	33							33	128
БҮГД	1563	90	45	45	67	37	30	360	2400
Үндсэн шимт бодисын илчлэг		360			600			1440	
Үндсэн шимт бодисын илчлэгийн эзлэх хувь		15%			25%			60%	

Хүснэгт 3. Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодисын зөвлөмж хэмжээ

Хүн амын бүлэг			Илчлэг (ккал)	Уураг, (г)			Тос, (г)			Нүүрс Ус, (г)			Эслэг, (г)
Амьдралын мөчлөг	Нас	Хүйс		Нийт	үүнээс		Нийт	үүнээс		Нийт	үүнээс		
					амьт ны	ургам лын		ханас ан	хана агүй		нийлм эл	энгий н	
Нялх	0-6 сар	Эр	720	10	10	0	32	6	26	97	87	10	
		Эм	660	9	9	0	29	6	23	90	81	9	

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

хүүхэд	7-12 сар	Эр	820	12	9	3	32	8	24	120	109	11	
		Эм	750	11	8	3	29	7	22	111	101	10	
Хүүхэд, өсвөр нас	1-3 нас	Эр	1060	15	11	4	41	9	32	158	143	15	14
		Эм	980	14	10	4	38	9	29	144	131	13	14
	4-6 нас	Эр	1470	22	15	7	49	13	36	235	215	20	18
		Эм	1330	20	14	6	44	12	32	212	194	18	18
	7-10 нас	Эр	1820	28	20	8	61	17	44	290	265	25	24
		Эм	1650	29	20	9	55	15	40	260	237	23	20
	11-14 нас	Эр	2500	45	27	18	78	22	56	405	371	34	24
		Эм	2170	46	28	18	67	19	48	344	314	30	20
	15-18 нас	Эр	2700	60	36	24	84	24	60	426	389	37	28
		Эм	2280	52	31	21	71	20	51	358	327	31	22
Насанд хүрэгчид	18-29.9 нас	Эр	2400	90	45	45	67	27	40	360	327	33	30
		Эм	1990	72	36	36	55	22	33	302	275	27	25
	30-59.9 нас	Эр	2380	76	38	38	66	26	40	370	337	33	30
		Эм	1850	66	33	33	51	21	30	280	255	25	25
Настан	≥60 нас	Эр	1920	62	31	31	53	21	32	297	271	26	30
		Эм	1680	54	27	27	47	19	28	261	238	23	25
Жирэмсэн эмэгтэй	Эхний 3 сар		2080	73	37	36	58	23	35	317	288	29	28
	2 дахь 3 сар		2280	81	41	40	63	25	38	346	315	31	28
	3 дахь 3 сар		2470	97	49	48	69	27	42	365	331	34	28
Хөхүүл эх	0-6 сартай хүүхэдтэй		2490	91	46	45	69	28	41	376	342	34	30
	≥6 сартай хүүхэдтэй		2390	85	43	42	66	26	40	364	331	33	30
Биеийн хүчний хүнд хөдөлмөр эрхлэгчид		Эр	3300	124	62	62	92	37	55	495	450	45	30
		Эм	2400	90	45	45	67	27	40	360	327	33	30
Биеийн хүчний хөнгөн хөдөлмөр эрхлэгчид		Эр	2100	79	40	39	58	23	35	315	286	29	30
		Эм	1620	61	31	30	45	18	27	244	221	22	30
Жишсэн дундаж хүн			2400	90	45	45	67	27	40	360	327	33	30

Мөн сургууль цэцэрлэг зэрэг нийгмийн дэд бүтцийн байгууллагын хэрэгцээт хүнсний бүтээгдэхүүний тусгайлан тооцсон бөгөөд Эрүүл мэндийн Сайдын 2013 оны 6 сарын 04 өдрийн 207 дугаар тушаалын 2-р хавсралтад сургуулийн болон сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээнд хамрагдаж буй хүүхдийн хүнсний нормыг баримтлав.

Хүснэгт 4. Сургуулийн өмнөх болон сургууль түүний дотуур байранд хамрагдаж буй хүүхдэд хоногт авбал зохих хүнсний бүтээгдэхүүн, үндсэн шимт бодис ба илчлэгийн

хэмжээ

Насны бүлэг	Мах махан бүтээгдэхүүн /гр/	Будаа гурилан бүтээгдэхүүн /гр/	Хүнсний ногоо /гр/	Сүү цагаан идээ /мл/	Жимс, жимсгэнэ /гр/
1-3	78	210	125	165	90
4-6	101	285	127	225	105
Авбал зохин /дундаж/	ҮШБ* Илчлэг	Уураг 43гр	Өөх тос 31гр	Нүүрс ус 160гр	Илчлэг 1100 ккал

Хүснэгт 5. Сургуулийн хүүхдийн бага үд /үдийн цагаар авбал зохих хүнсний бүтээгдэхүүн, үндсэн шимт бодис ба илчлэгийн хэмжээ /насны бүлгээр/

Насны бүлэг	Мах махан бүтээгдэхүүн /гр/	Будаа гурилан бүтээгдэхүүн /гр/	Хүнсний ногоо /гр/	Сүү цагаан идээ /мл/	Жимс, жимсгэнэ /гр/
6-7	18	35	35	44	30
8-10	21	38	39	45	30
Авбал зохин Илчлэг /дундаж/	ҮШБ*	Уураг 13гр	Өөх тос 9гр	Нүүрс ус 51гр	Илчлэг 340 ккал

Тариалангийн газрын хэрэгцээг Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газрын даргын 2019 оны 1 сарын 3-ний өдрийн А/02 тоот тушаалаар батлагдсан “Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу тооцсон болно.

Хадлан, тэжээлийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээг хийхэд Хөдөө аж ахуйн маркетинг төслөөс гаргасан “Малчдад зориулсан гарын авлага”-д тусгасан зааврыг ашигласан бөгөөд бэлтгэсэн тэжээл нь илчлэг, чанарын байдлаараа харилцан адилгүй байдаг учраас нэг тэжээлийн нэгжид шилжүүлж тэжээлийн хангамжийг гаргасан. Иймд:

Хадлан өвс - 0.45

Таримал тэжээл - 0.35

Даршны ургамал - 0.25

Гар тэжээл, хужир шүү - 1.00

Төмс ногооны хаягдал - 0.22

Үр тарианы хаягдал - 0.90

Лай - 0.40

Сүрэл - 0.25 гэсэн илтгэлцүүрүүдийг ашиглав.

Хот суурины ангиллын газрын хэрэгцээг хүн амын өсөлтийн тооцоонд үндэслэн “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНБД 30.01.04”-ийн дагуу тооцов. Үүнд: ногоон байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэн, нийгмийн дэд бүтцийн байгууламжийн газрын хэрэгцээ, инженерийн байгууламжийн газрын хэрэгцээ, МУ-н иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ зэрэг болно.

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээг тооцсон үндэслэл

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээг боловсруулахад хүн амын хэтийн өсөлтийн тооцоо гол үндэслэл нь болох бөгөөд ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны 7 сарын 3-ны өдрийн А/134 дугаар тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргазүй” болон “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНБД 30.01.04”-т заасны дагуу дараах томьёогоор тооцов. Үүнд:

$$N_t = N_0(1 + Kt)$$

N_t - төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын тоо, хүн

N_0 - Одоо байгаа хүн ам, хүн

K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр

t - Төлөвлөлтийн хугацаа, жил

Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүрийг тооцохдоо тухайн онд төрсөн нийт хүүхдийн тооноос нас барсан нийт хүний тоог хассан дүн дээр хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж ирсэн хүн амын тооноос хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж явсан хүн амын тоог хассан дүнг нэмээд жилийн эцсийн хүн амын тоонд харьцуулж тооцно.

$$K = ((TT - НБТ) + (In - Out)) / XA$$

K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр

TT - Төрсөн нийт хүүхдийн тоо

$НБТ$ - Нас барсан нийт хүний тоо

XA - Жилийн эцсийн хүн амын тоо

In - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин ирэлт

Out - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин явалт

Хүн амын өсөлтийн хэтийн тооцоог хийхдээ үндэсний статистикийн газрын 1212.mn сайт дахь нээлттэй мэдээллийг ашигласан болно.

Хүснэгт 6. Хүн амын тоо, хүйсээр

Хүйс	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Эрэгтэй	2482	2511	2512	2532	2548	
Эмэгтэй	2476	2522	2534	2557	2573	
Нийт дүн	4958	5033	5046	5089	5121	5102

Хүснэгт 7. Төрөлт, нас баралтын тоо

Үзүүлэлт	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Төрөлт	101	125	117	112	114	86
Нас баралт	25	23	36	26	32	26
Ердийн өсөлт	76	102	81	86	82	60

Хүснэгт 8. Хүн амын тоо, багаар

№	Багаар		2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	1-р баг, Баян	Нийт дүн	833	839	849	846	854	855
		Эрэгтэй	427	436	440	435	435	
		Эмэгтэй	406	403	409	411	419	
2	2-р баг, Дэлгэр	Нийт дүн	758	769	768	776	794	802
		Эрэгтэй	377	380	384	387	395	
		Эмэгтэй	381	389	384	389	399	
3	3-р баг, Төв	Нийт дүн	675	699	700	703	703	692
		Эрэгтэй	336	344	340	343	340	
		Эмэгтэй	339	355	360	360	363	
4	4-р баг, Дөхөм	Нийт дүн	944	976	999	1005	1001	990
		Эрэгтэй	472	486	496	500	501	
		Эмэгтэй	472	490	503	505	500	
5	5-р баг, Хонгор	Нийт дүн	849	852	847	854	867	858
		Эрэгтэй	429	429	425	432	446	
		Эмэгтэй	420	423	422	422	421	
6	6-р баг, Ширээт	Нийт дүн	899	898	883	905	902	906
		Эрэгтэй	441	436	427	435	431	
		Эмэгтэй	458	462	456	470	471	
Баяндэлгэр сум		Дүн	4958	5033	5046	5089	5121	5102

Хүснэгт 9. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, сумаар

№	Үзүүлэлт	2017	2018	2019	2020	2021	Нийт	Жилийн дундаж
1	Шилжин ирсэн	47	36	11	34	50	178	36
2	Шилжин явсан	15	47	-	-	-	62	31

Хүснэгт 10. Хүн амын өсөлтийн тооцоо /насаар/

Насны бүлэг	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
	5517	5649	5781	5913	6045	6177	6300
0-1	123	126	129	132	135	139	143
1	121	124	127	131	134	137	141
2	119	122	125	129	133	136	139
3	119	120	123	127	131	135	138
4	113	120	121	125	129	133	137
5	116	114	121	123	127	131	135
6	119	117	115	123	125	129	133
7	113	120	118	117	125	127	131
8	104	114	121	120	119	127	129
9	113	105	115	123	122	121	129
10	120	114	106	117	125	124	123

11	115	121	115	108	119	127	126
12	100	116	122	117	110	121	129
13	116	101	117	124	119	112	123
14	99	117	102	119	126	121	114
15	108	100	118	104	121	128	123
16	98	109	101	120	106	123	130
17	100	99	110	103	122	108	125
18	74	101	100	112	105	124	110
19-24	540	551	555	572	583	598	619
25-59	2450	2495	2555	2593	2650	2680	2720
60-64	195	194	201	208	212	228	231
65-аас дээш	242	249	264	266	267	268	272

Дээрх хүснэгтэд тусгасан хүн амын тоогоор сумын ний хэрэгцээт байдлын үнэлгээ боловсруулсан.

Дэд ажилбар 1.1.2.4. Уур амьсгалын өөрчлөлтийг тооцож сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах арга зүй, үндэслэл

“Уур амьсгалын өөрчлөлт” гэдэг нь агаарын дундаж температур, жилд орох хур тунадасны хэмжээ, цаг агаарын аюултай болон гамшигт үзэгдлийн давтамж, хор хөнөөл зэрэг үзүүлэлтэд урт хугацаанд гарсан өөрчлөлтийг хэлнэ.

Уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтийг Сүхбаатар аймгийн УЦУОШТ-ийн мэдээгээр, цаг уурын Баяндэлгэр өртөөний сүүлийн 5-30 жилийн дундаж ажиглалтын мэдээ, УЦУОСМ Хүрээлэнгээс гаргасан Уур амьсгалын норм зэрэг мэдээ, материалыг ашигласан.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн ирээдүйн төлөв тооцохдоо АДАПТ төслийн хүрээнд “ЖЕМР” ХХК-ны хийж гүйцэтгэсэн “Дөрвөн аймгийн уур амьсгалын өөрчлөлтийн өнөөгийн нөхцөл байдалд үнэлгээ хийх, үр дүнг ашиглан эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудын төлөвлөлтийг туршилтын хэлбэрээр хийх” зөвлөх үйлчилгээний тайланд тусгагдсаны дагуу уур амьсгалын өөрчлөлтийн мэдээг авч ашигласан бөгөөд үүнээс гадна Монгол орны хөдөөгийн иргэдийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадамж болон эрсдэлийн менежментийг боловсронгуй болгох нь төслийн хүрээнд эрсдэлийн төлөвлөлтийн багийн боловсруулсан Уур амьсгалын эрсдэлийн мэдээллийг ашиглан газар, ус, мал аж ахуйн менежментийг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд төлөвлөх заавар, аргачлал, гарын авлага боловсруулах зөвлөх үйлчилгээний тайлангаас уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн эрсдэлийн индексүүдийг авч ашигласан.

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.2. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭР, БАЙГАЛЬ ЦАГ УУРЫН НӨХЦӨЛ, НӨӨЦИЙН ҮНЭЛГЭЭ, НИЙГЭМ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Сумын нутаг дэвсгэрийн байгаль цаг уурын онцлогийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл, цаг уурын олон жилийн мэдээнд хийсэн дүн шинжилгээ болон нийгэм-эдийн засгийн мэдээлэл, түүнд хийсэн дүн шинжилгээг суурь судалгааны тайланд тусгасан бөгөөд дор товч мэдээллийг оруулав.

Ажилбар 1.2.1. Газар зүйн байрлал, байгаль цаг уурын онцлог

Баяндэлгэр сумын хилийн шугамын нийт урт нь 371.8 км бөгөөд Түвшинширээ сумтай 46.9 км, Уулбаян сумтай 24 км, Халзан сумтай 55.4 км, Онгон сумтай 120 км Дорноговь аймгийн Дэлгэрэх сумтай 31.2 км, Өргөн сумтай 57.7 км, БНХАУ-тай 36.6 км урт газар нутгаар хиллэн оршиж байна.

Тус нь байгаль нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн муж тойргийн хувьд Дундад Халхын болон Дорнод Монголын талархаг хээрийн мужийн Хэрлэн голын өмнөд Баруун уртын нам уулсын тойрог (Т-3), мөн Дорнод говийн цөлөрхөг мужийн Дорнод говийн хойд хэсгийн тойрог (Г-9), гэсэн тойргуудад харьяалагдана.

Баяндэлгэр сум нь Монгол орны бусад нутаг дэвсгэрийн нэгэн адил эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай боловч нутгийн ихэнхийг үнэмлэхүй өндрийн хувьд арай нам талархаг газар эзэлдэг тул ерөнхийдөө дулаан уур амьсгалтай, хур чийг багатай юм. Эндхийн уур амьсгалд өвлийн цагт эсрэг циклон, зун нь баруун зүгээс орж ирдэг циклон ихээхэн нөлөөлнө. Баяндэлгэр сумын зүүн ба зүүн өмнөд захаар муссон салхины үйлчилгээ мэдэгдэхүйц байдаг байна.

Тус сумын төв нь ДТД 1000-1200 м өргөгдсөн. Физик газарзүйн хувьд Дундад халхын болон Дорнод Монголын тал, Дорнод Монголын нам уулс, толгодууд, цөлөрхөг хээрийн мужид багтдаг. Байгалийн бүс бүслүүрийн хувьд хуурай хээр, цөлжүү хээрийн бүсүүдэд багтана.

Хүснэгт 11. Баяндэлгэр сумын байршлын үзүүлэлтүүд

№	Үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	Тоо хэмжээ
1	Аймгийн төвөөс зай	Км	150
2	Улсын нийслэлээс	Км	600
3	Дорноговь аймгийн Сайншанд	Км	200

Зураг 1. Баяндэлгэр сумын байршлын схем

Агаарын температурын олон жилийн дундажаас Баяндэлгэр сумын дулаан, хүйтний горимыг ажиглахад сумын нутгаар жилийн хамгийн хүйтэн нь 1-р сар байх ба олон жилийн дундаж нь -18.8°C ба 7-р сард хамгийн дулаан буюу 21.7°C хүрч ажиглагджээ (Сүхбаатар аймгийн ус цаг уур орчны шинжилгээний төв, 2022)

Уур амьсгалын стандарт нормоос үзэхэд, Баяндэлгэр өртөөнд агаарын үнэмлэхүй бага температур -44.2°C , агаарын үнэмлэхүй их температурын утга 40.3°C байна.

Салхины горим нь агаар мандлын орчил урсгал, агаарын даралт, тухайн нутгийн физик газар зүйн нөхцөлөөс ихээхэн шалтгаалдаг.

Сүхбаатар аймгийн ус цаг уур орчны шинжилгээний газраас авсан 2016-2020 оны мэдээллээр тус сумын салхины дундаж хурд хавар 5 дугаар сард, өвөл 10,11 дугаар сард өндөр байна.

Ажилбар 1.2.2. Уур амьсгалын өөрчлөлт, эрсдэл

Баяндэлгэр сумын зудын эрсдэлийн төлөв байдлыг 2000-2022 оны дунджаар Ус, цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгээс гаргасан зудын эрсдэлийн зургаас харахад их эрсдэлтэй 274628.56 га, дунд зэрэг эрсдэлтэй 482710.64 га талбай байна. ADAPT төслийн хүрээнд “Уур амьсгалын эрсдэлийн мэдээллийг ашиглан газар, ус, мал аж ахуйн менежментийг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд төлөвлөх заавар, аргачлал, гарын авлага боловсруулах зөвлөх үйлчилгээ”-г гүйцэтгэж байгаа эрсдэлийн төлөвлөлтийн багийн гаргасан зудын эрсдэлийн

индексээс харахад 2020 оны байдлаар Баяндэлгэр сумын зудын эрсдэлийн индекс 3.4 байгаа бол 2030 он гэхэд 3.9 болж 0.5 өсөх буюу зудын давтагдал болох эрсдэлтэй ажиглагдаж байна.

Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт станцын 1940-2021 оны жил бүрийн дундаж агаарын температур, жилийн нийлбэр хур тунадсыг авч үзэхэд агаарын температур 82 жилд 2.40С-3.40С -ээр нэмэгдсэн (99% статистик үнэмшилтэй), хур тунадас 10 жил тутамд Баруун-Урт станцад -17.5 мм багассан байна (статистик үнэмшилгүй).

Уур амьсгал, ургамалжилтын өөрчлөлтийг үнэлэхдээ 2000-2021 оны жил бүрийн ургамалжилт олон жилийн дунджаас -1σ (стандарт хазайц)-аас бага байсан, газрын гадаргын температур болон ууршилт олон жилийн дунджаас +1σ-их байсан жилийн хазайцын (Z-score) утгуудыг авч жинлэсэн нийлбэрийг тооцоолж нэгтгээд сум тус бүрээр статистик үзүүлэлтүүдийг гаргаж сумдыг эрэмбэлсэн. Тус эрэмбээр Баяндэлгэр сум уур амьсгал, ургамалжилтын нормчиллоор буюу зуншлагын өнөөгийн байдлаар өөрийн аймгийн 13 сумаас 13-рт, стандартчилал буюу зуншлагын өөрчлөлтөөр 9-т эрэмбэлэгдсэн байна

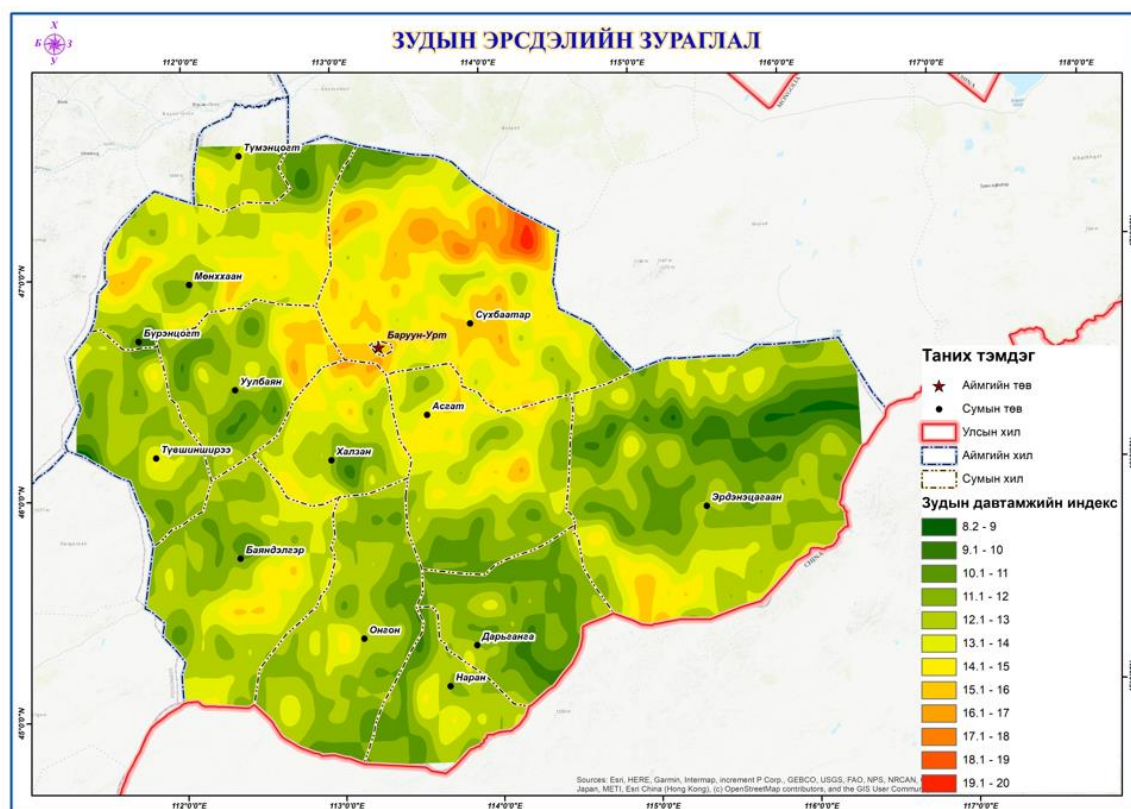
Хүснэгт 12. Зудын эрсдэлийн индекс, сумаар

Аймаг, сумын нэр	Зудын эрсдэлийн индекс		
	2020	2030	2050
Сүхбаатар аймаг	3.1	3.3	3.6
Баяндэлгэр	3.4	3.9	4.1
Нэн их эрсдэлтэй 5, Их эрсдэлтэй 4, Дунд эрсдэлтэй 3, Бага эрсдэлтэй 2, Хамгийн бага эрсдэлтэй 1.			

Хүснэгт 13. Хуурайшлын индексийн тоон утга, 1-5 оноонд шилжүүлсэн УАЭИ, ХАА-н нэгдсэн УАЭИ

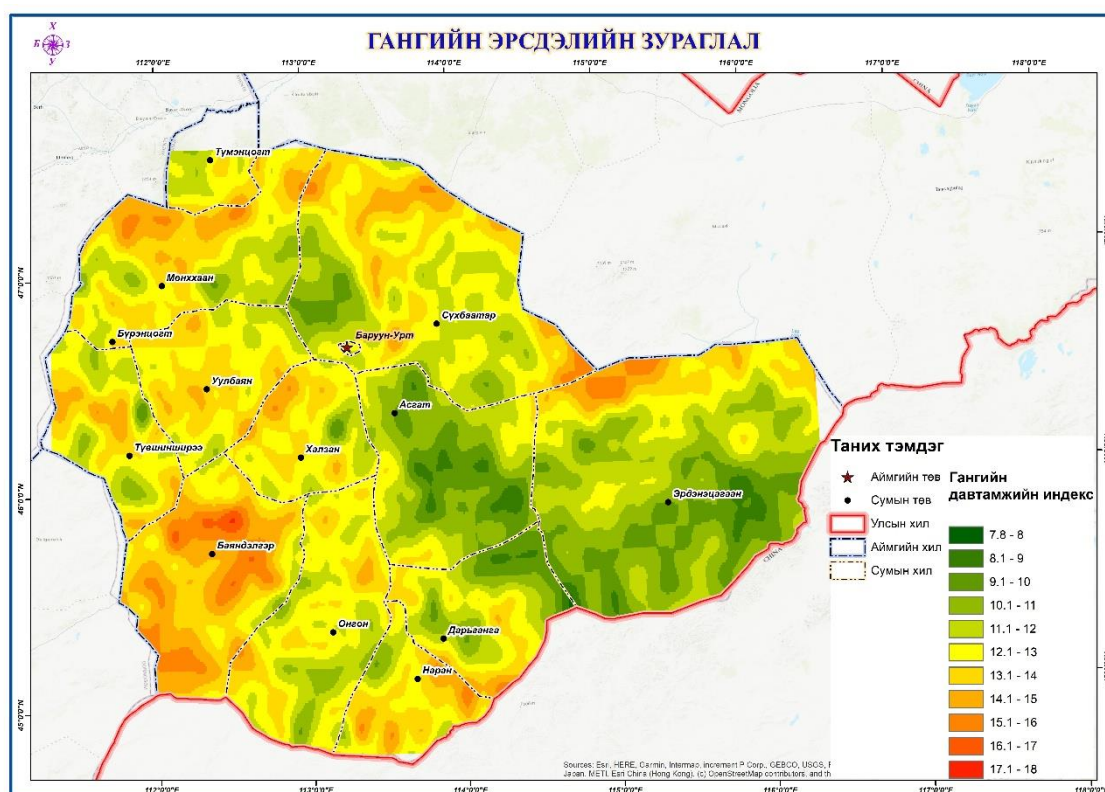
№	Аймаг, сумын нэр	Хуурайшлын индексийн тоон утга			УАЭИ			ХАА-н нэгдсэн УАЭИ		
		2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050
1	Сүхбаатар аймгийн дундаж	0.2662	0.2138	0.1909	4	4	5	5.0	5.0	1.1
2	Баяндэлгэр	0.1948	0.1550	0.1317	5	5	5	3.4	3.9	4.1
Хуурайшлын индексийн тоон оноо, утга ангилал 0.199< нэн хуурай, 0.3-0.599 хуурайвтар, 0.6-0.599 чийглэгдүү, 0.6> чийглэг										

Зураг 2. Зудын давтамжийн эрэмбэ

Зудын эрсдэлийн хувьд Баяндэлгэр сум нь Сүхбаатар аймгийн бусад сумаа бодвол харьцангуй бага байгаа боловч уур амьсгалын өөрчлөлт их байгааг харгалзан төлөвлөлтийн шийдлийг боловсруулсан.

Зураг 3. Гангийн давтамжийн эрэмбэ

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, эрсдэлийг бууруулах хүрээнд бэлчээрийн газрыг өнжөөх, сэлгээтэй ашиглах, булаг шандыг хамгаалах, ойжуулалт хийх, тэжээлийн нөөц хангамжийг сайжруулах зэрэг тохиромжтой арга хэмжээг НДХТ-нд тусган хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

Ажилбар 1.2.3. Нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн байдал

НДХТ боловсруулах ажил нь 2022 онд эхэлсэн тул суурь судалгаанд 2021 оны мэдээллийг голлон ашигласан. Дэлгэрэнгүйг суурь судалгааны тайланд тусгасан тул товч мэдээллийг дор үзүүлэв.

Хүн ам

Засаг захиргааны нэгжийн хувьд нийт 6 багтай, үүнээс хөдөө орон нутгийн Баян, Дэлгэр, Төв, Дөхөм, Хонгор гэсэн 5 баг, сумын төвийн Ширээт гэсэн 1 баг байна.

2017 оны дүнгээр тус сумын хүн амын тоо 4958 үүний эрэгтэй 2482, эмэгтэй 2476 байсан бөгөөд 2022 онд хүн амын тоо 5102 болж нийт хүн ам 2.9 хувиар өссөн байна.

Сумын 2018 оны байдлаар 51% байсан бол 2022 онд 53% болж өссөн байна.

2017 оны байдлаар Баяндэлгэр сумын өрхийн тоо 1393 байсан бол 2022 онд 1420 болж өссөн байна.

2017-2021 оны хугацаанд Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 178 хүн, жилд дунджаар 36 хүн шилжин ирж, 2017-2018 оны хооронд 62 хүн шилжин явсан байна. 2020 онд шилжих хөдөлгөөнийг хаасны улмаас шилжин явсан иргэн байхгүй байна.

сумын хэмжээнд 2022 оны байдлаар 1109 өрхийн буюу нийт өрхийн 78% нь малчин өрх байна.

Хөдөө аж ахуй

2022 оны мал тооллогоор 565805 толгой мал тоолуулснаас адуу 26778, үхэр 31501, тэмээ 1097, хонь 307736, ямаа 198693 толгой болж өссөн байна.

Баяндэлгэр сумын хэмжээнд нийт 3.30 га өрхийн тариалангийн газар байна.

Нийгмийн дэд бүтэц

Ерөнхий боловсролын сургууль нь 1938 онд 1 багш, 20 сурагчтай гэр дугуйлангаар сууриа тавьж байсан бол өнөөдөр 12 жилийн тогтолцоотой Ерөнхий боловсролын сургууль болон өргөжин тэлж 94 багш ажилтан, 1099 сурагчтай сургалтын үйл ажиллагааг явуулж байна.

Баяндэлгэр сум нь 1 сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллагатай тус сумын цэцэрлэгт 2022 оны байдлаар 12 бүлгийн 392 хүүхэд суралцаж байгаа ба нийт 32 ажиллагсадтай үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Тус сум нь 2 эмнэлэгтэй, 1998 онд амбулатори баригдсан нийт 13 хэвтэн эмчлүүлэх ортой. Амбулаториор оргил үедээ 110 хүн үзүүлдэг, жилийн дунджаар 40-50 хүн эмнэлгийн үйлчилгээ авдаг.

Дэд бүтэц, инженерийн хангамж

Мобиком, Скайтел, Юнител, Ж-мобайл, МЦХ зэрэг операторууд сүлжээ нэвтэрсэн байна. Малчдын дийлэнх нь Жи мобайлын сүлжээ ашиглаж харилцаж байна.

Тус сум нь агаарын шугамаар төвийн эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдсон. 15 квт-ын дэд станцтай.

Ажилбар 1.2.4 Байгаль орчин, нийгэм-эдийн засгийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ

Хүснэгт 14. Баяндэлгэр сумын өнөөгийн байдалд хийсэн SWOT шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
- Монгол улсын нийт ачаа эргэлтийн дийлэнх хувь нь хийгддэг Дорноговь аймгийн Замын-Үүд боомттой аймгийн бусад сумыг бодвол хамгийн ойр оршдог - Байгалийн үзэсгэлэнт газар, үнэ цэнтэй ховор ан амьтан, ургамал бүхий газар нутагтай - МАА-н гаралтай бүтээгдэхүүн, түүхий эдийн нөөц ихтэй - Нутгийн онцлогт дасан зохицсон мал аж ахуй эрхэлдэг - Эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдсон - Барилгын материалын түүхий эдийн нөөц ихтэй - Жижиг, дунд үйлдвэр хөгжүүлэх хөдөө аж ахуйн түүхий эдийн нөөц ихтэй. - Жижиг дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эхлэн хөгжиж байгаа, цаашид хөгжүүлэх санаачилга өндөр байна. - Эмнэлэг, сургууль зэрэг нийгмийн дэд бүтцийн үйлчилгээний хүртээмж сайн - Холбоо харилцаа, мэдээллийн технологи хөгжсөн, цаашид багийн төвүүдийн орчимд үүрэн холбооны сүлжээ тавигдах ажил хийгдэж байна.	- Байгаль цаг уурын эрсдэл, өөрчлөлт ихтэй бүсэд байршдаг, бэлчээрийн даац чадавх муу, доройтол талхагдалд их өртдөг - ХАА-н үйлдвэрлэл байгаль, цаг уураас шууд хамааралтай, усалгаагүйгээр газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэхэд тохиромжгүй, ган зудын давтамж ихсэж, уур амьсгалын өөрчлөлт нөлөөлж эхэлсэн. - Орон нутгийн хөгжлийн сан, төсвийн хөрөнгө оруулалт багатай. Орон нутгийн төсвийн хүрэлцээ муу - Малчид хуримтлагдсан мөнгөн хөрөнгөөр жижиг, дунд үйлдвэр байгуулах, хамтарч хөрөнгө оруулалт хийх санаачилга бага, арга эвээ олох чадвар сул байна. малчид хувь нийлүүлж хөрөнгө оруулалт хийж сураагүй, хэвшээгүй. - Бэлчээр, ойн сан, уст цэг, нийтийн эзэмшлийн газар зэрэг нийтээр ашиглах өмч хөрөнгийг зах зээлийн зарчмаар зохицуулах, хянах эдийн засгийн механизм, гэрээний эрх зүйгээр зохицуулалт хангалтгүй. - Жижиг дунд үйлдвэрлэл эхлэлийн түвшинд, бизнес-эдийн засгийг мэргэжлийн удирдлагаар хангах бизнесийн төв байхгүй, маркетингийн арга хэрэгсэл хөгжөөгүйгээс иргэдийн хийсэн бүтээгдэхүүний борлуулалт хязгаарлагдах, бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлт, тэлэлт тогтвортой хөгжиж чадахгүй байна. - Жуулчдын сонирхдог говийн бүсийн зүүн захад оршдог боловч аялал жуулчлал төдийлөн хөгжөөгүй - Хүний нөөц, чадавхыг хөгжүүлэх төлөвлөлт хангалтгүй. - Сүргийн бүтэц алдагдсан, малын ашиг шимийг бүрэн ашигладаггүй, боловсруулах тоног төхөөрөмж хангалтгүй. - Ундны усны чанар муу, сумын төвийн нэгдсэн төвлөрсөн дулаан, цэвэр бохир усны шугам сүлжээ хангалтгүй, ариутгах татуургын нэгдсэн сүлжээ, цэвэрлэх байгууламж байхгүй - Жижиг дунд үйлдвэрлэл эхэлж байгаа боловч маркетингийн хөгжил, чадавх сул, брэнд бүтээгдэхүүний байхгүй. - Бизнес-эдийн засгийг хөгжүүлэх ажлын байрны барилга байгууламжийн дутагдалтай. - ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнийг дахин боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн хийх, зах зээлд өрсөлдөх чадвар сул
Боломж	Эрсдэл, аюул
- Жижиг, дунд үйлдвэр хөгжүүлэх хөдөө аж ахуйн түүхий эдийн нөөцтэй. - Уламжлалт мэдлэг, технологидоо тулгуурлаж брэнд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой.	Сумын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, төсвийн хөрөнгө оруулалтын төлөвлөлтөд тогтвортой болон ногоон хөгжлийн хандлага, арга барилыг бүрэн, оновчтой нэвтрүүлэхгүй бол экологи, эдийн засгийн эмзэг байдал үргэлжлэх, хөрөнгө оруулалт үр ашиггүй болох, нийгэм, эдийн засгийн байдал тогтворгүй болох эрсдэлтэй.

- Зах зээлийн орчин нөхцөлдөө тохирсон жижиг дунд үйлдвэр, бизнес-эдийн засгийг хөгжүүлэх боломжтой. - Менежмент, маркетингийн чадавх, арга хэрэгслийг эзэмшүүлж, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, борлуулалт, өртгийн сүлжээ байгуулах боломжтой. - Улсын төлөвлөгөөнд тусгагдсан авто болон төмөр зам баригдсан нөхцөлд хилийн томоохон боомт болох Замын-Үүдтэй холбогдох дэд бүтэц сайжирна.	- МАА-н тэжээлийн бааз, нөөцийг бэхжүүлэхгүй бол байгаль, цаг уураас шууд хамааралтай байдал үргэлжилж мал хорогдож хөрөнгө, эдийн засгийн хохиролд орж ядуурлыг нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй. - Бэлчээрийн даац, ган, зудын давтамжид тохируулж малын тоо толгойг зохицуулах менежментийн арга барилыг нэвтрүүлэхгүй бол цөлжилт нэмэгдэх, малчдын хөдөлмөр, хөрөнгө үр ашиг, үнэ цэнгүй устах эрсдэлтэй. - ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнийг дахин боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, маркетингийг хөгжүүлэхгүй бол зах зээлд өрсөлдөх чадвар сул. - Бизнес-эдийн засгийг мэргэжлийн удирдлагаар хангах бизнес-мэдээллийн төв байгуулж маркетингийн үйл ажиллагаа, арга хэрэгслүүдийг нэвтрүүлэхгүй бол өртөг нэмсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, малчид иргэдийн орлого, ажлын байр нэмэгдэхгүй бизнес-эдийн засаг зогсонги байдалд орох эрсдэлтэй. - Жижиг дунд үйлдвэрлэл хөгжүүлж өргөн хэрэглээний бараагаа өөрсдөө үйлдвэрлэж сурахгүй бол алслагдсан байдлаас үүдэлтэй бэрхшээл хэвээр байх эрсдэлтэй. - ХАА-н үйлдвэрлэлийг уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг бууруулах, дасан зохицох бодлого, удирдлагаар зохицуулахгүй бол эдийн засгийн хямралд өртөх, цөлжилтөд нэрвэгдэх өндөр эрсдэлтэй.
---	--

Ажилбар 1.2.5. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний шийдвэрлэх асуудал

Орчин үед нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг газрын газар зохион байгуулалтад суурилан тогтвортой болон ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал, бодлого, зарчимд нийцүүлэн доороос төлөвлөх буюу орон нутгийн иргэдийн оролцоо, санаачилгад үндэслэн ардчилсан зарчмаар боловсруулж хэрэгжүүлэх хандлага дэлхий нийтийн жишиг болж байна.

Шийдвэрлэх үндсэн асуудлууд: Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн байдалд хийсэн СВОТ шинжилгээ, тогтвортой болон ногоон хөгжлийн бодлого, аймаг, сумын хөгжлийн баримт бичиг, хээрийн судалгааны үед иргэдтэй уулзаж санал авч хэрэгцээт байдлыг үндэслэн сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгаж шийдвэрлэх үндсэн асуудлууд;

1. Тус сумын өнөөгийн хөгжлийн бодлого, чиглэлийг тогтвортой болон ногоон хөгжлийн суурь агуулга, зарчимд нийцүүлэх, эдийн засаг нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийг иргэдийн оролцоо, санаачилгад тулгуурлан боловсруулах хандлага арга барилыг нэвтрүүлэх асуудал
2. Хөдөө орон нутагт хөрөнгө оруулалтын таатай орчин бүрдүүлэх, ногоон хөгжлийг дэмжих, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэхэд дотоод нөөц бололцоог ашиглах, асуудал.
3. Газар, байгалийн нөөц баялгийг өмчийн эрх, эд хөрөнгийн агуулгаар удирдах гэрээ, эрх зүйн харилцааг боловсронгуй болгох, Үндсэн хуулиар олгосон эрхийн дагуу иргэд өмч эд хөрөнгөтэй болох, газар, байгалийн нөөцийг удирдах хандлага, арга барилыг шинэчлэх асуудал.

4. Хүний хөгжлийг хангах, амьдралын чанарыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн төрийн үйлчилгээг нэвтрүүлэх, иргэд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хүний эрхийг хангах хандлага, арга барилыг шинэчлэх асуудал.
5. Иргэд аж ахуй эрхлэх Үндсэн хуулийн эрхээ эдлэх, хөдөө аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулах, өртөг нэмсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, уламжлалт технологид хөгжүүлэлт хийж брэнджүүлэх, маркетингийн арга хэрэгслүүдийг нэвтрүүлэх, зах зээл борлуулалтын сүлжээг хөгжүүлэх асуудал.
6. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг бууруулах, дасан зохицох, газрын доройтлыг бууруулах, биологийн олон янз байдлын нөөцийг зүй зохистой ашиглах, байгаль хамгаалал, ногоон хөгжилд суурилсан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шийдлүүдийг цогц байдлаар боловсруулах асуудал
7. Хүний амьдралын чанарыг сайжруулах, өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлэх, хууль ёс, зан заншил, нийгэмшил, ёс зүй, харилцааны төлөвшлийг бүрдүүлэх асуудал
8. Дээр дурдсан асуудлуудын хүрээнд байгаль нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөл, нөөцөд суурилсан хөгжлийн төлөвлөгөөг загвар байдлаар боловсруулах асуудал

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 1.3. ГАЗРЫН ЗАСАГЛАЛЫГ САЙЖРУУЛАХ ХҮРЭЭНД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ШИЙДЭЛ

Ажилбар 1.3.1. Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд тулгамдаж буй асуудал

Хүснэгт 15. Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд тулгамдаж буй асуудал, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний шийдэл, үндсэн чиглэл

Тулгамдаж буй асуудал	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгах үндсэн чиглэл
Бэлчээрийн даац чадавх муу зарим газарт хэт их ашиглалттай, улирлын хуваарь сэлгээгүй ашиглаж буй тул талхагдал нэмэгдэж байна.	Иргэдийн оролцоотой бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөтэй болгох арга хэмжээг хэрэгжүүлэх. Бэлчээрийн даац чадавхын үнэлгээ, фото мониторингийн үр дүнг малчдад жил бүр танилцуулж, мэдээллээр хангаж байх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх Ачаалал ихтэй бэлчээр нутгийг сэлгэх, өнжөөх арга хэмжээг малын хөлийн татвартай уялдуулан хэрэгжүүлэх, эдийн засгийн хөшүүрэг ашиглах механизмыг бүрдүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх. Малчдыг идэвхжүүлэх, бэлчээрийн газрыг хамгаалах, сайжруулах арга аргачлалд сургах, сурталчилгааг үр дүнтэй хийх талаарх зөвлөмж, арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгаж хэрэгжүүлэх.
Хадлангийн газрын нөөц байхгүй, хадлангийн газрын эрэлт хэрэгцээ ихтэй.	Бүс нутгийн онцлогийг харгалзан хадлан тэжээлийн ач холбогдол бүхий дэрст бэлчээрийг зохистой ашиглах, хамгаалах,

	бусад тэжээлийн эх үүсвэрийг бий болгоход анхаарах
Тариаланд тохиромжтой атар газрын нөөц багатай газар тариалан эрхлэлт бага. Иргэдийн идэвх санаачилга муу.	Бүртгэлтэй атар газрын нөөцийг эхний ээлжид ашиглах Тариаланд тохиромжтой атар газрын нөөцийг эргэлтэд оруулах судалгааг хийж орон нутгийн онцлогт тохирсон АА хөгжүүлэх Тариаланд тохиромжтой атар газруудад усны эх үүсвэрийн судалгаа хийх шаардлагатай
Өвөлжөө хаваржааны доорх газрыг эзэмшүүлэх ажил эхэлсэн бөгөөд багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцэн шийдвэрлэж байгаа боловч тухайн бэлчээрийн даац чадавх, багтаамж, доройтол талхагдлын байдлыг харгалздаггүй, мөн өвөлжөө хаваржааны газрын хоорондын зайг тооцож чаддаггүй.	Өвөлжөө хаваржааны нягтрал ихтэй болон даац чадавх хэтэрсэн, талхагдал доройтолд өртсөн өнжөөх шаардлагатай бэлчээр нутагт өвөлжөө хаваржаа байгуулах, газрын гэрчилгээг олгохыг хязгаарлах.
Уур амьсгалын өөрчлөлт ихтэй, ган зудын эрсдэлийн индекс өндөр байгааг анхаарч одоогоос дасан зохицох, өөрчлөлтийг нөлөөг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг эхний ээлжид хэрэгжүүлэх Ойжуулалт хийх, булаг шандын эхийн газрыг хамгаалах, бэлчээр нутгийг хамгаалах, сэлгэж ашиглах
Хот суурин газрын хувьд хотын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй бөгөөд суурьшлын бүсийн төв хэсэг хотын хөгжлийн төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжиж байгаа бөгөөд суурьшлын бүсийн зах хэсэг, гэр хороолол, шинээр гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар олгох газар нарийвчилсан төлөвлөгөө, зураг төсөлгүйгээр ТЖГЗБТ-ндөө тусган олгож байгаа нь газар ашиглалтад сөргөөр нөлөөлөхөөр байна. Мөн зарим эрх олгосон газруудад иргэд хашаагаа далий муруй буруу барих зэрэг нь ирээдүйн газар ашиглалтын төлөвлөлтийг хийхэд хүндрэл үүсгэж болзошгүй. Иймд тэдгээр нэгж талбаруудыг цэгцлэх, кадастрын зургийн дагуу дахин бариулах, шаардлагатай газарт дахин төлөвлөлт хийх зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.	Гэр бүлийн хэрэгцээний газрыг хотын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан ойрын хугацаанд олгох газрыг нэгж талбараар төлөвлөж, ТЖГЗБТ-нд тусган хэрэгжүүлэх Дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх Дахин төлөвлөлт, газар хөгжүүлэлт хийх газрын байршлыг төлөвлөж мухар гудамж замыг нээж, цэгцлэх Амралт, аялал жуулчлал хөгжүүлэхэд тохиромжтой бүс нутгийг эргэлтэд оруулах, ашиглах
Зам шугам сүлжээний газрын хувьд сумын нутаг дэвсгэрээр Баруун-Урт-Бичигт чиглэлийн авто зам төлөвлөгдсөнөөс гадна томоохон уурхайнуудын тусгай зориулалтын авто замын трасс байдаг бөгөөд одоогоор сайжруулсан шороон замаар тээвэр хийгддэг. Зарим тохиолдолд тээвэр хийгчид тогтоосон замаар зорчихгүй олон салаа зам гаргаж бэлчээр нутгийг талхалдаг. Мөн сумын төвийн баруун захаар гардаг тул зам дагуу үйлчилгээ эрхлэх зэргээр эерэг нөлөө гарах боловч тоосжилт ихээр үүсгэх зэргээр иргэдийн бухимдуулж байгаад анхаарах шаардлагатай.	Улс, аймгийн ГЗБЕТ-нд тусгагдсан авто болон төмөр замын трассыг СНДХТ-нд тусгах Олон салаа зам гаргахаас сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх
Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд Сүхбаатар аймаг нь 10 сая мод тарих үүрэг авсан бөгөөд Баяндэлгэр суманд 360 мянган мод тарихаар төлөвлөгдсөн. Орон нутгийн онцлогт дасан зохицсон мод үржүүлэх, тарьц суулгац бэлтгэх ажил хийгдээгүй байгааг анхаарах шаардлагатай.	Ойжуулалт хийх газрын байршлыг төлөвлөж стандарт шаардлага хангасан мод үржүүлгийн газар байгуулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх Бусад зориулалтаар ойн зурвас байгуулах шаардлагатай газарт тусгай зориулалтын ногоон зурвас байгуулах
Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар батлагдсан бөгөөд хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмийг мөрдүүлэх ажлуудыг хийх шаардлагатай.	Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмийг хангах, онцгой хамгаалалтын бүс дэх өвөлжөө

Усны хамгаалалтын бүсэд өвөлжөө, хаваржаа ихтэй байгаа бөгөөд онцгой хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмтэй зөрчилдөх тул бүртгэл хийхэд анхаарах шаардлагатай байна. Тус сумын хувьд томоохон гол мөрөн байхгүй, жижиг гол горхи, булаг шандтай бөгөөд булаг шандын эх орчмын газрыг хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.	хаваржааны газрыг шилжүүлэх /барилга байгууламжтай тохиолдолд/ Булаг, шанд, голын эх ундарга бүхий газрыг хамгаалалтын бүсийг тогтоох, шаардлагатай тохиолдолд хашаажуулах, тохижуулах
Тусгай хамгаалалттай газрын хувьд сумын нутаг дэвсгэрт “Онгон таван булаг” БНГ байдаг. Энэхүү тусгай хамгаалалттай газар нь ЗГ-ын тогтоолтой боловч хилийн цэс нь батлагдаагүй байгааг баталгаажуулах шаардлагатай байна.	Хил зааг тогтоогдоогүй улсын тусгай хамгаалалттай газрын хил заагийг тогтоож, албажуулах Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын хил заагийг баталгаажуулах.

Ажилбар 1.3.2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Дэд ажилбар 1.3.2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Бэлчээрийн газрын сэлгэх, өнжөөх арга хэмжээг хэрэгжүүлж урт хугацаанд тогтвортой ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлэх асуудалд:

Бэлчээр нутгийг зохион байгуулалтгүй, даац чадавхыг нь хэтрүүлэн ашигласнаас үүдэн бэлчээр нутаг талхагдалд ихээр өртөж байгаа тул бэлчээрийг сэлгэж өнжөөх арга хэмжээг зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай боловч багийн иргэдийн нийтийн хуралд танилцуулахад иргэд, малчид дэмжихгүй мөн бэлчээр нутгийг сэлгэж ашиглах нөөц бэлчээр хангалтгүй байгаа тул хэрэгжүүлэхэд бэрхшээлтэй тулгарна.

Бэлчээр нутгаа зохион байгуулалттай ашиглах, даацад тохирсон мал аж ахуй эрхлэх арга барилд малчдыг сургах, идэвхжүүлэх, ажлуудыг хийхээс гадна малыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зах зээлийг тэлэх ажлыг хийх шаардлагатай.

Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг иргэдийн өөрсдийн оролцоотой боловсруулан хэрэгжүүлэхээр тусгасан бөгөөд үүнтэй уялдуулан сургалт, сурталчилгаа, идэвхжүүлэлтийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын журамтай болох, эдийн засгийн хөшүүргийг ашиглах зэрэг шийдлүүдийг тусгасныг яаралтай хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Бэлчээр сэлгэх, өнжөөх, сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ БИНХ-аар хэлэлцүүлэн батлуулж тухайн жилийн ГЗБЕТ-нд тусган хэрэгжүүлэх боломжтой бөгөөд СндХТ боловсруулах явцад багийн ИНХ-р дэмжээгүйн улмаас тусгагдаагүй ч гэсэн нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр хэрэгжүүлэх боломжтой.

СндХТ боловсруулах хүрээнд бэлчээр сэлгэх, өнжөөх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх санал дэмжигдэхгүй байгаа тул дор дурдсан захиргааны арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр шалгуур үзүүлэлт	Хуулийн үндэслэл
“Сумын бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын журам”-ыг боловсруулан баталгаажуулах - БИНХ болон сумын ИТХ-уудаар хэлэлцүүлэн баталгаажуулсан байх - Багийн ИНХ-р баталсан бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага төлбөр, торгуулийн хэмжээг тогтоосон байх - Бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын гэрээнд заавал тусгах эрх үүргийг агуулсан байх	2024	1 журам	Монгол улсын үндсэн хуулийн 62 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг “Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын эрх хэмжээний асуудлыг дээд шатны байгууллага нь шийдвэрлэж үл болно. Хэрэв нутаг дэвсгэрийн амьдралын тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх талаар хууль, төрийн зохих дээд байгууллагын шийдвэрт тухайлан заагаагүй бол нутгийн өөрөө удирдах байгууллага Үндсэн хуульд нийцүүлэн бие даан шийдвэрлэж болно.” Газрын тухай хуулийн 52.6.Энэ хуулийн 52.1-д заасан ерөнхий хуваарь, 52.4, 52.5-д заасан газрын хэмжээ болон уг газрыг ашиглуулахтай холбогдсон журмыг тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал тогтооно.
Малчидтай бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын гэрээний гэрээ байгуулах	2024	Нийт малчин өрх	Газрын тухай хуулийн 52.2.Зуслан, намаржаа болон отрын бэлчээрийг баг, хот айлаар хуваарилж нийтээр ашиглана. Тухайн жилийн бэлчээрийн гарц, иргэдийн саналыг харгалзан өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийг малаас чөлөөлөх, мал оруулах хугацааг сум, дүүргийн Засаг дарга тогтоож, баг, хорооны Засаг дарга, иргэд мөрдөж хэрэгжүүлнэ. Өвөлжөө, хаваржааны тодорхой нутаг бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээр ашиглаж ирсэн уламжлал, газрын даац, чадавхыг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга малчдад болзол, гэрээний дагуу хэсэг бүлгээр ашиглуулж болно.
Малчдыг идэвхжүүлэх, чадавхжуулах, зах зээлийн зарчмаар эрсдэл багатай, бэлчээрийн даацад тохируулан мал аж ахуй эрхлэх арга барил, чиг хандлагад сургах	2024-2030	Жил бүр баг бүрээс 5 өрхийн төлөөлөл	Бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх хэрэгцээ
Залуу малчид, мал бүхий иргэдийн дунд уламжлалт мал маллагааны сайн туршлагыг таниулах, малчдын залгамж халааг бэлтгэх, чадавхжуулах чиглэлд эрдэмтэн судлаачид, сайн туршлага бүхий хашир тэргүүний малчидтай туршлага солилцох уулзалт,	2024-2030	Жил бүр баг бүрээс 5 залуу малчин	Бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх хэрэгцээ

зөвлөгөөн зохион байгуулах, мэдээлэл түгээх			
Баг бүрийг бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө /БМТ/-тэй болгох хэрэгжилтэд хяналт тавих - БМТ-г БИХ-р хэлэлцүүлэн боловсруулж, сумын ИТХ-р баталгаажуулах.	2024	Хөдөөгийн 5 баг, төвийн багийн малчид нутаглаж буй багийн БМТ-нд оролцох	Газрын тухай хуулийн 52.1.Сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал тухайн нутгийн онцлог, бэлчээрийг ашиглаж ирсэн уламжлал, зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх шаардлагыг харгалзан өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа, отрын нөөц нутаг гэсэн ерөнхий хуваарийн дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган батална.
Худаг уст цэг гаргах зөвшөөрлийг даац хэтэрсэн, ачаалал ихтэй, сэлгээгүй ашиглагдаж буй бэлчээрт нэмж олгохгүй байх	2024-2030	Хэт нягт ашиглалттай 135.9 мянган га бэлчээр, Нягт ашиглалттай 320.5 мянган га бэлчээрт хэрэгжүүлнэ.	52.10. Бэлчээр ашиглах асуудлаар гарсан аливаа маргааныг багийн иргэдийн Нийтийн Хурлаар хэлэлцэж зохицуулна. Эс тохиролцсон тохиолдолд сумын Засаг дарга шийдвэрлэнэ.
Бэлчээр даац чадавх, талхагдал, нягтшилаас хамааруулан малын хөлийн татвар, бэлчээр ашиглалтын ялгаварт систем бий болгож эдийн засгийн хөшүүрэг ашиглах	2024-2030		
Малын гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжин хөгжүүлэх замаар бэлчээрийн даацад тохируулах	2024-2030	Нийт мал аж ахуйн салбарт	Бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх хэрэгцээ.

Хадлан, тэжээлийн хангамжийг сайжруулах, эрсдэлийг бууруулах асуудалд:

Хадлангийн газар тус суманд байхгүй бөгөөд хадлан тэжээл бэлтгэх асуудал нь уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээнд чухал байр суурьтай иймд орон нутгийн онцлогт тохирсон тэжээл үйлдвэрлэлийн бааз суурь сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Тэжээл үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, хангамжийг сайжруулах хүрээнд дараах захиргааны арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр дүн, шалгуур үзүүлэлт	Хуулийн үндэслэл
Орон нутаг дах хадлан тэжээлийн ач холбогдол бүхий байгалийн бэлчээр /дэрст болон бусад/ нутгийг хамгаалах, зохистой ашиглах, хуваарилах	2024-2030	Бэлчээрийн газрыг хамруулсан байна.	Газрын тухай хуулийн 53.4. Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага сум, дүүргийн Засаг даргатай тохиролцон бэлчээрийн зохих ургацтай хэсгийг хадлангийн талбай болгон ашиглаж болно. Энэ нь газрын нэгдмэл сангийн ангилалд бүртгэгдсэн хадлангийн газарт хамаарахгүй.
Тэжээл үйлдвэрлэлийн бааз суурь нэмэгдүүлэх хүрээнд өвөлжөө хаваржааны бууцны хөлд тэжээлийн ургамал тариалах талаарх мэдлэг, мэдээллийг малчдад өгөх, сургалтуудыг зохион байгуулах	2024-2030	Жил бүр	53.5. Сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийг үндэслэн, хадлангийн талбайг усалгаатай болгох, хамгаалах, бордох, ойн зурвас тарих зэргээр өөрийн хүч, хөрөнгөөр сайжруулалт хийж,
Уур амьсгалын өөрчлөлт, эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээний хүрээнд бусад бүс	2024-2030	Жил бүр	

нутгаас хадлан тэжээл бэлтгэн нийлүүлэх арга хэмжээг зохион байгуулах			ургацыг нь тогтвортой дээшлүүлсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад сумын Засаг дарга уг талбайг нь эзэмшүүлж болно.
Таримал болон сайжруулсан хадлангийн талбай байгуулах боломжит газруудыг судлан тогтоох	2024-2030	Судалгаагаар	

**Тариалангийн газрыг зохистой ашиглах, эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх
хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ:**

Тус сум нь тариалан, атаршсан газрын багахан нөөцтэй. Газар тариалангийн үйлдвэрлэл сул хөгжсөн иргэд газар тариалан эрхлэх арга барилд суралцаагүй, идэвхгүй байна.

Байгаль цаг уурын нөхцөл болон бусад хүчин зүйлийн нөлөөнд өртөмтгий тул газар тариалан эрхлэхэд хүндрэлтэйгээс гадна иргэд газар тариалан эрхлэх хүсэлтэй боловч орон нутгийн онцлогт тохирсон аж ахуй эрхлэх арга барилд суралцаагүй байна.

Тэжээл үйлдвэрлэлийн бааз суурь муутай тул малчид эрчимжсэн аж ахуй эрхлэлт хангалтгүй.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх хүрээнд одоо байгаа атаршсан газрын нөөцийг ашиглах арга хэмжээг эхний ээлжид хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн бөгөөд тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлнэ.

Шинээр тариаланд тохиромжтой атар газрын нөөцийг одоо ашиглах нь эрсдэлтэй.

Төлөвлөлтийн хугацаанд газар тариалангийн үйлдвэрлэл болон эрчимжсэн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх хүрээнд иргэдийг чадавхжуулах, идэвхжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээс гадна дараах захиргааны арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр шалгуур үзүүлэлт	Үндэслэл
Иргэдийн газар тариалан эрхлэх арга барилд сургах, сургалтын хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх, иргэд гэр бүлийн хэрэгцээний газартаа аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих /Зорилтод бүлгийн иргэдийг эхний ээлжид хамруулах/	2024-2026	ХАА-н мэргэжилтнийг чадавхжуулах Хүнсний ногоо, хүлэмжийн аж ахуйн чиглэлээр жилд 5 хүн	“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа 8.3.22. Стратегийн хүнсний зориулалттай болон бусад нэр төрлийн ашигт таримлын тариалалт, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, дотоодын хэрэгцээг хангах, хүлэмжийн аж ахуйг хөгжүүлж, шинэ нэр төрлийн таримлын бүтээгдэхүүн бий болгох, импортыг бууруулна. 8.3.33. Хүнсний шим тэжээллэг чанарыг сайжруулах, зохистой хэрэглээг дэмжих, хүнсний хангамжийн тогтвортой, тэнцвэртэй байдлыг хангаж, хүртээмжийг нэмэгдүүлнэ. 8.3.38. Хүнсний нарийн ногооны үрийн дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангана. Тариалангийн тухай хуулийн
Зорилтод бүлгийн иргэд нэгдэн газар тариалан эрхлэх зориулалттай газар тариалангийн бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбайг байгуулах /Хашаажуулах, ойн зурвас байгуулах, усжуулалтын	2024-2030	Одоо байгаа тариалан атаршсан газар 3 нэгж талбарын 1158.2га байна.	

асуудлыг шийдвэрлэж бүтээгдэхүүн хуваах журмаар эргэн төлүүлэх, цаашид тогтвортой ашиглах тохиолдолд газрыг эзэмшүүлэх төслийг туршилтаар хэрэгжүүлэх/			4.2. Иргэн гэр бүлийнхээ хамтын хэрэгцээнд зориулан хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, таримал ургамал тарих зориулалтаар эзэмшүүлсэн, өмчлүүлсэн газарт тариалан эрхэлж болно. “Аймгийн хөгжлийн зорилт 2020-2028” хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн 1.2.2. Ажилгүй, бага орлоготой иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж малжуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, тариалангийн зохих хэмжээний талбайг тодорхой хугацаагаар эзэмшүүлж, гоёлын болон бусад жимс, жимсгэнийн төрөл бүрийн суулгачын үйлдвэрлэлийг дэмжиж иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх 5.4.29. Өвөл, зуны хүлэмжийн болон зоорины аж ахуйг хөгжүүлэн хүнсний ногооны тариалалтыг нэмэгдүүлж, хүн амыг жилийн турш шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангах
--	--	--	---

Хөдөө аж ахуйн газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 2-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.2. Хот тосгон бусад суурины ангиллын газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Хот суурин газрын төлөвлөлтөд газар ашиглалтын бүсчлэл, бүсэд баримтлах горим дэглэмийг баримтлах бөгөөд хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг шинээр боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалттай нөөц газраас эхний ээлжид олгох газрыг НДХТ-нд тусгасан бөгөөд бусад газрууд нөөц бүсээр төлөвлөгдсөн. НДХТ хэрэгжих хугацаанд нарийвчлан төлөвлөсөн газарт олголт хийж дууссан тохиолдолд нөөц газарт олголт хийж болох ба олголт хийхийн өмнө нарийвчилсан зураг төсөл хийсэн байх шаардлагатай. Энэ тохиолдолд НДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийх шаардлагагүй. Нөөц бүсээр төлөвлөгдөөгүй газарт суурьшил байгуулах тохиолдолд НДХТ-нд зайлшгүй нэмэлт тодотгол хийнэ.

Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх болон бусад зориулалтаар төлөвлөсөн бүсэд газар олгох асуудлыг НДХТ-нд нарийвчлан нэгж талбар бүрээр төлөвлөх боломжгүй бөгөөд хөрөнгө оруулагч иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагаас хамаардаг.

Иймд эдгээр бүсэд газар олгохдоо ТЖГЗБТ-нд тусгаж хэрэгжүүлэх ба газрыг үр ашигтай зохистой ашиглах үүднээс зөв хэлбэр дүрстэй олгоход анхаарах нь зүйтэй.

Дэд бүтцийн зориулалттай газрын байршлыг НДХТ-нд хотын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөсөн бөгөөд мэргэжлийн байгууллага инженер геологийн судалгаа хийсний үндсэн дээр нарийвчилсан зураг төсөл хийх шатанд байршлыг өөрчлөх шаардлага үүсэж болзошгүй. Энэ тохиолдолд НДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр ТЖГЗБТ-нд тусгаж хэрэгжүүлж болно.

Хот тосгон бусад суурины эдэлбэр газрын гадна төлөвлөлтийн хугацаанд хөгжлийн бодлого, салбаруудын хэрэгцээ, онцлогт тохируулан хот тосгон бусад суурины ангилалд хамаарах дор дурдсан зориулалтаар газар олгохдоо ГНС-ын ангилал шилжүүлэх ГЗБ-ын арга хэмжээг НДТХ-нд нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр хотын хөгжлийн төлөвлөгөө хийлгэж түүнд үндэслэн тухай жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлж болно. Үүнд:

- Уул уурхай /хайгуулын ажлын үр дүнгээс хамаардаг бөгөөд нутгийн иргэдийн зөвшөөрөх эс зөвшөөрөхөөс ихээхэн хамааралтай/

- Дэд бүтцийн төслүүд /хэрэгцээгээр мэргэжлийн байгууллага зураг төсөл хийж төлөвлөдөг бөгөөд нарийвчилсан зам трасс нь судалгаа хийгдсэний дараа тогтоогддог/

- Бусад салбарын төлөвлөлтийн хэрэгжилтээс хамааран бий болох суурьшлууд /Энэ ангилалд өртөө, зөрлөг, хилийн боомтын суурьшил, уурхайн суурин, газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн суурин г.м ГЗБЕТ-нд урьдчилан тусгах боломжгүй газрууд хамаарна/

- Хөрөнгө оруулагчаас хамааралтай бусад төслүүдийг сумын хөгжилд үзүүлэх нөлөөллийг харгалзан шаардлагатай тохиолдолд ТЖГЗБТ-нд тусган хэрэгжүүлнэ. /бүхий л чиглэлийн төслийг хэрэгжих эс хэрэгжихээс хамааруулан НДХТ-нд тусгах боломжгүй бөгөөд ирээдүйг бүрэн таамаглаж чадахгүй, мөн багийн хурлаар иргэд зөвшөөрөөгүй ч ирээдүйд төслийн хэрэгцээ, ач холбогдлыг ойлгон дэмжиж болно. Ийм тохиолдол бүрд НДХТ-нд тусгагдаагүй гэсэн агуулгаар хөрөнгө оруулагчдыг цааш түлхэх нь сум орон нутгийн хөгжилд сөрөг нөлөөтэй/

Хот тосгон бусад суурины зориулалттай газрын төлөвлөлтийн хүрээнд дараах удирдлага зохион байгуулалтын болон бусад арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр дүн, шалгуур үзүүлэлт	Үндэслэл
Хот суурины эдэлбэр газар дахь суурьшлын нөөц бүсэд байр зүйн зураглал, инженер геологийн судалгаа хийлгэх	2024-2026		"Алсын хараа-2050" монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа 3.2.5.Хот, суурин газрын гэр хорооллыг иргэдийн оролцоотойгоор дахин төлөвлөх, төвлөрсөн, хэсэгчилсэн, бие даасан инженерийн дэд бүтцэд холбогдсон орон сууцны хороолол болгон хөгжүүлнэ.
Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө шинээр боловсруулах	2024-2025	Хэрэгжилтийн үнэлгээ, дүгнэлтээр тодорхойлогдоно.	3.2.8.Орон сууцны төлөвлөлтөд оршин суугчид амрах, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх нийгмийн дэд бүтэц, ногоон байгууламж, усан сан, биеийн тамирын талбай бүхий тохилог орчныг бүрдүүлэх стандарт хэрэгжүүлж, тэргүүн туршлагыг түгээн дэлгэрүүлнэ.
Суурьшлын нөөц бүсэд ГЗБ-ын нарийвчилсан зураг төслүүдийг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэх - Барилгажилтын зураг төсөл - Нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх зураг төсөл - Ногоон байгууламжийн зураг төсөл - Инженерийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх зураг төсөл, усны эх үүсвэрийн судалгаа, зураг төсөл	2024-2030	Хотын хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгагдсан арга хэмжээний хэрэгжилтээр	3.2.14.Гэр хорооллын өрхийн газрыг өөрсдийн нь идэвх, санаачилга, оролцоонд тулгуурлан дахин зохион байгуулах, нийгмийн болон инженерийн дэд бүтэц, ногоон

- Иргэнд өмчлүүлэх газрын төлөвлөлтийн нарийвчилсан зураг төсөл /НДХТ-нд тусгасан газар бүрэн хэрэгжсэн тохиолдолд/			байгууламж, тоглоомын талбай бий болгох үйл ажиллагааг бодлогоор дэмжиж, улсын төсөв болон бусад хуулиар хориглоогүй эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх боломжийг бий болгоно.
Шинээр боловсруулах хотын хөгжлийн төлөвлөгөөнд үндэслэн сумын хөгжлийг дэмжих төслүүдэд шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор мэдээлэл сурталчилгаа хийх, Иргэдийн оролцоотой хот хөгжүүлэлт, тохижуулалтын төслийг хэрэгжүүлэх	2024-2030	Хотын хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтээр	

Хот тосгон, бусад суурины газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 3-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.3. Зам шугам сүлжээний ангиллын газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Зам шугам сүлжээ, дэд бүтцийн хөгжлийн төслүүд хөрөнгө оруулалт их шаардагдах бөгөөд сум дангаар хэрэгжүүлэх боломж хомс бөгөөд улсын хөгжлийн бодлого болон УГЗБЕТ, аймгийн хөгжлийн бодлого, аймгийн ГЗБЕТ зэрэгт тусгагдаж хэрэгжинэ.

Хэрэгжихдээ мэргэжлийн байгууллагаас судалгаа хийгдсэний үндсэн дээр хийгдсэн зураг төслийн дагуу хийгдэх тул НДХТ-нд нарийвчлан тусгах боломжгүй. Хэрэгжих үе шат хугацаа нь мөн хөрөнгө оруулалтаас хамаардаг.

Баяндэлгэр сумын хувьд Тавантолгой-Сайншанд чиглэлийн төмөр зам байгуулагдахаар төлөвлөгдөж байна.

Тус төлөвлөгдсөн төмөр зам нь сумын төвөөс ихээхэн зайтай өнгөрөхөөр байгаа тул сумын зүгээс нарийвчилсан трасс сонголтод оролцож саналаа өгөх, төв суурин газарт ойртуулах, өртөө зөрлөг байгуулах газрын байршлын саналаа өгөхөөс гадна гарц гарам байгуулах газар, тусгай зориулалтын ногоон зурвас байгуулах газрын байршил тогтоох зэргээр газар ашиглалтад тавигдах шаардлагыг боловсруулан төсөл хэрэгжүүлэгчтэй хамтран ажиллах боломжтой.

Дээр дурдсан төслүүд хэрэгжих нөхцөлд газрын асуудлыг шийдвэрлэх, хамгаалалтын зурвасыг тогтоох ажлуудыг үе шаттайгаар хийх бөгөөд эдгээр асуудлыг СНДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлж болно.

Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх хүрээнд дараах зохион байгуулалтын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр шалгуур үзүүлэлт	Үндэслэл
Улс, аймгийн хөгжлийн төлөвлөгөө, ГЗБЕТ-нд	2024-2026	Төмөр зам авто зам,	Газрын тухай хуулийн

тусгагдсан томоохон дэд бүтцийн төслүүдийн трассын схем, гарц гарам гаргах шаардлагатай газрын байршлын схемийг боловсруулан саналаа зураг төсөл боловсруулагдаж эхлэхээс өмнө төсөл хэрэгжүүлэгчдэд хүргүүлэх		тусгай зориулалтын авто болон төмөр замын төслүүд	57.1.Газрын нэгдмэл санг эзэмших, ашиглах, хамгаалах болон газрын тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд Засгийн газар, газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, Засаг дарга хууль тогтоомжид заасан эрх хэмжээнийхээ дагуу хяналт тавина.
--	--	---	---

Зам шугам сүлжээний газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 4-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.4. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 23 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан “Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-ийн 6.2.5-д ойгоор бүрхэгдсэн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлнэ гэж,

“Аймгийн хөгжлийн зорилт 2020-2028” хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн

7.1.1. Ойжуулалтыг эрчимжүүлж, иргэд хувийн хэвшлийн идэвх санаачилгыг дэмжин ойн сан бүхий газрын хэмжээг нэмэгдүүлэх гэж зааснаас гадна “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн орон даяар хэрэгжиж эхэлж байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, тэмцэх болон газрын доройтлыг бууруулахад чухал ач холбогдол бүхий арга хэмжээний нэг нь ойжуулалтын ажил бөгөөд энэ хүрээнд ойжуулалт хийх газрыг НДХТ-нд тусгасан. Түүнээс гадна ойжуулалт хийхэд шаардлагатай мод, суулгац бэлтгэх мод үржүүлгийн газрыг стандартын дагуу байгуулах, усалгааны эх үүсвэрийг шийдвэрлэх зэрэг хөрөнгө оруулалт, цаг хугацаа шаардсан ажлуудыг хийх шаардлагатай байна.

Одоогийн байдлаар Баяндэлгэр суманд стандарт шаардлага хангасан мод үржүүлгийн газар байхгүй бөгөөд тус сум нь 360.3 мянган мод тарих үүрэг авсан. Эдгээрийг бүгдийг өөр бүс нутагт үржүүлсэн тарьц суулгацаар ургуулах боломжгүй.

Мод тарих, ногоон байгууламж бий болгох газрын байршлыг НДХТ-нд тусгаж байгаа бөгөөд хэрэгцээгээр нэмж төлөвлөх тохиолдолд НДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр тухайн жилийн ГЗБЕТ-нд тусган хэрэгжүүлж болно.

Мөн мод үржүүлгийн газрын хувьд MNS6138:2010 Мод үржүүлгийн талбай сонгох арга: Техникийн шаардлага гэж батлагдсан стандарт байдаг бөгөөд мэргэжлийн байгууллага газраа сонгох шаардлагатай тул НДХТ-нд тусгайлан байршлыг төлөвлөөгүй. Иймд мод үржүүлгийн зориулалттай газрыг НДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийхгүйгээр тухайн жилийн ГЗБЕТ-нд тусган хэрэгжүүлж болно.

Иймд ойн сан бүхий газрыг нэмэгдүүлэх, ойжуулалтын ажлыг дэмжих хүрээнд дараах удирдлага зохион байгуулалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр дүн, шалгуур үзүүлэлт	Үндэслэл
Мод үржүүлгийн газар байгуулах байршлын судалгааг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэж төсөл боловсруулж хэрэгжүүлэх	2024	Сумын төвийн орчим Ойжуулалт хийх газарт	MNS6138:2010 Мод үржүүлгийн талбай сонгох арга. Техникийн шаардлага 3.1.1. Тарьц суулгац бэлтгэх мод үржүүлгийн газрын талбай нь тэдгээрийг шилжүүлэн ургуулах газрын хөрс, уур амьсгалын аль болох ойролцоо нөхцөлтэй газар байх ёстой
Тэрбум мод хөтөлбөрийг суманд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг нарийвчлан боловсруулах, ойжуулалт хийх төсвийг бүрдүүлэх	2024	Үйл ажиллагаа, хөрөнгө оруулалтын төсөл	“Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн Ойн тухай хуулийн 31.1. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга бүх нийтээр мод тарих сарын ажлыг жил бүр зохион байгуулж, 16 насанд хүрсэн иргэн бүр нэг, аж ахуйн нэгж, байгууллага таваас доошгүй мод тарьж ургуулах, услах, арчлах бөгөөд өөрийн хүчээр гүйцэтгэх боломжгүй тохиолдолд зардлыг хандивлана.
Булаг шанд хаших хамгаалах, хөв цөөрөм байгуулах, усны хамгаалалтын бүсэд ойжуулалт хийх ТЭЗҮ-г тусгайлан боловсруулах, мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлэх	2024-2030		“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа 6.2.4.Ойжуулах, ойн тэлэн ургалтыг дэмжих, нөхөн сэргээх, ой хамгааллын арга хэмжээ авах замаар ойн хомсдолоос сэргийлэн, ойгоор бүрхэгдсэн талбайн хэмжээг нийт газар нутгийн 9 хувьд хүргэж, нүүрсхүчлийн хийн шингээлтийг нэмэгдүүлнэ.
Нийтээр мод тарих газар болон мэргэжлийн байгууллага мод тарих газрыг тогтоох, ойжуулалт хийхээр төлөвлөгдсөн газрыг хариуцах эзэнтэй болгох хашаажуулж хамгаалах	2024-2026		

Ойн сан бүхий газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 5-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.5. Усны сан бүхий газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, тэмцэх болон газрын доройтлыг бууруулахад чухал ач холбогдол бүхий арга хэмжээний нэг нь усны сан бүхий газрыг хамгаалах, усан орчныг нэмэгдүүлэх арга хэмжээ бөгөөд хуурай хээрийн бүс нутагт нэн тэргүүнд анхаарах шаардлагатай тул булаг шанд хашиж хамгаалах, хөв цөөрөм байгуулах зэрэг арга хэмжээг НДХТ-нд тусгасан.

Усны сан бүхий сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар батлагдсан бөгөөд усны хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмийг хангах ажлуудыг хийх шаардлагатай. Усны хамгаалалтын онцгой хамгаалалтын бүсэд гол давхцаж буй газар ашиглалт нь өвөлжөө хаваржааны газар байгаа бөгөөд одоогийн байдлаар Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд өвөлжөө хаваржааны газар тодорхой бүртгэлгүй байгаа ба кадастрын зураглал хийх ажлууд

явагдаж байна. НДХТ-ний хүрээнд өвөлжөө хаваржааны байршлуудыг тодорхой хэмжээгээр зураглаж давхцалыг гаргасан боловч орхигдсон байж болзошгүй. Иймд кадастрын зураглал бүрэн хийгдсэний дараа шаардлагатай газруудад нүүлгэн шилжүүлэлтийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй бөгөөд энэ тохиолдолд НДХТ-нд нэмэлт тодотгол хийлгүйгээр тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлж болно.

Усны сан бүхий газарт удирдлага зохион байгуулалтын дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр дүн, шалгуур үзүүлэлт	Хуулийн үндэслэл
Батлагдсан усны хамгаалалтын бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх хүрээнд шаардлагатай газруудад тэмдэгжүүлэлт хийх, иргэд олон нийтэд сурталчлан таниулах, усны хамгаалалтын бүсэд газар ашиглаж буй иргэдтэй хэлцэл хийх, газар ашиглалтад тавигдах шаардлагыг хангуулах	2024-2028	Батлагдсан усны хамгаалалтын бүсэд горим дэглэмийн зөрчилгүй болсон байх	Усны тухай хууль болон "Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам"
Усны хамгаалалтын бүс, усны эрэг орчмын газарт ойжуулалт хийх, эргийн хамгаалалт хийх, үерийн байгууламж хийх, тохижуулалт хийх газруудыг тогтоож мэргэжлийн байгууллагаар зураг төсөл хийлгэж хэрэгжүүлэх	2024-2028	Судалгаагаар тогтоосон байршлуудад зураг төслийн дагуу тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх	Хоёр. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын бүс ба түүний дэглэм
Булаг, шанд хашиж хамгаалах газар, хөв цөөрөм байгуулахаар төлөвлөсөн газруудад давхар ойжуулалт хийх, хуримтлагдсан усны нөөцийг ашиглаж аж ахуй эрхлэх зэрэг газар, ой усны нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх боломжийг мэргэжлийн байгууллагаар судалгаа хийлгэж тогтоох	2024-2030	Судалгаагаар тогтоосон байршлуудад зураг төслийн дагуу тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх	Гурав. Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүс ба түүний дэглэмийг үндэслэв.
Ундны усны нөөцийн худгуудыг хамгаалах хашаажуулах, усны чанар, нөөцөд үнэлгээ хийлгэж хянах	Жил бүр усны чанарыг тодорхойлох	Ундны усны эх үүсвэрийг хамгаалах хүрээнд шаардлагатай тохиолдолд нэмэлт арга хэмжээг тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлж байх	

Усны сан бүхий газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 6-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.6. Улс, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх талаарх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Улсын тусгай хамгаалалтад авсан газруудаас Онгон таван булаг БЦГ-ийн хил заагийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай. Мөн улсын газар зохион

байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд Байшинтын шал, Баянтөхөмийн говь гэсэн газруудыг улсын тусгай хамгаалалтад авахаар төлөвлөсөн байна.

Сумын хэмжээнд нийт нутаг дэвсгэрийн 51%-ийг хамарсан газар нутгийг орон нутгийн хамгаалалтад авах тогтоол шийдвэр гарснаас 8.58% нь хуулийн дагуу уул уурхайн кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдээгүй байна.

Иргэд болон олон нийт газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авахын эсрэг байр суурьтай боловч орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах сонирхол их байна. Энэ нь зөвхөн уул уурхайг хориглох гэсэн шалтгаантай байх бөгөөд энэ байдал нь цаашид салбар хооронд зөрчилдөөн үүсэх эрсдэлтэй байна.

Мөн Газрын ерөнхий хуулийн төсөл УИХ-д өргөн баригдсан байгаа бөгөөд аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө нь 12-16 жилийн хугацаанд хэрэгжих бодлогын баримт бичиг тул хуулийн өөрчлөлтөд бэлтгэх арга хэмжээг төлөвлөх хэрэгцээ үүсэж байна.

Улс, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх хүрээнд удирдлага зохион байгуулалтын дараах арга хэмжээг төлөвлөв. Үүнд:

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Үр шалгуур үзүүлэлт	Хуулийн үндэслэл
Хилийн цэс батлагдаагүй УТХ газрын хилийн цэс, дотоод бүсийг тогтоож багийн ИНХ-р батлуулах	2024	Онгон таван булаг	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль
Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан УТХ-д авах газрын хил заагийг багийн ИНХ-р хэлэлцүүлэх	2024	Байшинтын тал, Баянтөхөмийн говь	“Газрын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, кадастрын мэдээллийн санд бүртгэх заавар” Газрын тухай хууль
Тусгай хамгаалалттай газруудыг менежментийн төлөвлөгөөтэй болгох /Газрын шинэчилсэн хууль батлагдсан тохиолдолд ГЗБ-ын төлөвлөгөө хийлгэх/	2024-2026	Онгон таван булаг	

Улс, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газарт төлөвлөгдсөн бусад арга хэмжээг бүрэлдэхүүн хэсэг 7-д тусгасан.

Дэд ажилбар 1.3.2.7. Хилийн цэс, хилийн цэсийн маргаан

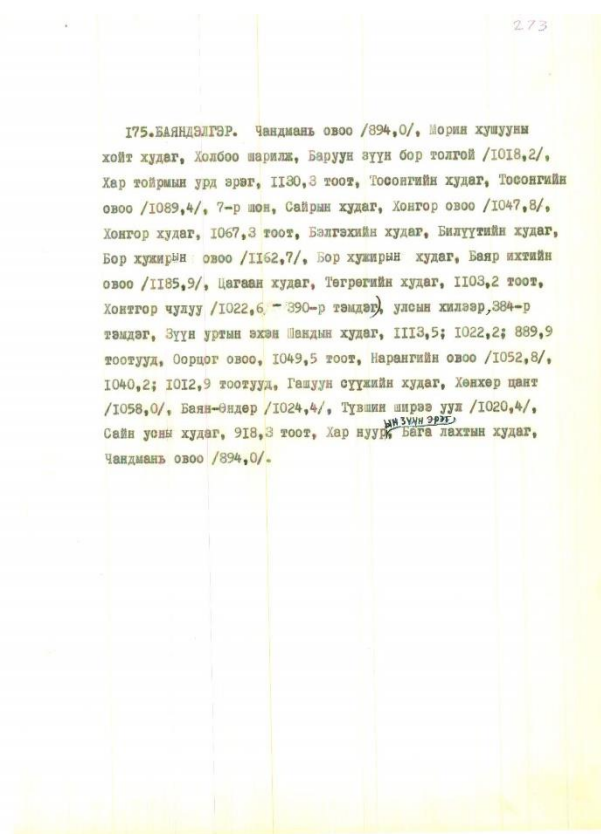
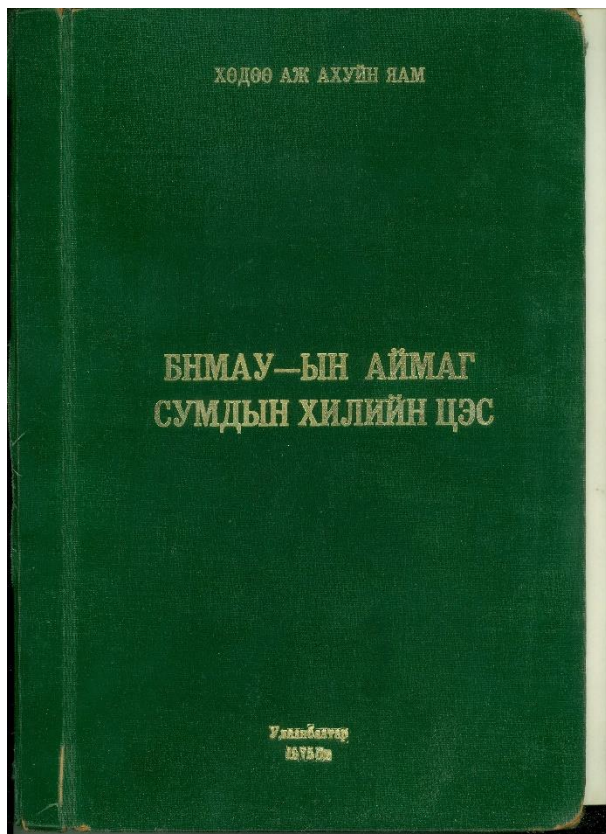
Сумын хилийн цэс

Баяндэлгэр сумын хилийн цэсийг БНМАУ-ын АИХ тэргүүлэгчдийн 1977 оны 4-р сарын 04-ний өдрийн 75-р зарлигийн 1-р хавсралтаар баталсан. Түүнээс хойш аймаг болон сумын хилийн цэсэд өөрчлөлт хийгдээгүй тул харьцангуй маргаан багатай байдаг.

Энэ зарлигаар Баяндэлгэр сумын хилийн цэсийг анх БНМАУ-ын АИХ тэргүүлэгчдийн 1977 оны 4-р сарын 04-ний өдрийн 75-р зарлигийн 1-р хавсралтаар батлагдсан. Энэ зарлигаар Баяндэлгэр сумын хилийн цэсийг Чандмань овоо /894.0/, Морин хошууны хойд худаг, Холбоо шарилж, баруун зүүн бор толгой /1018.2/, Хар тойрмын урд эрэг, 113.3 тоот, Тосонгийн худаг, Тосонгийн овоо /1089.4/, 7-р шон,

сайрын худаг, Хонгор овоо /1047.8/, Хонгор худаг, 1067.3 тоот, Бэлгэхийн худаг, Билүүтийн худаг, Бор хужирын овоо /1162.7/, Бор хужирын худаг, Баяр ихтийн овоо /1159.9/, Цагаан худаг, Төгрөгийн худаг, 1103.2 тоот, Хонтгор чулуу /1022.6-390-р тэмдэг/, улсын хилээр, 384-р тэмдэг, Зүүн уртын эхэн шандын худаг, 1113.5, 1022.2, 889.9 тоотууд, Оорцог овоо, 1049.5 тоот, Нарангийн овоо /1052.8/, 1040.2: 1012.9 тоотууд, гашуун сүүжийн худаг, Хөнхөр цант /1058.0/, Баян-өндөр /1024.4/, Түвшин ширээ уул /1020.4/, Сайн усны худаг, 918.3 тоот, Хар нуурын зүүн эрэг, Бага лахтын худаг, Чандмань овоо /894.0/ зэрэг газруудаар тогтоосон байна.

Зураг 4. Сумын батлагдсан хилийн цэс

Багийн хилийн зааг

Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль болон бусад холбогдох хуулийн дагуу сум нь хилийн цэстэй баг нь хилийн заагтай байна.

Баг нь засаг захиргааны хувьд анхан шатны нэгж бөгөөд Багийн хилийн зааг нь нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хил биш юм. Иймд багийн хилийн заагийг баталгаажуулсан тогтоол шийдвэр ихэнх аймаг сумдад байдаггүй бөгөөд уламжлалаараа зохицуулагдаж байсан.

Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль зэрэгт тухайн багийн нутаг дэвсгэрт төсөл хэрэгжүүлэхэд багийн иргэдийн нийтийн хуралд танилцуулж шийдвэр гаргуулах, татвар төлбөр тогтоох, хураах, нийгмийн үйлчилгээ

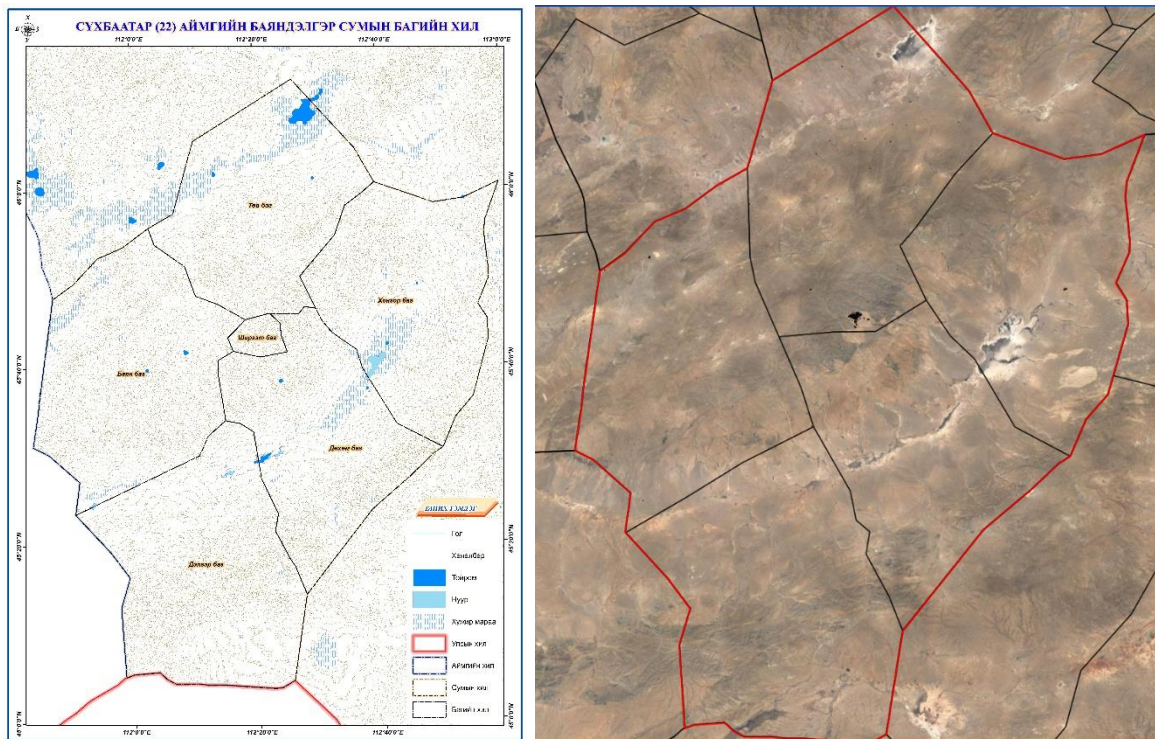
авах, мөн газар зохион байгуулалт болон бүртгэлийн салбарт хаягжуулалт хийх, бэлчээр зохион байгуулалт, менежмент хийх зэрэг олон зүйлд багийн хил зааг тодорхой байх шаардлага гарсаар байна.

Одоогоор газрын цахим мэдээллийн санд багийн хил заагийг газар зүйн мэдээллийн системд оруулан албан байдлаар ашиглаж байна.

2018 онд газрын мэргэжлийн байгууллага “Геоботаник” ХХК нь НДХТ тус суманд анх хийсэн бөгөөд энэ ажлын хүрээнд багуудын хил заагийг зурагласан боловч газрын цахим мэдээллийн санд өөрөөр орсон байна.

Багийн хилийн зааг нь газрын харилцааны цахим системд бүртгэгдэж цаашлаад хаягийн мэдээлэлтэй холбогдох тул багийн хил заагийг шинэчлэн тогтоох арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгалаа.

Зураг 5. Өмнөх СНДХТ-нд зурагласан багийн хилийн зааг болон egazar.gov.mn цахим систем дэх багийн хилийн зааг

Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 14.2-т Баг, хорооны нутаг дэвсгэрийн заагийг аймаг, нийслэлийн Засаг даргын өргөн мэдүүлснээр аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал тогтооно гэж заасан байдаг.

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ХОЁР. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ**

**ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 2.1. ХАА-Н ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИН БАЙГУУЛАЛТЫН
ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХУРААНГУЙ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН БҮСЧЛЭЛ**

**Ажилбар 2.1.1. ХАА-н газрын газар зохин байгуулалтын төлөвлөгөөний
хураангуй**

Баяндэлгэр сум нь Сүхбаатар аймгийн бусад сумтай харьцуулбал хөдөө аж ахуйн нөөц харьцангуй бага сум юм. Одоогийн байдлаар 6679.05 га газрыг тариаланд ашигладаг бөгөөд 1981 оны атар газрын нөөцийн судалгаагаар 1188.81 га талбай бүртгэгдсэн байна.

НДХТ-нд хөдөө аж ахуйн газрыг төлөвлөхдөө бүсчлэлийн зарчмыг баримталсан бөгөөд бүсчлэл төлөвлөлтийг ажилбар 2.1.2-т тусгасан ба ХАА-ын газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээний хураангуйг дор үзүүлэв.

Хүснэгт 16. ХАА-н газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хураангуй

Бодлого, хууль эрх зүйн үндэслэл	Арга хэмжээ, үйл ажиллагааны чиглэл	Одоогийн байдал	Төлөвлөлтийн хугацаанд хэрэгжүүлэх	Тайлбар
"Алсын хараа-2050" монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 4.2.20. Хөдөө аж ахуйн салбарыг байгальд ээлтэй, хариуцлагатай, тогтвортой үйлдвэрлэлтэй эдийн засгийн тэргүүлэх салбар болгон хөгжүүлнэ. 6.2.12. Бүсийн ялгавартай, шатлан өсгөх зарчимд суурилсан газрын төлбөрийн системийг бий болгож, малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад нийцүүлэн хязгаарлаж, бэлчээр ашиглалтын ачааллыг тэнцвэржүүлнэ. 8.3.3. Бэлчээрийн газрыг ашиглах, сайжруулах, хамгаалахтай холбогдсон харилцааг зохицуулсан эрх зүйн орчныг тодорхой болгож, бэлчээрийн менежментийн нэгдсэн системийг бий болгож, бэлчээрийн доройтол, цөлжилтийг бууруулна. Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр 3.3.5. Бэлчээрийн ашиглалт, хамгаалалт, сайжруулалтын хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, бэлчээрийн доройтол, цөлжилтийг бууруулна. Газрын тухай хуулийн 20.2. Аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн Засаг дарга газрын харилцааны талаар дараах нийтлэг бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 20.2.1 Нутаг дэвсгэртээ газрын талаар төрөөс явуулах нэгдсэн бодлого, газрын тухай хууль тогтоомж, тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулж хангах; 20.2.2. Газар эзэмшигч, ашиглагчаас газар, түүний баялгийг хууль	Бэлчээрийг хуваарьтай ашиглах	Баян багийн бэлчээрийн 57.7 мянган га өвөл-хаврын, 105.6 мянган га зун-намрын	375.0 мянган га бэлчээрийг зун-намрын улиралд 391.9 мянган га бэлчээрийг өвөл-хаврын улиралд /хилийн зурвас газар нэмэгдсэн/ сэлгэж, даацад тохируулан ашиглана. Зун-намрын бэлчээрийн даац 520.9 мянган хонь толгой Өвөл хаврын бэлчээрийн даац 473.8 мянган хонь толгой байна. Бэлчээрийн даац хэтрэлт зун намрын улиралд 53%, өвөл хаврын улиралд 68% хэтэрсэн байна.	Бэлчээр нутгийн хуваарь сэлгээгүй ашиглах, өвөлжөө хаваржааныхаа ойр орчимд богино зайд нүүдэллэн сэлгээгүй ашиглах явдал түгээмэл байна. Иргэд одоогийн ашиглалтын хэв маягаа өөрчлөх хүсэл бага байгаа бөгөөд өрсөлдөж ашиглах хандлагатай байгаа нь иргэдийн нийтийн хурлын явцаас харагдаж байна. Иймд бэлчээр нутгийг сэлгэх, хуваарьтайгаар ашиглах арга хэмжээг захиргааны журмаар хэрэгжүүлэхээс өөр арга зам байхгүй байна.
		Дэлгэр багийн бэлчээрийн 64.5 га зун-намрын, 106.3 мянган га өвөл-хаврын		
		Төв багийн бэлчээрийн 36.8 мянган га зун-намрын, 99.5 мянган га өвөл-хаврын		
		Дөхөм багийн бэлчээрийн 60.9 мянган га зун-намрын, 66.8 мянган га өвөл-хаврын		
		Хонгор багийн бэлчээрийн 78.9 мянган га зун-намрын, 66.3 мянган га өвөл-хаврын		
		Сумын төв орчмын бэлчээр 13.3 мянган га бэлчээр холимог ашиглалттай		
20.2.1 Нутаг дэвсгэртээ газрын талаар төрөөс явуулах нэгдсэн бодлого, газрын тухай хууль тогтоомж, тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулж хангах; 20.2.2. Газар эзэмшигч, ашиглагчаас газар, түүний баялгийг хууль	Хүчтэй талхагдалд өртсөн бэлчээрийг өнжөөх арга хэмжээ авах	Баян багийн бэлчээрийн 1035.7 га хүчтэй талхлагдсан	Даацыг тохируулан богино сэлгээгээр ашиглана. Ачааллыг усжуулж ашиглах бэлчээрт шилжүүлэх	Бэлчээр өнжөөх асуудалд иргэд эмзэг хандаж байгаа бөгөөд иргэдийн саналын дагуу төлөвлөлт хийх боломжгүй эсэргүүцэж байна.
		Дэлгэр багийн бэлчээрийн 1952.9 га хүчтэй талхдагдсан		

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

тогтоомж, гэрээний дагуу үр ашигтай, зохистой ашиглаж, хамгаалж байгаад хяналт тавих, зөрчлийг арилгах шийдвэр гаргаж, хэрэгжилтийг зохион байгуулах; Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 35.1.10.хуулиар тогтоосон хязгаарын хүрээнд албан татвар, төлбөр, хураамжийн хувь хэмжээг тогтоох; 35.1.13.энэ хуулиар тогтоосон тухайн нэгжийн чиг үүрэгт хамаарах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх, холбогдох журам батлах; 35.1.14.хуулиар тусгайлан эрх олгогдсон тохиолдолд захиргааны хэм хэмжээний актыг хууль тогтоомжид нийцүүлэн баталж, Захиргааны ерөнхий хуульд заасан журмын дагуу улсын бүртгэлд бүртгүүлэн мөрдүүлэх;		Хонгор багийн бэлчээрийн 21786.2 га хүчтэй талхлагдсан		Иймд бэлчээр нутгийг сэлгэж өнжөөх арга хэмжээг захиргааны журмаар хэрэгжүүлэхээс өөр арга зам байхгүй байна. Арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ эдийн засгийн хөшүүрэг татварын механизмыг зөв ашиглах шаардлагатай.
		Төв багийн бэлчээрийн 68851.6 га хүчтэй талхлагдсан	Даацыг тохируулан богино сэлгээгээр ашиглана. Үүнээс 15156.23 га бэлчээрийг эхний ээлжид өнжөөж сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Ачааллыг усжуулж ашиглах бэлчээрт шилжүүлэх	
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 3.6.9.Газар, байгаль, эдийн засаг, нийгмийн нөөц, чадавхад тулгуурлан газар ашиглалт, хамгаалалтын үр ашгийг дээшлүүлэх, газрыг иргэд болон эдийн засгийн хувьд үндэслэл сайтай, үр ашигтай, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангасан газар зохион байгуулалтыг хөгжүүлж, газрын нөөцүүдийг оновчтой ашиглаж хэвшинэ. 6.2.9.Ногоон хүрэм төсөл хэрэгжүүлж, уул уурхай, газар тариалан, дэд бүтцийн байгууламж, хот байгуулалт, бэлчээр ашиглалтын улмаас эвдрэл, доройтолд орсон газрыг нөхөн сэргээж аж ахуйн зориулалтаар дахин ашиглах боломжтой болгон эргэлтэд оруулж, ашиглагчийн хариуцлагыг өндөржүүлнэ. Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр 6.2.8.Хөрс хамгаалах, газрын доройтлыг бууруулах, цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ.	Даацад тохируулан сэлгэж ашиглах	Баян багийн бэлчээрийн 1682.02 га дунд талхлагдсан	Ачааллыг бууруулж даацаас хэтрүүлэхгүй ашиглана, богино сэлгээгээр ашиглах, бусад боломжит арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх.	Арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ эдийн засгийн хөшүүрэг татварын механизмыг зөв ашиглах шаардлагатай.
		Дөхөм багийн бэлчээрийн 13051.29 га дунд талхлагдсан		
		Дэлгэр багийн бэлчээрийн 27887.56 га дунд талхдагдсан		
		Төв багийн бэлчээрийн 79436.7 га дунд талхлагдсан		
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 4.2.9. Хур борооны усыг хуримтлуулах, хэмнэлттэй, үр ашигтай технологи нэвтрүүлэх замаар хөдөө аж ахуйн салбарын усны хэрэгцээг хангана. 8.3.4. Байгаль экологи, бэлчээрийн даацтай уялдуулж, малын тоо, төрөл, бүтцийн дээд хязгаарыг тогтоох, бэлчээрийн мэрэгч амьтад, шавжтай тэмцэх, малын бэлчээр, хадлан, тэжээл, усны хангамж, хүрэлцээг нэмэгдүүлж, мал аж ахуйн эрсдэлийг бууруулна. Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр 3.3.4. Бэлчээрийг усжуулах, худагжуулах ажлыг үргэлжлүүлэн малын бэлчээрийн нөөцийг нэмэгдүүлэх, хамгаалах, нөхөн сэргээх, тогтвортой байдлыг хангах, малын чанар, ашиг шимийг	Усжуулах бэлчээр	Хонгор багийн бэлчээрийн 63216.88 га дунд талхлагдсан	Бэлчээр усжуулах арга хэмжээ хуваарийг бусад арга хэмжээтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх.	
		1-р багийн 29379.8 га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай	Үүнээс 9598.8га бэлчээрийг эхний ээлжид усжуулах боломжтой	
		2-р багийн 73055.8 га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай	Үүнээс 52995.0га бэлчээрийг эхний ээлжид усжуулах боломжтой	
		4-р багийн 29959.2 га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай	Үүнээс 22422.3 га бэлчээрийг эхний ээлжид усжуулах боломжтой	
		5-р багийн 37140.6 га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай	Үүнээс 27256.2га бэлчээрийг эхний ээлжид усжуулах боломжтой	
		6-р багийн 19015.6 га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай	Үүнээс 19015.6га бэлчээрийг эхний ээлжид усжуулах боломжтой	
Бэлчээрийн хортон		Баян багийн 19473.8 га бэлчээрт тархсан		Хортон мэрэгчийн тархалтын судалгааг

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

сайжруулж, малын тоог чанарт шилжүүлж малын гений санг хамгаалах, биотехнологийн ололтыг нэвтрүүлэх, эрчимжсэн мал аж ахуйн салбарын хөгжлийг дэмжиж, “Монгол мал-II” арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.	мэрэгчтэй тэмцэх	Дөхөм багийн 4131.6 га бэлчээрт тархсан Дэлгэр багийн 28168.9 га бэлчээрт тархсан Төв багийн 4039.5 га бэлчээрт тархсан Хонгор багийн 13386.3 га бэлчээрт тархсан	Үүнээс 18 мянган га-д эхний ээлжид хийх шаардлагатай 2024-2026 онд 5000га 2026-2028 онд 8000га дахин судалгаа хийх 2028-2030 онд 10000га	2026 онд дахин хийх тархац өөрчлөгдсөн бол хуваарийг шинэчилнэ.
	Хашиж хамгаалах бэлчээр	Багийн төв болгонд загвар байдлаар хаших, мониторингийн талбар байгуулах	8 багт нийт баг болгонд 100 м2 аас доошгүй газрыг хашаалах	Бэлчээр сэлгэх, өнжөөх арга хэмжээг хэрэгжүүлсний үр ашгийг олон нийтэд таниулах сурталчлахад зориулсан.
		Орон нутгийн онцлогт, бэлчээр ашиглалттай уялдуулан тохиромжтой дэрс бэлчээрийг	Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлж тухай бүрд тогтоох	Хуулийн дагуу багийн ИНХ-р хэлэлцүүлэн батлуулах
Газрын тухай хуулийн 52.7.Өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг Монгол Улсын иргэн хот айлаар дундаа хамтран эзэмшиж болно. Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн хууль 15.1.Үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрхтэй холбоотой үл хөдлөх эд хөрөнгийн бусад эрхийг бүртгэх маягтад дараах мэдээллийг тусгана: 15.1.2.гэрээний талуудын талаарх мэдээлэл /иргэн бол овог, эцэг, /эх/-ийн нэр, өөрийн нэр, иргэний бүртгэлийн дугаар, хуулийн этгээд бол түүний оноосон нэр, улсын бүртгэлийн дугаар, регистрийн дугаар, түүнийг төлөөлөх этгээдийн овог, эцэг, /эх/-ийн нэр, өөрийн нэр, регистрийн дугаар/	Өвөлжөө, хаваржааны газрыг эзэмшүүлж бүртгэлжүүлэх	1317 өвөлжөө, хаваржаа зураглагдсан байна	Бэлчээрийн даац хэтрээгүй, улирлын хуваарь сэлгээг мөрдөж буй иргэдийн өвөлжөө, хаваржааны газрыг эзэмшүүлнэ.	Одоогоор Сүхбаатар аймгийн хэмжээд өвөлжөө хаваржааны доорх газрыг нэгдсэн журмаар эзэмшүүлж эхлээгүй байна.
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 4.2.20. Хөдөө аж ахуйн салбарыг байгальд ээлтэй, хариуцлагатай, тогтвортой үйлдвэрлэлтэй эдийн засгийн тэргүүлэх салбар болгон хөгжүүлнэ. 6.2.12. Бүсийн ялгавартай, шатлан өсгөх бүрчимд суурилсан газрын төлбөрийн системийг бий болгож, малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад нийцүүлэн хязгаарлаж, бэлчээр ашиглалтын ачааллыг тэнцвэржүүлнэ.	Бэлчээрийн даацад тохируулж малын тоог бууруулах	Зун-намрын бэлчээрийн даац 520922 хонь толгой Өвөл хаврын бэлчээрийн даац 473817 хонь толгой байна.	Зун намрын бэлчээрийн даац 53 дахин хэтэрсэн, өвөл-хаврын бэлчээрийн даац ашиглалт 68% хэтэрсэн байна. Төлөвлөлтийн хугацаанд жилд 1-2 хувь бууруулж даац ашиглалтыг хэвийн түвшинд ойртуулна.	Бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэн ашиглах нь эрсдэлтэй.
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа 3.3.9. Малчид, тариалан эрхлэгчид, ногоочдын аж ахуй эрхлэх газрыг хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр олгоно. 2.3.5. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх замаар өрхийн орлогыг тогтмол нэмэгдүүлнэ. Тариалангийн тухай хуулийн 5.1.Сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал атар газрыг	Тариаланд тохиромжтой атар газрыг хуваарилах	Тохиромжтой атар газрын нөөц 7-р багийн нутаг 19751.34 га байна	Тохиромжтой атар газрыг эргэлтэд оруулах төсөл, ТЭЗҮ хийх Хуучин атаршсан газруудыг салхины элэгдлээс хамгаалах ойн зурвастайгаар ашиглах.	Тариалангийн 1192 га газрыг эргэлтэд оруулна. Эхний ээлжид жижиг талбайд өрхийн аж ахуйг дэмжинэ.

тариалангийн газарт шилжүүлэх талаарх Засаг даргын саналыг хэлэлцэж шийдвэр гаргана. 5.2.Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын тогтоолыг үндэслэн гаргасан сум, дүүргийн Засаг даргын саналыг нэгтгэж тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд танилцуулж, холбогдох шийдвэр гаргуулсны үндсэн дээр тариалангийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлнэ.				
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа 6.2.11. Тариалангийн хагалж боловсруулах уламжлалт технологийг халж, агротехникийн болон усалгааны хэмнэлттэй дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, шинээр нэмж газар хагалахгүй, зөвхөн атаршсан газрыг эргэлтэд оруулж хөрсийг тордож ашиглана. Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр 3.3.1.Атрын IV аяныг хэрэгжүүлж, тариалангийн тогтвортой үйлдвэрлэлийн хөгжлийг хангаж, бүтээгдэхүүнийг экспортлох, боловсруулах хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, таримлын сэлгээ, тэжээл үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх замаар салбарын бүтээмж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлнэ. Тариалангийн тухай хуулийн 21.3.Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга тухайн жилийн тариалангийн үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөөг тариалан эрхлэгчдийн саналд тулгуурлан боловсруулж, сум, дүүрэг тус бүрээр баталж, хэрэгжилтийг зохион байгуулна.	Тариалангийн газрыг сайжруулах	Тариалангийн газрууд хамгаалалтын ойн зурвасгүй байна.	Тариалангийн талбайг хамгаалалтын ойн зурвастай болгох. Тариалангийн газрын хамгаалалтын зурвас жимсний аж ахуй хөгжүүлэх боломжтой. Тариалангийн талбайн хөрс боловсруулалтын цомхотгосон болон дэвшилтэд технологиудыг нэвтрүүлэх.	Уур амьсгалын өөрчлөлт ихтэй, эрсдэлттэй тул хамгаалалтын ойн зурвас шаардлагатай
“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 8.3.5.Уламжлалт өв соёлыг хадгалсан бэлчээрийн аж ахуйг зонхилон, дэвшилтэт технологи, техник бүхий эрчимжсэн аж ахуйг хот суурин орчимд бүсчлэн хөгжүүлж, нөөцийг тогтвортой, зохистой ашиглан, ногоон эдийн засгийн чиг баримжаатай мал аж ахуйг хөгжүүлнэ.	Хот орчмын эрчимжсэн МАА-г дэмжин хөгжүүлэх	Сумын төв орчмын суурин АА-ын бэлчээрийн бүс 13478.7га	Хот орчмын бэлчээр нутаг одоогоор өвөл хаврын улиралд голчлон ашиглаж байна. Сумын төв орчимд эрчимжсэн суурин мал аж ахуйг дэмжин хөгжүүлнэ.	Хот орчмын бэлчээр нутаг хамгийн түрүүнд талхлагдалд өртөж доройтож байна. мөн эрчимжсэн МАА хөгжүүлэх тохиолдолд ажиллах хүчний нөөц төв суурин газарт илүүтэй байна.

Ажилбар 2.1.2. Хөдөө аж ахуйн газрын ерөнхий бүсчлэл

Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэн хөгжүүлэхийн тулд хөдөө аж ахуйн газрыг эзэмшилт-ашиглалтын хувьд 2 үндсэн бүсэд хуваасан 6 дэд бүсэд хуваасан ба мөн бусад ангиллын газраас бэлчээрт ашиглагдаж байгааг ангилан бүслэв. Үүнд:

Хүснэгт 17. Хөдөө аж ахуйн газрын бүсчлэл /Сумаар/

Үндсэн бүсийн нэр	Дэд бүс		
	Дэд бүсийн нэр	Дэд бүсийн хамрах талбай га	Сумын хэмжээнд эзлэх хувь
Суурин ХАА-н бүс	Газар тариалан	1158.2	0.15
	Эрчимжсэн мал аж ахуйн	254.1	0.03
	Хот орчмын бэлчээрийн бүс	13335.4	1.78
Уламжлалт ХАА-н бүс	Уламжлалт МАА-н бэлчээрийн бүс	685768.3	90.48
УТХГ	Тусгай хамгаалалттай газар дахь ХАА-н эдэлбэр	9854.4	1.3
Зам шугам сүлжээний газар	ЗШС-ний хамгаалалтын бүс	2070.25	0.27
Усан сан бүхий газар	Усан сан бүхий газар	43950.2	5.80
Бусад		1397.5	0.18
		757931.7	100

Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс:

Газар тариалангийн бүс: Одоогийн ашиглаж бага хэмжээний тариалангийн газар болон тариаланд тохиромжтой атаршсан газар хамаарна. Атаршсан газруудыг эргэлтэд оруулахдаа мэргэжлийн байгууллагаар нарийвчилсан судалгаа хийж, ТЭЗҮ, технологийн карт боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс: Тариалангийн бүсийн ойр орчмын тохиромжтой газруудыг хамруулсан бөгөөд нийтлэг ойлголтоор хуваарьт эдлэн, эзэмшилтэй төрөлжсөн суурьшмал (эрчимжсэн) аж ахуй эрхлэх бүс юм. Энэ бүсийг эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс гэж ойлгож болох бөгөөд уг бүсэд газар олгохдоо тусгайлан нарийвчилсан зураг төсөл боловсруулж хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Энэ бүсэд эзэмшлийн газрын байгалийн унаган төрхийг хэвээр хадгалах, хамгаалах асуудлыг газар эзэмшигч бүрэн хариуцах бөгөөд үйлдвэрлэлийнхээ үр ашгийг дээшлүүлэх үүднээс экологид хоргүй нөхцөлөөр газарт хөрөнгө оруулж, хуваарилагдсан эдлэн газраа хашиж хамгаалах, хөрсний үржил шимийг дээшлүүлэх, ургац нэмэгдүүлэх, үйл ажиллагаа явуулна. Газар эзэмшигчийн үндсэн үүрэг нь хот суурин газрын иргэдэд зайлшгүй хэрэгцээтэй мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн нийлүүлэхэд чиглэх ба уламжлалт МАА-с тогтвортойгоор нийлүүлэх боломжгүй шингэн сүү нийлүүлэлтэд онцгой анхаарах нь зүйтэй. Махны чиглэлийн аж ахуй эрхлэх хөдөө аж ахуйн цогцолбор байгуулах газрууд мөн энэ бүсэд хамаарна. Эрүүл ахуйн нарийн чанд дэглэмд захирагдаж үйлдвэрлэл явуулах учир ашиг шимийн төрөлжилтийн бус бусад төрлийн мал, амьтан холилдон нутаглах,

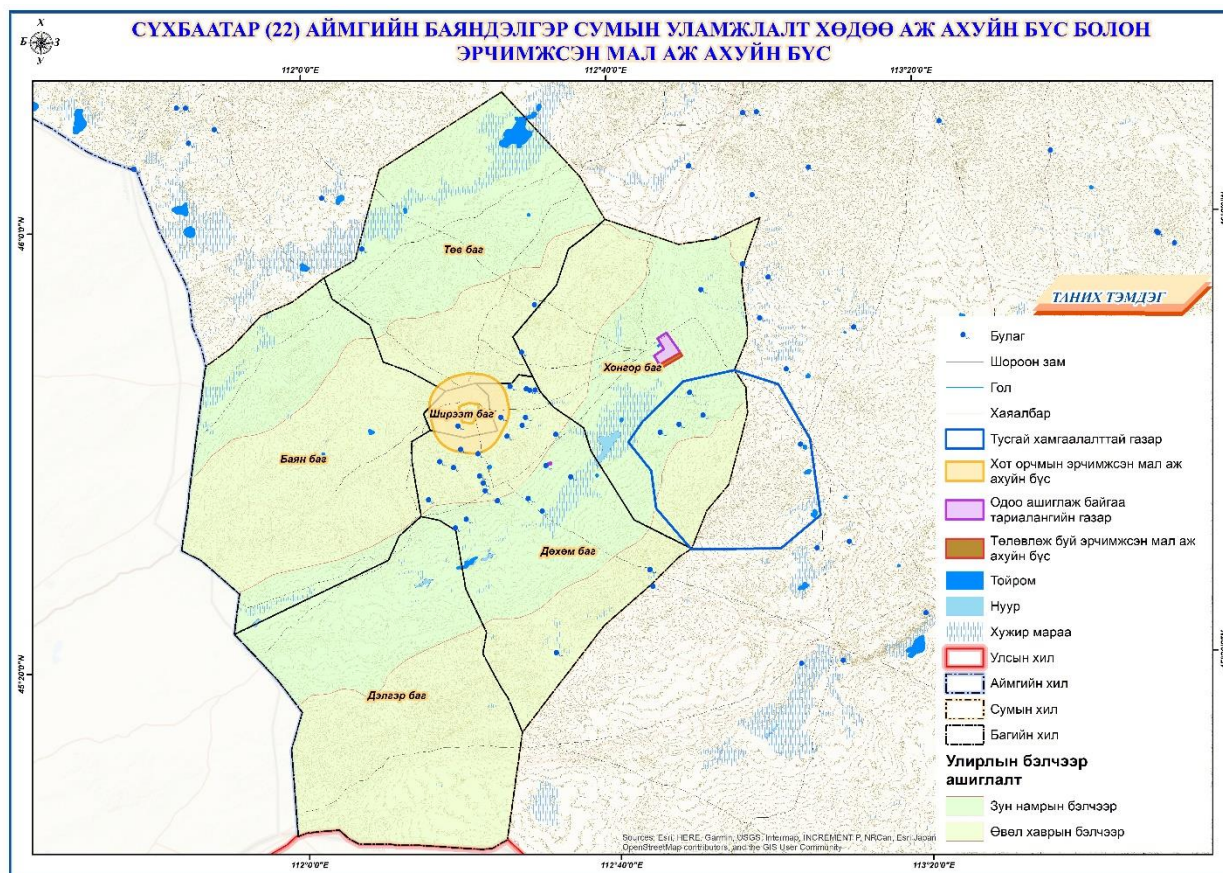
бусдын мал дамжин өнгөрөхийг тусгай эрх зүйн актын дагуу хориглох арга хэмжээ авах шаардлагатай байдаг.

Хот орчмын эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс: Энэ бүсэд ихэвчлэн уламжлалт болон суурин ХАА-н холимог газар ашиглалтууд явагдаж байгаа тул тусгай горимын зохицуулалттайгаар ашиглахаар төлөвлөсөн бөгөөд газар ашиглалтын тусгай журамтай байхаар төлөвлөсөн. Зарим сумдад малчдын хороолол, мал бүхий иргэдийн суурьшил, уяачдын хороолол гэх мэтээр нэрлэж газар ашиглалтууд явагдаж байдаг. Энэ бүсэд уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэхийг хориглохгүй боловч сүү, махны чиглэлийн эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх чиглэлийг хэтийн зорилго болгоно. Иймээс эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх хүсэлтэй иргэд, аж ахуйн нэгжид газар хуваариалан эзэмшүүлнэ. Малын тэжээл бэлтгэх, төмс, хүнсний ногооны чиглэлээр газар тариаланг хөгжүүлнэ.

Хөдөө аж ахуйн газрын ашиглалтыг сайжруулахын тулд фермер, аж ахуй дундын хоршилтыг дэмжин хөгжүүлэхийг эрмэлзэнэ.

Уламжлалт МАА-н бэлчээрийн бүс: Энэ бүсэд уламжлалт аргаар МАА эрхэлж буй бэлчээрийн газрыг хамруулсан бөгөөд бэлчээр ашиглалтын хуваарь сэлгээ, даацад тохируулан ашиглах арга хэмжээг төлөвлөсөн. Уг бүсэд газрын тухай хуульд заасны дагуу зохион байгуулалттайгаар нийтээр ашиглах эрх зүйн харилцаа үйлчлэх бөгөөд бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын журамтай байхаар төлөвлөсөн.

Зураг 6. Хөдөө аж ахуйн газрын бүсчлэлийн зураг

Ажилбар 2.1.3. Хөдөө ахуйн салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Дэд ажилбар 2.1.3.1. Махны хэрэгцээ

Хүснэгт 18. Баяндэлгэр сумын хүн амын махны хэрэгцээ /малын мах/

Малын мах			
Төлөвлөгөөний үе шат /он/	2025	2028	2030
Хүн амын тоо	5649	6045	6300
1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	120		
Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	247.43	264.77	275.94
Загасны мах			
Төлөвлөгөөний үе шат /он/	2025	2028	2030
1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	30		
Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	61.86	66.19	68.99
Шувууны мах			
Төлөвлөгөөний үе шат /он/	2025	2028	2030
1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	40		
Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	82.48	88.26	91.98
Цэцэрлэгийн байгууллагын махны хэрэгцээ			
Төлөвлөгөөний үе шат /он/	2025	2028	2030
Цэцэрлэгийн хүүхдийн тоо	476	520	549
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	101		
Цэцэрлэгийн жилийн хэрэгцээ /тн/	17.55	19.17	20.24
Сургуулийн байгууллагын махны хэрэгцээ			
Төлөвлөгөөний үе шат /он/	2025	2028	2030
Бага ангийн хүүхдийн тоо	570	616	645
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	21		
Сургуулийн жилийн хэрэгцээ /тн/	4.37	4.72	4.94

Хүснэгт 19. 1 жилд аймгийн хүн амын махны хэрэгцээг хангахад шаардлагатай малын тоо

Малын төрөл	Хангамжийн хувь	Махны гарц норм /кг/	Шаардлагатай малын тоо	
			2025	2030
Хонь	40%	17.30	73819	76756
Ямаа	30%	12.94	74059	77005
Үхэр	20%	126.14	5063	5264
адуу	9%	134.07	2143	2229

Загас болон шувууны махны хэрэгцээг хангах нөөц, боломж муутай тул тусгайлан тооцоолол хийгээгүй.

Дэд ажилбар 2.1.3.2. Сүүний хэрэгцээ

Хүснэгт 20. Баяндэлгэр сумын хүн амын сүүний хэрэгцээ

Он	2025	2028	2030
Баяндэлгэр сумын хүн амын сүүний хэрэгцээ			
Хүн амын тоо	5649	6045	6300
1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	160		
Цагаан идээ тараг	180		
Цөцгийн тос	10		
Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	1,039.19	1,112.04	1,158.95
Цэцэрлэгийн байгууллагын сүүний хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тоо	476	520	549
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	225		
Цэцэрлэгийн жилийн хэрэгцээ /тн/	39.09	42.71	45.09
Сургуулийн байгууллагын сүүний хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030

Бага ангийн насны хүүхдийн тоо	570	616	645
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	45		
Сургуулийн жилийн хэрэгцээ /тн/	9.36	10.12	10.59

Зах зээлийн эдийн засгийн системд шилжсэнээр мал сүрэг ихээр өсөж малчдын амьжиргааны гол эх үүсвэр нь малын мах, ноолуур болж байгаа бөгөөд сүү үйлдвэрлэлийн боломжит нөөцийн маш бага хувийг ашиглаж байна. Малын сүүг сааж, боловсруулан зах зээлд борлуулснаар өрхийн эдийн засагт томоохон үүрэг гүйцэтгэх боломжтой юм. Ингэхийн тулд малчдыг хоршуулж сүү цагаан идээг нэгдсэн журмаар эрүүл ахуйн стандартын шаардлага хангасан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь чухал байна.

Дэд ажилбар 2.1.3.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ

Монгол хүний хоол хүнсний хэрэглээнд гурил, гурилан бүтээгдэхүүн томоохон байр суурь эзэлдэг бөгөөд улаан буудайн гурилыг стратегийн хүнсний бүтээгдэхүүний ангилалд багтаан үздэг.

Хүснэгт 21. Баяндэлгэр сумын хүн амын гурил, гурилан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ

Сумын нийт хүн амын хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Хүн амын тоо	5649	6045	6300
Гурил-1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	100		
Гурилан бүтээгдэхүүн-1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	180		
Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	577.33	617.80	643.86
Цэцэрлэгийн байгууллагын хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тоо	476	520	549
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	285		
Цэцэрлэгийн жилийн хэрэгцээ /тн/	49.52	54.09	57.11
Сургуулийн байгууллагын хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Бага ангийн насны хүүхдийн тоо	570	616	645
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	38		
Сургуулийн жилийн хэрэгцээ /тн/	7.91	8.54	8.95

Хүснэгт 22. Баяндэлгэр сумын хүн амын төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээ

Баяндэлгэр сумын хүн амын төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Хүн амын тоо	5649	6045	6300
Төмс-1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	120		
Хүнсний ногоо-1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/	260		
Төмс-Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	247.43	264.77	275.94
Хүнсний ногоо-Хүн амын жилийн хэрэгцээ /тн/	536.09	573.67	597.87
Цэцэрлэгийн байгууллагын төмс хүнсний ногооны хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тоо	476	520	549
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	127		
Цэцэрлэгийн жилийн хэрэгцээ /тн/	22.06	24.10	25.45
Сургуулийн байгууллагын төмс хүнсний ногооны хэрэгцээ			
Он	2025	2028	2030
Бага ангийн насны хүүхдийн тоо	570	616	645
1 хүүхдийн жишиг норм /гр/	39		
Сургуулийн жилийн хэрэгцээ /тн/	8.11	8.77	9.18

Дэд ажилбар 2.1.3.4. Тариалангийн газрын хэрэгцээ

Тариалангийн газрын хэрэгцээг Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газрын даргын 2019 оны 1 сарын 3-ний өдрийн А/02 тоот тушаалаар батлагдсан “Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу тооцсон болно.

Хүснэгт 23. Тариалангийн газрын хэрэгцээ

№	Таримлын төрөл	Нийт тариалсан талбай /га/	Хурааж авсан ургацын хэмжээ /тн/	1га-ийн ургацын дундаж хэмжээ /цн.га/	2022 онд нийт хүн амын хүнсний хэрэгцээнд шаардлагатай хэмжээ /тн/	2030 онд нийт хүн амын хүнсний хэрэгцээнд шаардлагатай хэмжээ /тн/	Хангамжийн хувь 2022	Хэрэгцээг 100% хангах нөхцөлд шаардлагатай талбайн хэмжээ /га/	1 хүний хоногийн хэрэгцээ жишиг нормоор /гр/
1	Төмс	1.4	12.5	120	224.3	275.9	5.57	23.00	120
Хүнсний ногоо									
1	Байцаа	0.1	0.07	230.00	168.2	207.0	0.04	9.00	90
2	Лууван	0.2	1.44	70.00	112.1	138.0	1.28	19.71	60
3	Манжин	0.2	1.57	80.0	37.4	46.0	4.20	5.75	20
4	Сонгино	0.3	2.25	80.0	18.7	23.0	12.03	2.87	10
5	бусад	0.1	2.06	20.0	18.7	23.0	11.02	11.50	10
Үр тариа									
1	Буудай			11.0	523.4	643.9	0.00	585.33	280
2	Үр тариа			15.0	56.1	69.0	0.00	45.99	30
3	Буурцагт ургамал			16.0	74.8	92.0	0.00	57.49	40
4	Бусад			10	37.4	46.0	0.00	45.99	20
Жимс, жимсгэнэ									
1	Чацаргана			40.0	93.5	115.0	0.00	28.74	50
2	Үхрийн нүд			33.0	93.5	115.0	0.00	34.84	50
3	бусад жимс			20.0	186.9	230.0	0.00	114.98	100
Нарийн ногоо /Хүлэмжийн тариалан/									
1	Улаан лооль			130.0	37.4	46.0	0.00	3.54	20
2	Өргөст хэмх			130.0	37.4	46.0	0.00	3.54	20
3	Бусад			100.0	37.4	46.0	0.00	4.60	20

Баяндэлгэр сум нь тариалангийн талбайн нөөц маш багатай сум юм. Цаашид газар тариалангийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд анхаарч, судлагдсан атар газруудыг эргэлтэд оруулах, өрхийн АА-г дэмжих бодлого хэрэгжүүлэх замаар хүн амынхаа хэрэгцээ, хангамжийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авах нь зүйтэй.

Дэд ажилбар 2.1.3.5. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газар

Тус сум нь ГНС-ийн тайланд хадлангийн газар бүртгэгдээгүй ба 2022 онд статистик мэдээгээр 590.2 тн хужир шүү, 43.3 тн гар тэжээл бэлдсэн байна. 1051.9тн өвс худалдан авч бэлтгэсэн байна.

Хүснэгт 24. Шаардлагатай тэжээлийн хэрэгцээ /тн/

Баг/хороо	Бүгд	Адуу	Үхэр	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Бүгд /төл/	Тугал	Хурга	Ишиг
1-р баг, Баян	4103.0	84.1	943.1	2.8	1970.3	1102.7	222.9	54.4	108.4	60.1
2-р баг, Дэлгэр	3212.2	77.1	745.5	1.5	1553.4	834.7	181.7	44.8	87.4	49.5
3-р баг, Төв	3262.3	104.8	903.1	2.8	1450.0	801.6	181.1	52.0	81.7	47.4

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

4-р баг, Дөхөм	5433.9	114.9	1430.8	2.2	2503.1	1382.9	307.0	81.0	141.5	84.5
5-р баг, Хонгор	4591.7	130.3	1572.6	7.6	1786.1	1095.1	247.3	87.3	97.9	62.1
6-р баг, Ширээт	1686.5	76.6	526.3	0.1	651.6	432.0	90.6	31.9	34.0	24.7
Нийт шаардлагатай тэжээл өвс тн	22289.5	587.8	6121.3	17.0	9914.4	5649.0	1230.6	351.4	550.9	328.3

Хүснэгт 25. Тэжээлийн хангамж

Төрөл		Бэлтгэсэн хэмжээ /тн/	Хэрэгцээт байдлын үнэлгээгээр /тн/	Бэлтгэсэн хэмжээ /тэжээлийн нэгж/	Хэрэгцээт байдлын үнэлгээгээр /тэжээлийн нэгж/
Тэжээлийн ургамал					
Үүнээс	Ногоон тэжээл				
	Олон наст				
Өвс, хадлан		1051.96 Худалдан авсан	22289.5	473.38	10030.05
дарш					
Сүрэл					
Гар тэжээл		43.3		43.3	
Хужир шүү		590.2		590.2	
Дүн				1106.88	10030.05
Зөрүү /тэжээлийн нэгж/					-8923.17
Зөрүү /тн өвсөөр/					-19829.26

Тэжээлийн хангамжийн үнэлгээгээр 8923.17тэжээлийн нэгж буюу өвсөөр тооцоход 19829.26 тн хадлан бэлтгэх шаардлагатай боловч одоогоор маш бага хувийг хангаж байна.

Цаашид эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх хэрэгцээ, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хүрээнд өвснөөс гадна тэжээл үйлдвэрлэлийн салбарыг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Одоогоор тариаланд тохиромжтой атар газрын нөөц 1192 га газар байгаа боловч туршлагагүй, техникгүй иргэд малчид тариалан эрхлэх нь тариалангийн газрыг буруу ашиглах магадлалтай тул анхаарах нь зүйтэй.

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 2.2. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ажилбар 2.2.1. Эрчимжсэн МАА хөгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Дэд ажилбар 2.2.1.1. Эрчимжсэн МАА-н салбарын өнөөгийн байдал, нөөц

Баяндэлгэр сумын хэмжээнд цэвэр үүлдрийн үхрийн аж ахуй эрхэлдэг аж ахуй нэгж байхгүй байна. 1 өрх 1 цэвэр үүлдрийн үхэр малладаг байна.

Хүснэгт 26. Цэвэр үүлдрийн үхийн тоо, аж ахуй эрхлэгчид /сумын хэмжээнд/

Үүлдэр 1	Оны эхний мал	Бүгд	Хээл- тэгч	Хээл- түүлэгч	Бусад	Өрхийн тоо	ААНБ- ын тоо
Казадын цагаан толгойт үүлдэр	1	1	0	1	0	1	0

Хүнс хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрлэлийн яамнаас гаргасан “Таван төрлийн малын үржлийн ажлын стратеги”-д Сүүний чиглэлээр талын улаан үүлдрийг Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд үржүүлэхээр тусгасан байна. одоогоор сайжруулсан үхрийн тоо 30, эрлийз үхрийн тоо 10 байна.

Хүснэгт 27. Сайжруулсан үхрийн тоо

Үүлдэр 1	Үүлдэр 2	Оны эхний мал	Бүгд	Хээл- тэгч	Хээл- түүлэгч	Бусад	Өрхийн тоо	ААНБ-ын тоо
Монгол үүлдэр	Дорнод талын махны хэвшил	15	30	18	0	12	2	0
Дорнод талын махны хэвшил	Монгол үүлдэр	1	1	0	1	0	1	0
Талын улаан үүлдэр	Монгол үүлдэр	5	124	119	5	0	1	0
Нийт		21	155	147	6	12	4	0

Хүснэгт 28. Эрлийз үхрийн тоо

Үүлдэр 1	Үүлдэр 2	Оны эхний мал	Бүгд	Хээл- тэгч	Хээл- түүлэгч	Бусад	Өрхийн тоо	ААНБ- ын тоо
Монгол үүлдэр	Симменталь үүлдэр	6	10	5	0	5	2	0

Хүснэгт 29. Цэвэр эрлийз малын тоо /Адуу, хонь, ямаа, сумаар/

Малын төрөл	Бүлэг	Үүлдэр 1	Үүлдэр 2	Оны эхний мал	Бүгд	Хээл- тэгч	Хээл- түүлэгч	Бусад	Өр- хийн тоо	ААНБ- ын тоо
Хонь	Сайжруулсан	Үзэмчин үүлдэр	Монгол үүлдэр	36,048	17,923	7,438	119	10,366	21	0
Ямаа	Цэвэр	Баяндэлгэрийн улаан үүлдэр		175,178	161,717	67,592	990	93,135	1,182	3
Нийт				221226	179640	75030	1109	103501	1203	3

Дэд ажилбар 2.2.1.2. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ

“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх зорилтууд тусгагдсан байдгаас гадна Монгол улсын засгийн газрын 2018 оны 400 тоот тогтоолоор батлагдсан “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр” хэрэгжиж байна.

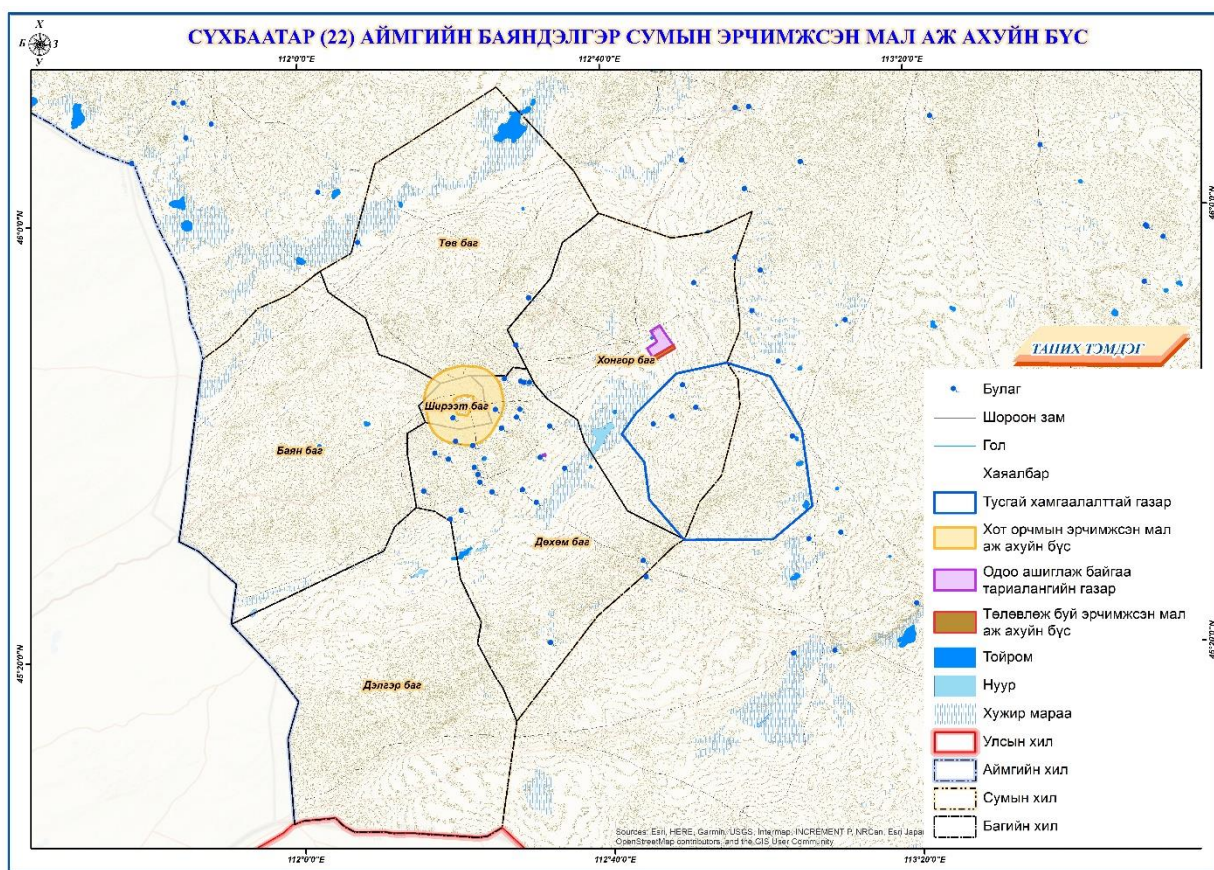
Мөн Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 23 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан “Монгол улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-д

8.3.4.малын чанар, ашиг шимийг сайжруулж, малын тоог чанарт шилжүүлж малын гений санг хамгаалах, биотехнологийн ололтыг нэвтрүүлэх, эрчимжсэн мал аж ахуйн салбарын хөгжлийг дэмжинэ.

“Аймгийн хөгжлийн зорилт 2020-2028” хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн

5.4.4. Өндөр ашиг шимтэй мах, сүүний чиглэлийн үүлдрийн үхэр, гахай, шувууны эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэхэд бодлогын болон санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх гэсэн зорилтуудыг тавьсныг үндэслэн Баяндэлгэр сум нь газар тариалангийн өндөр нөөц бүхий нутаг тул цаашид шинээр эргэлтэд оруулах тариалангийн орчимд болон сумын төв орчмын нутагт эрчимжсэн мал аж ахуйн бүсийг төлөвлөсөн.

Зураг 7. Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс

Эрчимжсэн аж ахуйг тодорхой хэмжээгээр дэмжин хөгжүүлэх хүрээнд тариаланд тохиромжтой атар газраас эхний ээлжид эрчимжсэн АА-д хуваарилах нь зүйтэй.

Эрчимжсэн АА эрхлэх тохиолдолд тэжээлийн хэрэгцээг хэрхэн хангах талаарх асуудал нь хамгийн хүндрэлтэй шаардлагатай тэжээлийн тооцоог дор үзүүлэв.

Хүснэгт 30. Эрчимжсэн АА-н тэжээлийн норм /кг/

Малын төрөл	Тэжээх хоног	Хадлангийн өвс	Дарш	Хүчит тэжээл	Царгасын гурил	Эрдэс
Үнээ	305	6.8	18.6	3.0	1.0	0.02
Тугал	180	2.0	0.0	0.6	1.0	0.01
Өсвөр үхэр	90	3.6	3.2	1.1	0.34	0.01

Тус суманд эрчимжсэн АА хөгжүүлэх нөхцөл нөөц хомс бөгөөд 20 үхэр бүхий АА-н хувьд тэжээлийн хэрэгцээг загвар байдлаар тооцож доор тооцов.

Хүснэгт 31. 20 үнээ бүхий эрчимжсэн АА-н тэжээлийн хэрэгцээ /тн/

Малын төрөл	Тэжээх хоног	Малын тоо	Хадлангийн өвс /тн/	Дарш /тн/	Хүчит тэжээл /тн/	Царгасны гурил /тн/	Эрдэс /тн/
Үнээ	305	20	41.48	113.46	18.3	6.1	0.122
Тугал	180	15	5.4	0	1.512	2.7	0.027
Өсвөр үхэр	90	5	1.62	1.44	0.495	0.153	0.0045
Нийт		40	48.5	114.9	20.307	8.953	0.1535

Эрчимжсэн АА эрхлэхэд гол зардал тэжээл болон байрны зардал байдаг бөгөөд цөөн үхэр бүхий эрчимжсэн АА үр ашигтай ажиллах, гарсан зардлаа нөхөх боломж хомс байдаг. Эхний ээлжид сүүний чиглэлийн 20 үнээний ферм байх тохиолдлоор тооцож тариалангийн талбайн хэмжээг 200га-р бодож олгох, цаашид аж ахуйн нэгжийн газар ашиглалтын байдал, хүчин чадал, үйл ажиллагааны тогтворжилт, газар хамгаалах арга хэмжээ авч хамгаалалтын ойн зурвас байгуулсан эсэх зэрэг шалгууруудыг харгалзан нэмж тариалангийн газар олгох асуудлыг шийдвэрлэх нь зүйтэй.

Дэд ажилбар 2.2.1.3. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх чиглэл, төрөлжилт

Хонины аж ахуй

Баяндэлгэр сумын хувьд цэвэр үзэмчин үүлдрийн хонь 2021 онд 17 мянга тоологдсон байна. Үзэмчин үүлдрийн хонь нь мах, өөх, бүдүүн ноосны чиглэлийн хонь бөгөөд үзэмчин үүлдрийн хонины биологийн онцлог нь дорнод тал нутгийн экологийн нөхцөлд гойд зохицсон бэлчээрээр таргалах чадварын хувьд бусад үүлдрийн хониноос илт давуу, нядалгааны жингээр халх болон ашиг шимийн чиглэлийн бусад хонины үзүүлэлтээс 4-8 хувиар илүү байдаг. Мах өөх бүдүүн ноосны ашиг шимийн чиглэлийн өөхөн сүүлт хонин сүрэгт хээлтэгчийн эзлэх хувийн жинг 50-иас доошгүй хувьд хүргэж, махан ашиг шимийг сайжруулах үржлийн ажлыг эрчимтэй хэрэгжүүлэх аргаар өсвөр хонины мах үйлдвэрлэлийг тууштай явуулж, зах зээлийн эрэлтэд нийцүүлэх хэрэгтэй.

Хүснэгт 32. Тохиромжтой хэвшлийн хонины үндсэн ашиг шимийн доод үзүүлэлт

Хонины нас, хүйс	Амьдын жин /кг/		Ноосны гарц /гр/
	Хавар /5 сард/	Намар /10 сард/	
Бүдүүн хуц	52.0	65.0	1200
Төлгөн хуц	33.0	50.0	1000
Эм хонь	40.0	55.0	1100
Охин төлөг	30.0	45.0	800

Цөм сүрэг нь нутгийн онцлог, цаг уурт зохицсон тул хонины аж ахуйг уламжлалт аргаар маллаж, үржил селекцийг хийх замаар эрчимжүүлэх нь зүйтэй.

Үхрийн аж ахуй

Дорнод талын махны хэвшлийн үхрийн ашиг шимийн үнэт чанарыг бататган сайжруулж, тархалтын хүрээг өргөтгөн цэврээр үржүүлэхийн зэрэгцээ нутгийн Монгол үүлдрийн үхрийн ашиг шимийг нэмэгдүүлэхэд сайжруулагчаар ашиглах нь зүйтэй. Махны чиглэлийн үүлдрийн үхрийн тоог жил болгон тогтмол дүнгээр өсгөсний үр дүнд мах үйлдвэрлэлийн хэмжээ нэмэгдэнэ.

Мөн цэвэр үржүүлэг, хэрэгцээний эрлийзжүүлэг, солилцуулах эрлийзжүүлгийн аргуудыг ашиглан нэг үхрээс авах махны хэмжээг нэмэгдүүлэх нь махны үйлдвэрлэлийг экспортын түвшинд аваачих алхмуудыг нэг юм.

Эрчимжсэн аж ахуй дотроос Монголд махны чиглэлийн үхрийн аж ахуй, үхэр бордох чиглэл эрчимтэй хөгжиж байгаа бөгөөд Баяндэлгэр сумын тэжээл үйлдвэрлэлийг хөгжүүлсэн нөхцөлд эрчимжих боломжтой.

Мөн малчид хөдөлмөрөөрөө хорших байдлаар нэгдэж хосолсон аж ахуй хөгжүүлэх боломжтой. Үүний тулд тэжээлийн аж ахуйг сайтар хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Гэвч иргэд газар тариалан эрхлэх, тэжээл үйлдвэрлэлийн талаар мэдлэг мэдээлэл хомс, идэвхгүй байна.

Зураг 8. Үхэр бордох, үхрийн аж ахуйн жишээ зураг

Үхрийн аж ахуйг хагас эрчимжсэн /нийтлэг ойлголтоор/ аж ахуйг хөгжүүлэх нь илүү боломжтой.

Ажилбар 2.2.2. Тариалангийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Дэд ажилбар 2.2.2.1 Тариалангийн газрын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ

Тус суманд газар тариалангийн үйлдвэрлэл хөгжөөгүй. Тус сумын цөөн тооны иргэд тариалан эрхэлдэг. Баяндэлгэр сумын хэмжээнд нийт 2.50 га өрхийн тариалангийн газар байна. 1.4 га талбайд төмс үлдсэн талбайд хүнсний ногоо тариалж 12.51 тн төмс, 9.189 тн хүнсний ногоо хураасан байна. Нийт 17 иргэн, ААНБ тариалалт хийснээс 16 нь өрхийн аж ахуйтан, 1 ААНБ байна. /дэлгэрэнгүйг суурь тайлангаас үзнэ үү/

Газрын нэгдмэл сангийн тайлангийн тариалангийн талбай, статистикийн мэдээний тариалангийн талбайн бүртгэлүүд хоорондоо зөрүүтэй байгаа тул цаашид тариалангийн газрын бүртгэл мэдээллийг шинэчлэх шаардлагатай байна.

Хүснэгт 33. Статистикийн мэдээний тариалангийн талбай, ГНС-ын тариалангийн талбайн харьцуулалт

Сумын нэр	2022 оны статистикийн мэдээгээр нийт тариалсан талбай 3.3 га						2022 оны гнс-н тооллогоор нийт тариалангийн эргэлтийн талбай 1.95 га					
	Тариалсан газар бүгд	Үүнээс:					Тариалангийн газар	Үүнээс:				Атаршсан газар
		Үр тс вариан	Төмс	Хүнс- ний ногоо	Тэжээл- ийн урга- мал	Техник- ийн ургамал		Үр тариа	Төмс, хүнсний ногоо	Жимс, жимс- гэнэ	Тэжээ- лийн ургамал	
Баяндэлгэр	2.5	-	1.4	1.1			1.95		-		1.95	44.1

Баяндэлгэр сумын хувьд нийт хэрэгцээнийхээ багахан хувийг дотоодоос хангадаг бөгөөд цаашид өрхийн аж ахуйг дэмжиж иргэдээ ажлын байраар хангах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

ГНС-ын тайлангаар тус сумд 44.1 га атаршсан газар байгаа бөгөөд 1987 онд хийгдсэн судалгаагаар 1192 га газар тогтоосон байна.

Хүснэгт 34. 1980 оны атар газрын судалгааны бүртгэл

Аж ахуйд байгаа атрын нөөц /га-гаар/	Үүнээс						
	Шууд эзэмшиж болох	Элдэв шалтгаанаар эзэмших боломжгүй	Зам харилцаа алслагдсан	Малын гол бэлчээр	Чулуу ихтэй	Цаг уурын тохиромжгүй нөхцөл байдал	Улсын хилийн зурваст байгаа
1192		1192		1192			

Алсын хараа 2050 монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн хөтөлбөр, улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, Сүхбаатар аймгийн хөгжлийн хэтийн зорилт 2020-2028, Сүхбаатар аймгийн засаг даргын 2020-2024 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хөтөлбөр зэрэг бүгдэд нь тариалангийн эргэлтийн талбайг нэмэгдүүлэх, газар тариаланг хөгжүүлэх зорилтууд тусгагдсан байдаг тул цаашид тохиромжтой атар газруудад болон өрхийн жижиг талбай бүхий газар тариалан хөгжүүлэхээр төлөвлөв.

Дэд ажилбар 2.2.2.2. Газар тариалангийн салбарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээнүүд тусгагдсан байдаг.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 23 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан “Монгол улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-д

8.3.1. Гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр бүрэн хангана.

8.3.6. Тариалангийн нийт эргэлтийн талбайн ашиглалтыг сайжруулж, голлох нэр төрлийн таримлаар дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангаж, бусад ашигт таримлын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ.

8.3.11. Усалгаатай тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх замаар тэжээл, төмс, хүнсний ногооны тариалангийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлнэ гэсэн зорилтуудыг дэвшүүлсэн байна.

“Аймгийн хөгжлийн зорилт 2020-2028” хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн

1.2.2. Ажилгүй, бага орлоготой иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж малжуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, тариалангийн зохих хэмжээний талбайг тодорхой хугацаагаар эзэмшүүлж, гоёлын болон бусад жимс, жимсгэнийн төрөл бүрийн суулгацын үйлдвэрлэлийг дэмжиж иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх

5.4.26. Тариалангийн талбайн ашиглалтыг сайжруулж, атаршсан талбайг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах

5.4.26. Тариалангийн талбайн ашиглалтыг сайжруулж, атаршсан талбайг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах

5.4.29. Өвөл, зуны хүлэмжийн болон зоорины аж ахуйг хөгжүүлэн хүнсний ногооны тариалалтыг нэмэгдүүлж, хүн амыг жилийн турш шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангах

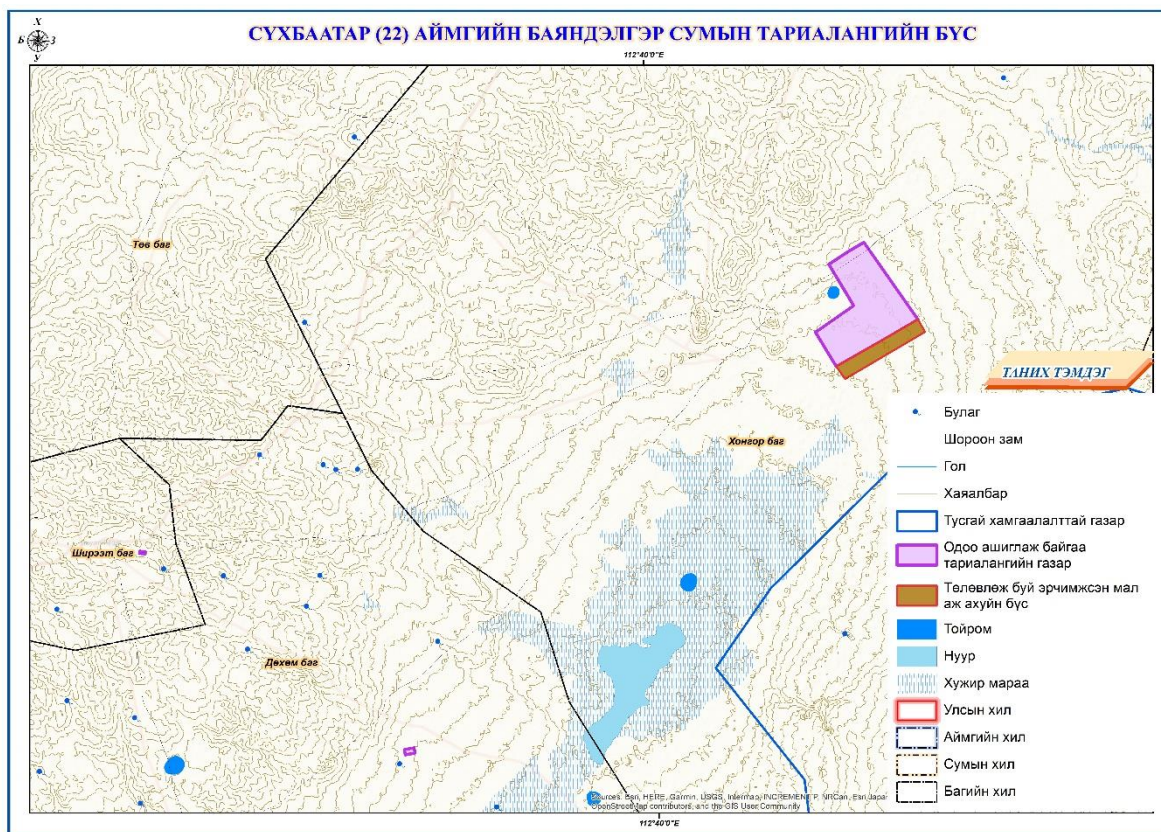
5.4.30. Хөрс боловсруулах тэг элдэншүүлгийн технологийг үйлдвэрлэлд үе шаттайгаар нэвтрүүлэх болон тариалах хугацаа, суулгалтын гүн, хортон шавжтай тэмцэх арга хэмжээг байгаль цаг уурын нөхцөлтэй уялдуулах

5.4.32. Хамгаалагдсан хөрсний тариалалтыг нэмэгдүүлэх гэсэн зорилтуудыг тавьсныг үндэслэн газар тариалангийн бүсийг тогтоож 1192га атар газрыг үе шаттайгаар эргэлтэд оруулах судалгаа хийхээр төлөвлөсөн.

Хүснэгт 35. Сумын тариалангийн газрын нөөц, тариаланд тохиромжтой атар газар

№	1987 оны судалгаагаар тогтоосон атар газрын нөөц	Үүнээс: Атаршуулсан газар
1	1192га	1158.22га

Зураг 9. Баяндэлгэр сумын төлөвлөж буй газар тариалангийн бүс

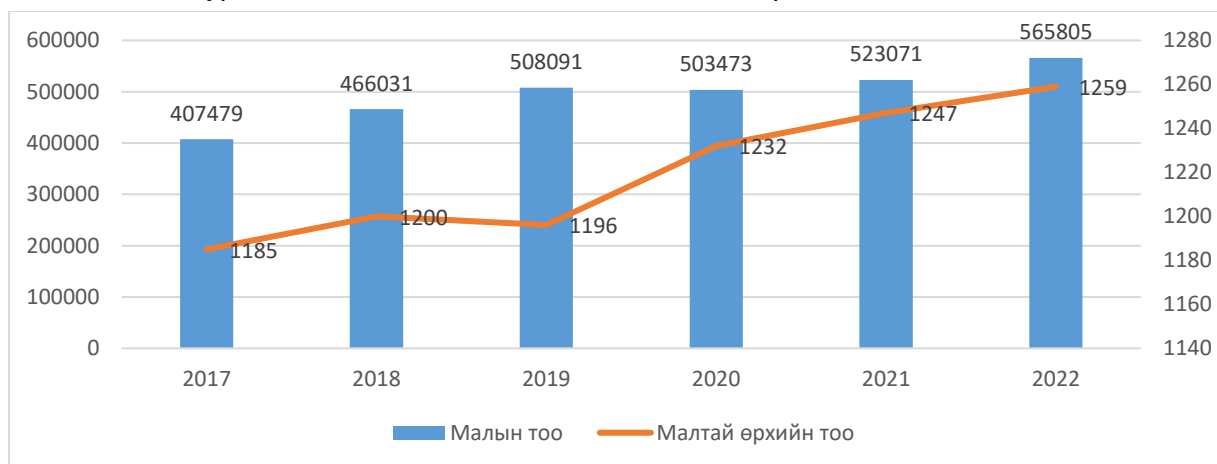
Тариаланд тохиромжтой 1192га атаршсан газар болон Дэрсэн булагт 10 га газрыг тариалангийн зориулалтаар ашиглахаар төлөвлөсөн. төлөвлөсөн газарт мэргэжлийн байгууллагаар судалгаа хийлгэж, үндэслэлийг боловсруулан хуулийн дагуу шийдвэр гаргах эрх бүхий байгууллагад хүргүүлэн зөвшөөрч батлагдсан тохиолдолд, газар зохион байгуулалтын нарийвчилсан зураг төсөл, ТЭЗҮ боловсруулан эргэлтэд оруулах талаар судалгааг хийхээр төлөвлөв.

Ажилбар 2.2.3. Бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

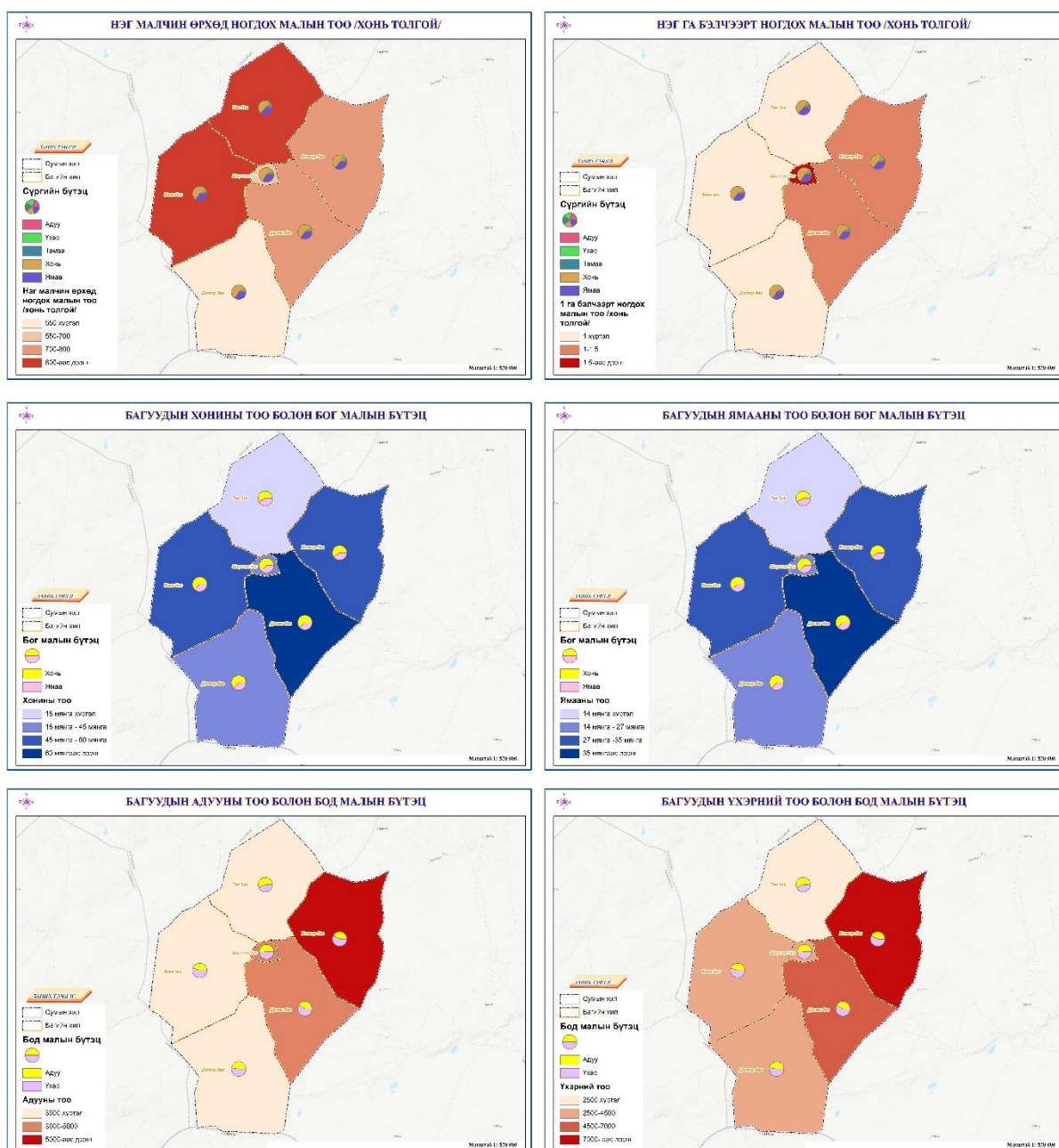
Дэд ажилбар 2.2.3.1. Уламжлалт хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ

2021 оны байдлаар аймгийн хэмжээнд малчин өрх 8570 байгаагаас Баяндэлгэр суманд хамгийн их буюу 1068 малчин өрх байна. Багаар авч үзвэл Дөхөм баг 233, Хонгор баг 214, Дэлгэр баг 199, Баян баг 168, Ширээт баг 81 тус тус малчин өрх байна. Малтай өрхийн тоо 2021 оны статистик мэдээгээр нийт 1250 байгаа бөгөөд Дөхөм баг 260, Хонгор баг 230, Дэлгэр баг 220, Баян баг 210, Төвийн баг 180, Ширээт баг 160 байна. Өмнөх онтой харьцуулахад 1.6%-иар өссөн үзүүлэлттэй байна. Малын тоо 2017 оноос 115592 оор буюу 22.09%-иар өссөн байна. Төрлөөр нь авч үзвэл адуу 4.8%, үхэр 5.6%, тэмээ 0.19%, хонь 54.75%, ямаа 34.6 хувийг тус тус эзэлж байна.

Зураг 10. Малын тоо болон малтай өрхийн тоо, 2017-2021

Зураг 11. Баяндэлгэр сумын мал аж ахуйн үзүүлэлт

Дүгнэлт: 1 малчин өрхөд ноогдох малын тоогоор /хонь толгой/ Баян баг тэргүүлж байгаа бол адуу болон үхрийн тоогоор Хонгор баг тэргүүлж байна.

Малын өвчин тархалт, эрсдэл

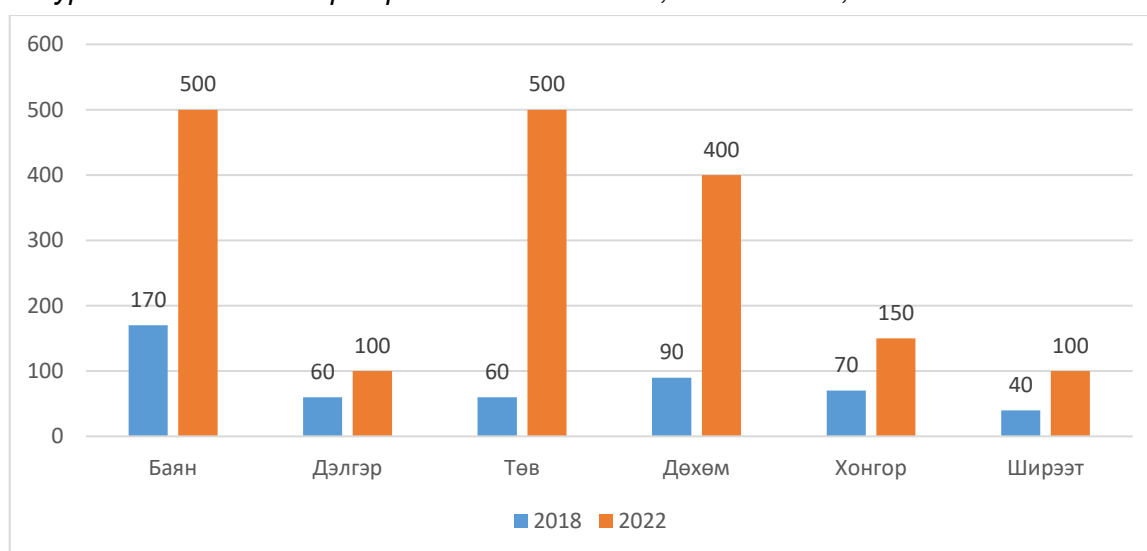
Сумын хэмжээнд 2022 онд Баян болон Төв багт малын зүй бус хорогдол хамгийн өндөр бүртгэгдсэн байна. 2017 онтой харьцуулахад 88%-иар өссөн байна..

Хүснэгт 36. Малын зүй бус хорогдол, 2018-2022 он

№	Багийн нэр	2018	2019	2020	2021	2022
1	1-р баг, Баян	170	100	470	1940	500
2	2-р баг, Дэлгэр	60	20	320	1110	100
3	3-р баг, Төв	60	40	550	1680	500
4	4-р баг, Дөхөм	90	380	890	2420	400
5	5-р баг, Хонгор	70	200	570	820	150
6	6-р баг, Ширээт	40	30	130	900	100
	Бүгд	480	780	2930	8870	1750

/Эх үүсвэр: Сүхбаатар аймгийн засаг даргын дэргэдэх статистикийн хэлтэс/

Зураг 12. Өвчнөөр хорогдсон малын тоо, мян.толгой, 2018 болон 2022 он

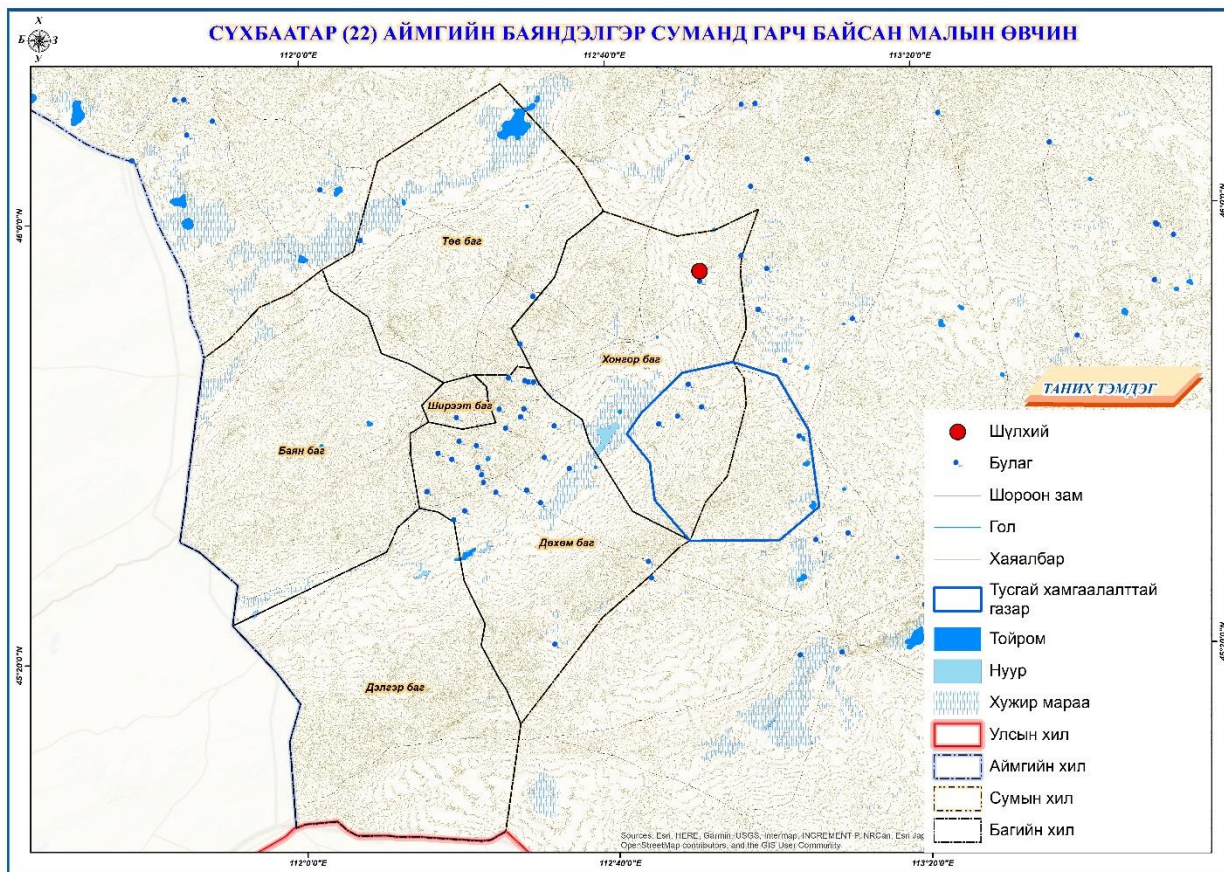

2022 онд нийт 1750 мал хорогдсон нь өмнөх оны мөн үеэс 80%-иар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Хүснэгт 37. Баяндэлгэр суманд гарч байсан малын өвчин

№	Багийн нэр	Газрын нэр	Төрөл
1	5-р баг, Хонгор	Чоймсын ухаа	Шүлхий

Зураг 13. Баяндэлгэр суманд гарч байсан малын өвчин, голомт газрууд

Дүгнэлт: 2021 онд өвчнөөр хорогдсон малын тоо их байгаа бөгөөд тус онд Баяндэлгэр суманд малын гоц халдварт шүлхий гарсан бөгөөд ариутгал халдваргүйжүүлэлт, вакцинжуулалт хийж өвчлөлийг зогсоох арга хэмжээ авсан.

Цаашид малын гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүн ялангуяа махны зах зээлийг өргөжүүлэх, гадаад худалдаанд гаргах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хүрээнд малыг эрүүлжүүлэх, эрүүл бүсүүдийг байгуулах, цаашлаад сумын хэмжээнд эрүүл аюулгүй бүс болох зорилтыг дэвшүүлж байна. Үүний тулд зөвхөн малын эрүүлжүүлэхээс гадна бэлчээрийн даацад тохируулан аж ахуй эрхлэх шаардлагатай.

Дэд ажилбар 2.2.3.2. Бэлчээр ашиглалтын өнөөгийн байдал

ГНС-ийн тайлангаар Баяндэлгэр сум нь нийт 788.1 мянган га газар нутагтайгаас 756.9 мянган га нь бэлчээр байна. Нийт бэлчээрийн 375.0 мянган га нь зун намрын бэлчээр, 381.9 мянган га нь өвөл хаврын бэлчээр байна.

ГЗБГЗЗГ-аас гаргасан “Бэлчээрийн газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааны ажлыг гүйцэтгэх, үр дүнг хүлээн авах журам”-д “Монгол орны бэлчээр хадлангийн ангилаа”-гаар нийт 9-бүсэд хуваан ангилсан байдаг. Үүнд:

Ө- Өндөр уулын бэлчээр

У- Дундаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын бэлчээр

ӨХ- Өндөр уулын хоорондох нуга хөндий

УХ- Нам бэсрэг уулсын хоорондох нуга хөндий

Х- Тал хээрийн бэлчээр

ЦХ- Цөлөрхөг хээрийн бэлчээр

Ц- Говь цөлийн бэлчээр

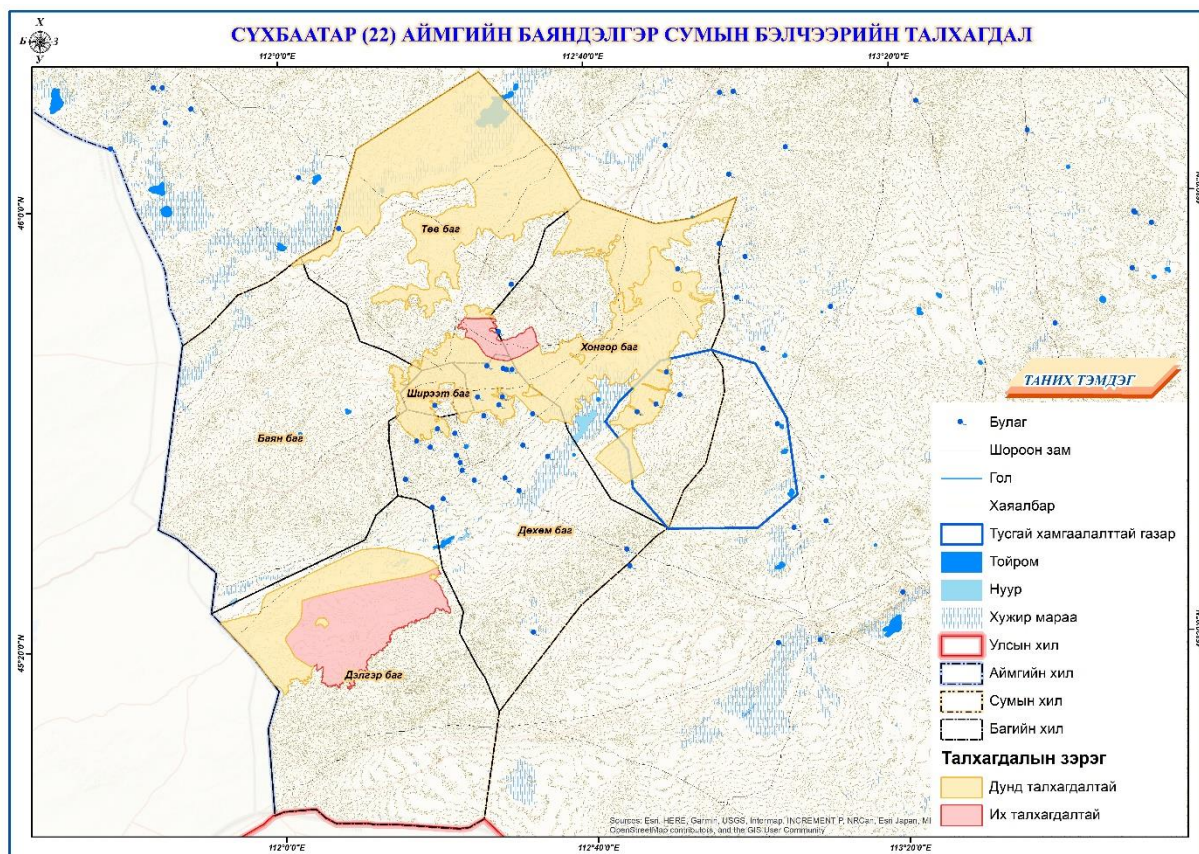
Н - Бүс дундын голын хөндий, нам хотосын нугын бэлчээр

БТ- Бэлчээрт тохиромжгүй газар

Эдгээрээс Сүхбаатар аймгийн нутаг дэвсгэрт Дундаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын бэлчээр /У/, Тал хээрийн бэлчээр /Х/, Цөлөрхөг хээрийн бэлчээр /ЦХ/, Бүс дундын голын хөндий, нам хотосын нугын бэлчээр /Н/, Бэлчээрт тохиромжгүй газар /БТ/ гэсэн бүсүүд байна.

Баяндэлгэр сумын нутаг дэвсгэр нь дундаж өндөр нам уулын бэлчээр 29.45%-ийг, Бүс дундын голын хөндий, нам хотосын нугын бэлчээр 10.06%-ийг, тал хээрийн бэлчээр 13.55%-ийг, говь цөлийн бэлчээр 2.5%-ийг, цөлөрхөг хээрийн бэлчээр 44.39%-ийг тус тус эзэлж байна. /дэлгэрэнгүйг суурь тайланд/

Зураг 14. Баяндэлгэр сумын бэлчээрийн талхагдал

Хүснэгт 38. Бэлчээрийн талхагдал

№	Багийн нэр	Талхлагдалын зэрэг	Талбай /га/	Багт эзлэх хувь %
1	Баян баг	Дунд	1682.02	1.03
2	Дөхөм баг	Дунд	13051.29	9.84
3	Дөхөм баг	Их	228.06	0.17
4	Дэлгэр баг	Их	27887.56	16.32
5	Дэлгэр баг	Дунд	24092.66	14.10
6	Төв баг	Дунд	79436.70	57.59
7	Төв баг	Их	2942.58	2.13

8	Хонгор баг	Дунд	63216.88	43.79
9	Хонгор баг	Их	1849.32	1.28
10	Ширээт баг	Дунд	6165.43	78.92
Нийт			220552.51	

Харин жил бүр хийдэг бэлчээрийн фото мониторингийн ажлын тайланд нийт нутгийн 63.6% сэргэх чадварын 2-р зэрэгтэй, 4.8% нь 3-р зэрэгтэй, 21.7% нь 4-р зэрэгтэй, 10% нь 5-р зэрэгтэй байсан байна.

Хүснэгт 39. Бэлчээрийн сэргэх чадварын үнэлгээ

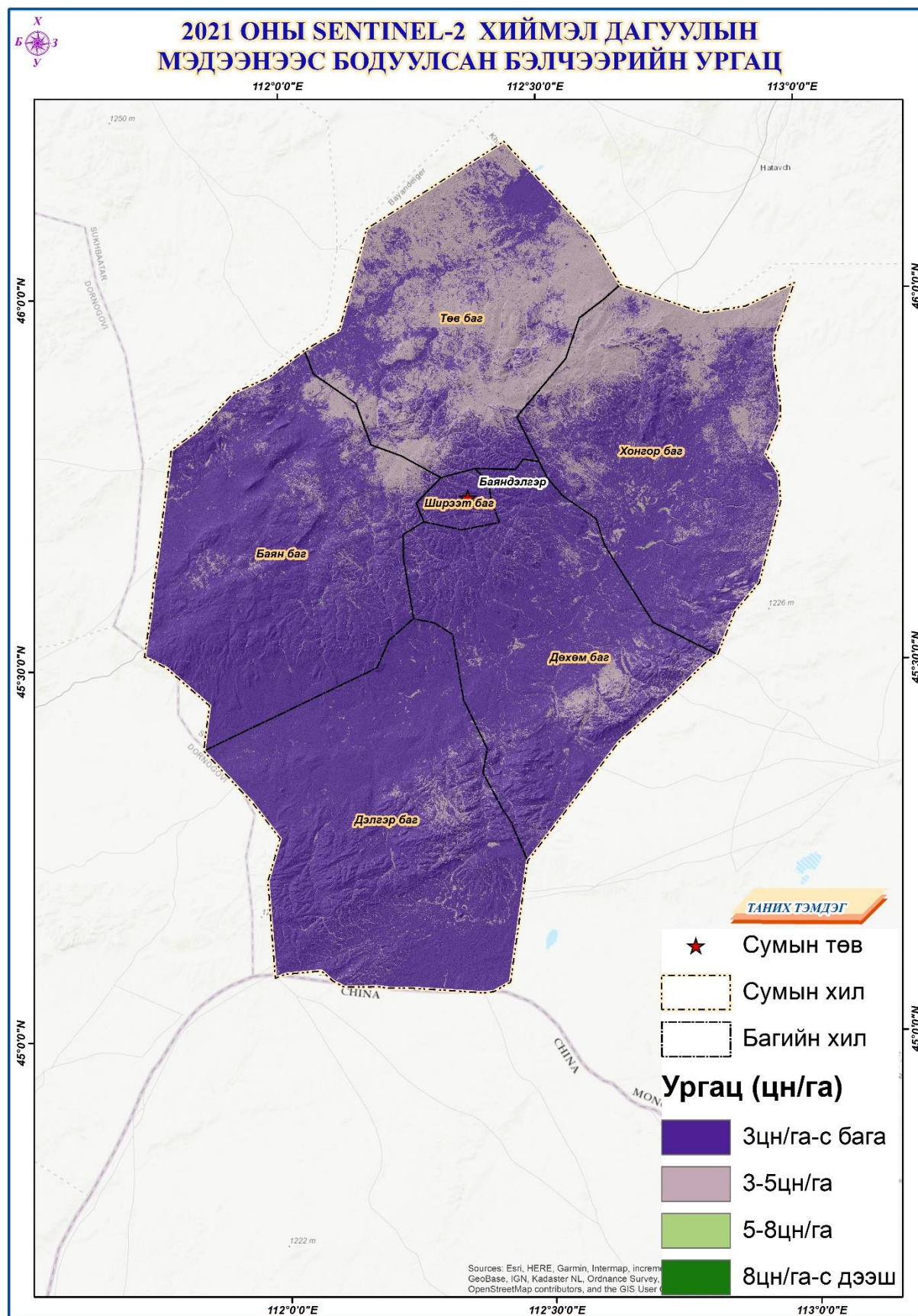
Баг	Газрын нэр	Бэлчээрлэх талбай	Сэргэх чадавхын ангилал
1-р баг, Баян	Бүдүүн ухаа-Хаваржаа	44174.08	I
	Зүүн төгрөг	15063.93	II
	Замын төгрөг	28709.17	II
	Цант-намаржаа	33606.63	II
	Бор хужир	21605.99	IV
	Хөөт-Хаваржаа	97369.64	IV
2-р баг, Дэлгэр	Тоост-Намаржаа	73405.27	II
	Дэврэх	15549.93	II
	Цагаан чулуут	34027.97	II
	Халхын толгой-хаваржаа	31854.77	III
	Сайр-Хаваржаа	16272.36	III
4-р баг, Дөхөм	Цагаан айраг	43287.31	II
	Адъяат	28196.93	II
	Сэлэмт	29683.53	II
	Сүж	30614.27	II
5-р баг, Хонгор	Хөөврийн адаг	47706.11	I
	Бага өргөө	47839.85	II
	Таван толгой	48726.82	IV
6-р баг, Ширээт	Тохой	62865.57	II
	Цагаан хушуу-Өвөлжөө	31866.47	II
	Тугал толгой	33881.91	IV
	Сонин	14495.99	IV

Дээрх мэдээллийн үр дүнг нарийвчлах зорилгоор зайнаас тандан судалгааны аргаар бэлчээрийн ургацыг тооцсон бөгөөд 2021 оны sentinel-2 хиймэл мэдээнд боловсруулалт хийх тогтоосон.

Хүснэгт 40. Sentinel-2 хиймэл дагуулаас тооцсон тэжээлийн нөөц

№	Багийн нэр	Дундаж ургац	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц
1	1-р баг, Баян	3.2	163345.3	548618.4
2	2-р баг, Дэлгэр	2.8	170884.6	478890.4
3	3-р баг, Төв	1.5	136393.5	204590.3
4	4-р баг, Дөхөм	3.5	127741.8	510967.2
5	5-р баг, Хонгор	3.1	145245.5	455329.3
6	Сумын төв орчмын бэлчээр	2.5	13335.4	33338.6
Нийт			756946.2	2231734.2

Зураг 15. 2021 оны Sentinel-2 хиймэл дагуулын мэдээнд тооцсон ургацын зураг

Дэд ажилбар 2.2.3.3. Бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Бэлчээр нутгийг зохион байгуулалтгүй, даац чадавхыг нь хэтрүүлэн ашигласнаас үүдэн бэлчээр нутаг талхагдалд ихээр өртөж байгаа бөгөөд бэлчээрийг сэлгэж өнжөөх арга хэмжээг зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай боловч багийн иргэдийн нийтийн хуралд танилцуулахад иргэд, малчид дэмжихгүй байгаа тул дэд ажилбар 1.3.2.1-т тусгагдсан захиргааны арга хэмжээг эхний ээлжид хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Бэлчээр газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ: Бэлчээрийн газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээг ойрын 2 жилийн, 5 жил буюу түүнээс цааш тогтвортой хэрэгжүүлэх арга хэмжээ гэж ангилан төлөвлөв. Ойрын 2 жилд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ нь малчдын зөв дадал, арга барилд сургах, шийдвэр гаргахад нь түлхэц өгөх зэрэг бодлогыг хэрэгжүүлэх суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэх ба бэлчээрийн газрыг ашиглах хамгаалах түр хугацаанд хэрэгжүүлэх ачааллыг багасгахад чиглэсэн арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Дараагийн жилүүдэд урт хугацаанд хэрэгжүүлэх, тогтвортой газар ашиглалтын арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлнэ.

Төлөвлөгөөний шийдвэрлэх үндсэн асуудал:

1. Сумын байгаль-нутаг дэвсгэрийн нөөц, нөхцөлийн онцлогт нийцүүлэн газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд бэлчээрийн газрын харилцаа, хуваарилалтыг зохицуулах журмыг батлах
2. Бэлчээрийн менежментийг төлөвлөгөөг боловсруулж батлуулж, хэрэгжүүлэх,
3. Газрын тухай хуулийн 50.1.1 дэх заалтыг хэрэгжүүлэх аргачлал, шийдвэрийг гаргах
4. Сүргийн бүтцийг оновчтой болгох, малын тоо толгойг зохистой хэмжээнд хүргэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд малчдыг идэвхжүүлэх, чадавхжуулах сургалт, туршлага судлах аяллын арга хэмжээ
5. Бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх, удирдах зохицуулахад малчдын оролцоог хангах, тэдний эрх ашгийг хамгаалах байгууллагатай болох асуудал.

Хүснэгт 41. Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний ерөнхий чиглэл, үндэслэл

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний дугаар	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төрөл
1	Малчдыг идэвхжүүлэх, чадавхжуулах, зах зээлийн зарчмаар МАА эрхлэх арга барил, чиг хандлагад суралцах	Ойрын хугацааны /бэлтгэл хангах/
2	Экстэйшин арга хэмжээ авах	Ойрын хугацааны /бэлтгэл хангах/
3	Малын тоо толгойг багасгах, зохистой сүргийн эргэлтийг нэвтрүүлж малын чанарыг сайжруулах	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
4	Бэлчээрийн ачааллыг багасгах	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
5	Байнгын ашиглалттай бэлчээрийг хуваарьтай ашиглаж богино хугацаагаар сэлгэх	Богино хугацааны

6	бэлчээр нутгийг зохион байгуулалттайгаар ашиглах улирлын хуваарь, сэлгээтэйгээр ашиглах	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
7	Уламжлалт технологийн дагуу малаа аж ахуйгаа эрхлэх	Богино болон урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
8	Бэлчээрийг ашиглалтаас түр чөлөөлөх, өнжөөх	Богино болон урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
9	Хадлан тэжээл бэлтгэх боломжтой газрыг хаших, хамгаалах	Богино болон урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
10	Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах	Богино хугацааны
11	Бэлчээрийн газарт учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх хариуцлагын журамтай болох	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
12	Хэсгийн зохион байгуулалтад оруулж гэрээгээр хэсэг бүлгээр ашиглуулах	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
13	Бэлчээрийг хамгаалах зардлыг малчин өрх болгоноос гаргах, хамгаалахаар болон чөлөөлж, амрааж байгаа бэлчээрт харуул тавих	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх
14	Бэлчээрийн даацад тохируулан отроор ирэх мал, тавиул малын тоо тоог тогтоож гэрээгээр ашиглуулдаг болох	Урт хугацаанд тогтвортой хэрэгжүүлэх

Богино хугацаанд хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд 1,2,3,5,7,8,9,10-р арга хэмжээ хамаарах бөгөөд малчдыг идэвхжүүлэх, чадавхжуулах, зах зээлийн зарчмаар МАА эрхлэх арга барил, чиг хандлагад суралцуулан бэлчээрийг даацад нь тохируулан сэлгээтэйгээр ашигладаг болох нөхцөлийг бүрдүүлсэн байна. Бэлчээрийг сэргэх чадварын зэргээр ангилан богино болон урт хугацааны сэлгээтэйгээр ашиглаж, бэлчээрийн хэсгүүдэд бэлчээрийн даац багтаамжид тохируулсан ашиглалт явуулах, бэлчээрийн сэлгэх, өнжөөх хуваарийг багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцэн сумын иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар батлуулан хэрэгжүүлэх хэрэгтэй байна.

Бэлчээрийн газарт урт хугацаанд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний үр дүнд хэсэг бүлгийн зохион байгуулалтад шилжин, бэлчээрийн даацад тохируулан улирлын хуваарь сэлгээтэйгээр ашигладаг болсон байх бөгөөд бэлчээрийн сэргэх чадварын үнэлгээ сайжирсан байх, малын тоо тодорхой хэмжээгээр буурч бэлчээрийн ачаалал буурсан байна. Газрын тухай хуулийн 52.2.-т Өвөлжөө, хаваржааны тодорхой нутаг бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээр ашиглаж ирсэн уламжлал, газрын даац, чадавхыг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга малчдад болзол, гэрээний дагуу хэсэг бүлгээр ашиглуулж болно гэснийг үндэслэн **эхний ээлжид өвөл хаврын улиралд ашиглагдаж буй бэлчээрт** хэсэг бүлгийн зохион байгуулалтын нэвтрүүлнэ.

Зун намрын бэлчээрийг газрыг тухай хуулийн 52.2-т зуслан, намаржаа болон отрын бэлчээрийг баг, хот айлаар хуваарилж нийтээр ашиглана гэж заасны дагуу цаг уурын нөхцөлөөс хамааруулан хамгаалах ашиглах асуудлыг тухай жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

А. Бэлчээр ашиглалтын уламжлалт хуваарь сэлгээ

Зах зээлийн нийгэмд шилжсэнээр бэлчээр нутгийг хуваарилан сэлгэж ашиглах асуудал зохион байгуулалтгүй болж ерөнхийдөө уламжлалт ашиглалтаараа явж ирсэн бөгөөд цаг хугацааны явцад суурин газарт ойр бэлчээр,

худаг уст цэг бүхий бэлчээрийг өрсөж ашиглах хандлагууд гарч, ашиглалтын хуваарь сэлгээ алдагдаж бэлчээрийг жилийн 4 улиралд сэлгээгүй ашиглах байдал эрс нэмэгдсэн.

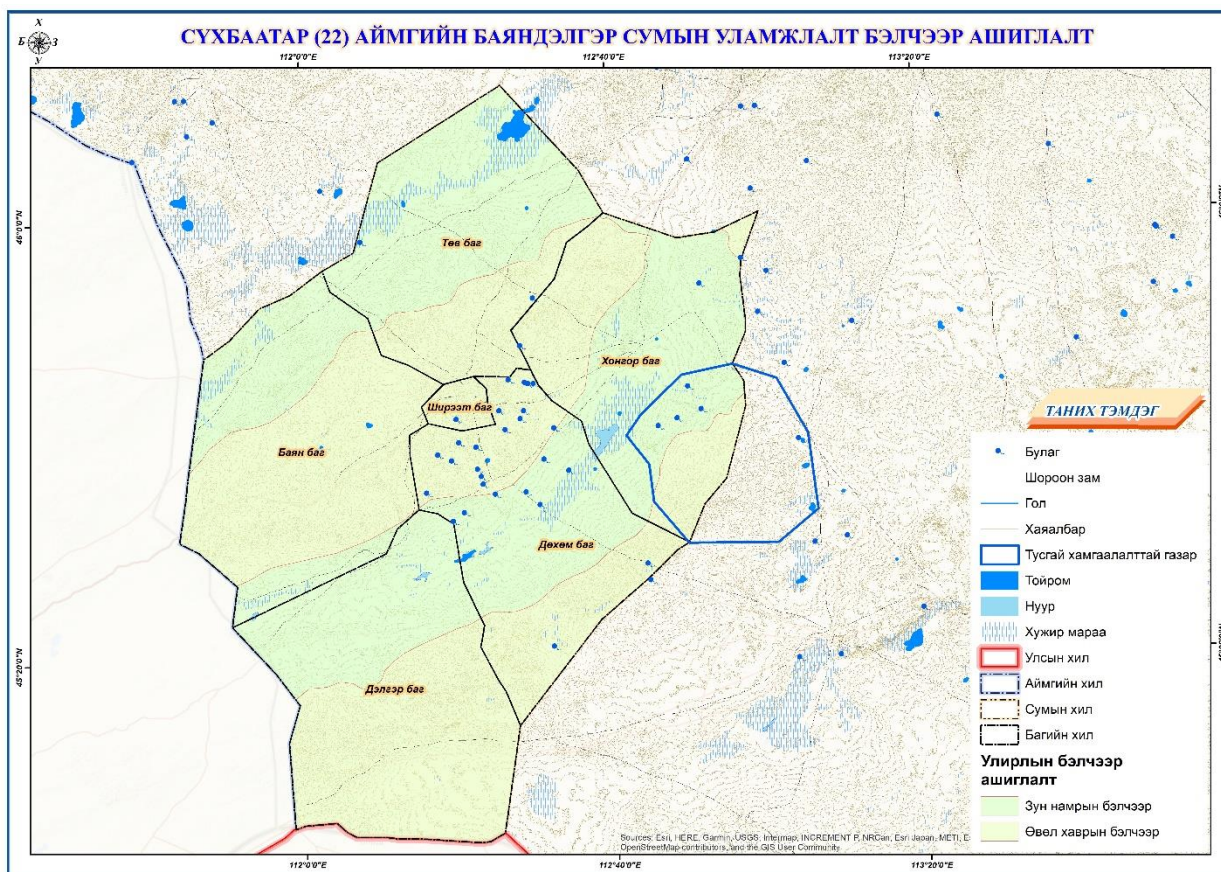
Баяндэлгэр сумын бэлчээрийн даацыг 2021 оны sentinel-1 хиймэл дагуулын мэдээнд үндэслэн гаргасан ба даац ашиглалтын хувиас харахад бэлчээрийн газар бүхэлдээ даац хэтрүүлэн ашигласан байна.

Хүснэгт 42. Баяндэлгэр сумын улирлын бэлчээрийн даац

№	Багийн нэр	Бэлчээр ашиглалт	Талбай /га/	Ургац /цн/	Тэжээлийн нөөц /цн.га/	Малын тоо /хонь толгой/	Бэлчээрийн даац	Даац ашиглалт
1	1-р баг, Баян	Зун намрын бэлчээр	57725.30	3.50	228303.56	142085	81391	174.57
		Өвөл хаврын бэлчээр	105620.00	2.50	264050.00		134856	105.36
2	2-р баг, Дэлгэр	Зун намрын бэлчээр	64598.60	3.30	240888.18	113949	85878	132.69
		Өвөл хаврын бэлчээр	106286.00	2.30	244457.80		124850	91.27
3	3-р баг, Төв	Зун намрын бэлчээр	99544.40	2.50	281212.93	123295	100254	122.98
		Өвөл хаврын бэлчээр	36849.10	1.80	66328.38		33875	363.97
4	4-р баг, Дөхөм	Зун намрын бэлчээр	60889.80	3.50	240819.16	188508	85853	219.57
		Өвөл хаврын бэлчээр	66852.00	2.80	187185.60		95600	197.18
5	5-р баг, Хонгор	Зун намрын бэлчээр	78958.00	3.50	312278.89	170043	159488	106.62
		Өвөл хаврын бэлчээр	66287.60	2.50	165719.00		84636	200.91
6	Хот орчмын бэлчээр		13335.40	1.50	22603.50	59385	8058	736.97
Сумын дүн	Зун намрын бэлчээр		375051.50	2.97	1326106.22	797265	520922.00	153.05
	Өвөл хаврын бэлчээр		381894.70	2.38	927740.78		473817.00	168.26

Баяндэлгэр сум нь нийт бэлчээрийн 50.45%-ийг өвөл хаврын бэлчээрт, 49.55%-ийг зун намрын бэлчээрт ашигладаг байна.

Зураг 16. Бэлчээр ашиглалтын уламжлалт хуваарь

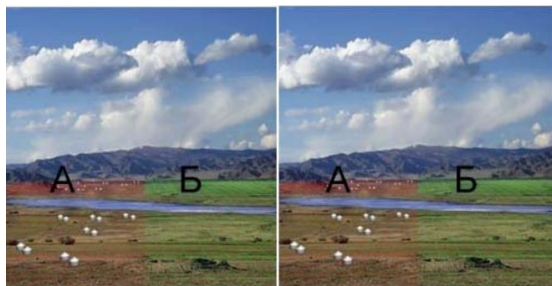

Бэлчээр сэлгэж ашиглах асуудалд малчид хойрго хандаж байгаа бөгөөд улирлын хуваарь сэлгээг ойрын хугацаанд мөрдүүлэхэд хүндрэл учирна.

Иймд ойрын хугацаанд малчдыг идэвхжүүлэх хүрээнд бэлчээр сайжруулалтын дараах арга хэмжээг, технологийг нэвтрүүлэх, сурталчлах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хүснэгт 43. Бага болон дунд зэрэг талхлагдсан бэлчээрийг сэлгэх арга, технологи

Бэлчээрийг ашиглах хугацаагаар нь хэд хэдэн хэсэгт хувааж хэсгүүдийг ээлж дараатай сэлгэн зохистой ашиглах зорилгоор дараах дарааллаар ашиглана. Зуслангийнхаа бэлчээрийг газрын хотгор, гүдгэр, байршил, өвс ургамлын байдлыг харгалзан 2 хэсэгт (А, Б хэсэг) хувааж 1-р талбайг /"А" хэсгийг/ эхний жил хаваржааны сүүлчээс зуны дунд үе хүртэл ашиглана. Энэ тохиолдолд хоёр дахь талбайд /"Б" хэсэгт/ мал бэлчээхгүй байх арга хэмжээг сум, баг, малчны бүлэг, сумын бэлчээрийн менежментийн хамтын хорооноос авсан байна. Мал бэлчээхгүй үлдээсэн Б хэсгийг намаржаа руу нүүх хүртэл ашиглана. Сэлгээний хоёр дахь жилд өнгөрсөн жил хоёр дахь ээлжид ашигласан талбайн Б хэсгийг зуны эхнээс эхлэн зуны дунд үе хүртэл ашиглана. Энэ хугацаанд бэлчээрийн А хэсэгт мал бэлчээхгүй байна. Бэлчээрийн А хэсгийг зуны дундаас намаржаа руу нүүх хүртэл ашиглана. Сэлгээний гурав дахь жил эхний жил болон дөрөв дэх жилд сэлгээний хоёр дахь жил ашигласан ээлж дараагаар "А" ба "Б" талбайнуудыг ашиглана. Дээр өгүүлсэн схемээр ашиглахад бэлчээрийн нэг хэсэг эхний жил ургамлын ургалтын эхэнд ашиглагдах боловч хоёр дахь жилд нь ургамлын ургалтын сүүлээр ашиглагдах тул дараа жил ургамал сэргэж, ургах нөхцөлөөр хангагдана. Бэлчээрийг зуны улиралд 2 хэсэгт хувааж харилцан өөр хугацаагаар ашиглаж байгаагийн мөн чанар нь ургамал ургалтын эхэн үед малд идэгдсэн ургамал дахин малаас хамгаалагдаж, 8-р сарын төгсгөл гэхэд ирэх жил төлжин сэргэхэд шаардагдах шим тэжээлийн бодисыг базааж авахад дэмжлэг үзүүлдэг юм. Энэхүү сэлгээний бүдүүвч нь бага, дунд зэрэг доройтсон бэлчээрт хэрэглэхэд тохиромжтой.

Ажлын дараалал:

Зуслангийн бэлчээрт сэлгэн ашиглах үйл ажиллагаа доорх дараалалтай явагдана. Үүнд:

1. Малчид холбогдох мэргэжлийн судлаачдын хамтаар бэлчээрийн ургац тогтоож бэлчээрийн даацад үнэлгээ өгөх
2. Малчид бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах
3. Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг малчид баг, сумын засаг дарга, ХАА-н мэргэжилтнүүд хамтран хэлэлцэх
4. Сэлгэх бэлчээрийн хил зааг, нүүж буух хугацаа, газрын нэр, хаягжуулалт, айл өрхийн нэр болон малын тооны талаар

Эх сурвалж: Хуурай гандуу бүс нутгийн зарим төв суурин газруудын цөлжилт, түүнтэй тэмцэх, сааруулах арга хэмжээний менежмент

Хүснэгт 44. Хээр, цөлөрхөг хээрийн бэлчээр сэлгээний хуваарь

№	Бэлчээрийн хэсэг /бууц/	Ашиглалтын жил буюу эргэлт				
		Эхний жил	2 дахь жил	3 дахь жил	4 дэх жил	5 дахь жил
1	1-р бууц	Хавар	Зуны эх	Зуны сүүлч	Намрын эх	Намрын сүүл
2	2-р бууц	Зуны эх	Зуны сүүлч	Намрын эх	Намрын сүүл	Хавар
3	3-р бууц	Зуны сүүлч	Намрын эх	Намрын сүүл	Хавар	Зуны эх
4	4-р бууц	Намрын эх	Намрын сүүл	Зуны эх	Зуны эх	Зуны сүүлч
5	5-р бууц	Намрын сүүлч	Хавар	Зуны эх	Зуны сүүлч	Намрын эх

Эх сурвалж: Бэлчээрийн менежмент. 2018

Нэг нутгаас нүүсний дараа 28-32 хоногийн дараа дахин тэр буурин дээрээ эргэж ирж болно. Нэг нутгийг зун-намрын улиралд 2-3 удаа ашиглах боломжтой. Харин жил 3 ээлжээр ашиглах нь тохиромж муутайг анхаарах хэрэгтэй.

Сумын бэлчээрийн ачаалал ихтэй газарт энэ сэлгээний схемийг нэвтрүүлж ашиглах боломжтой.

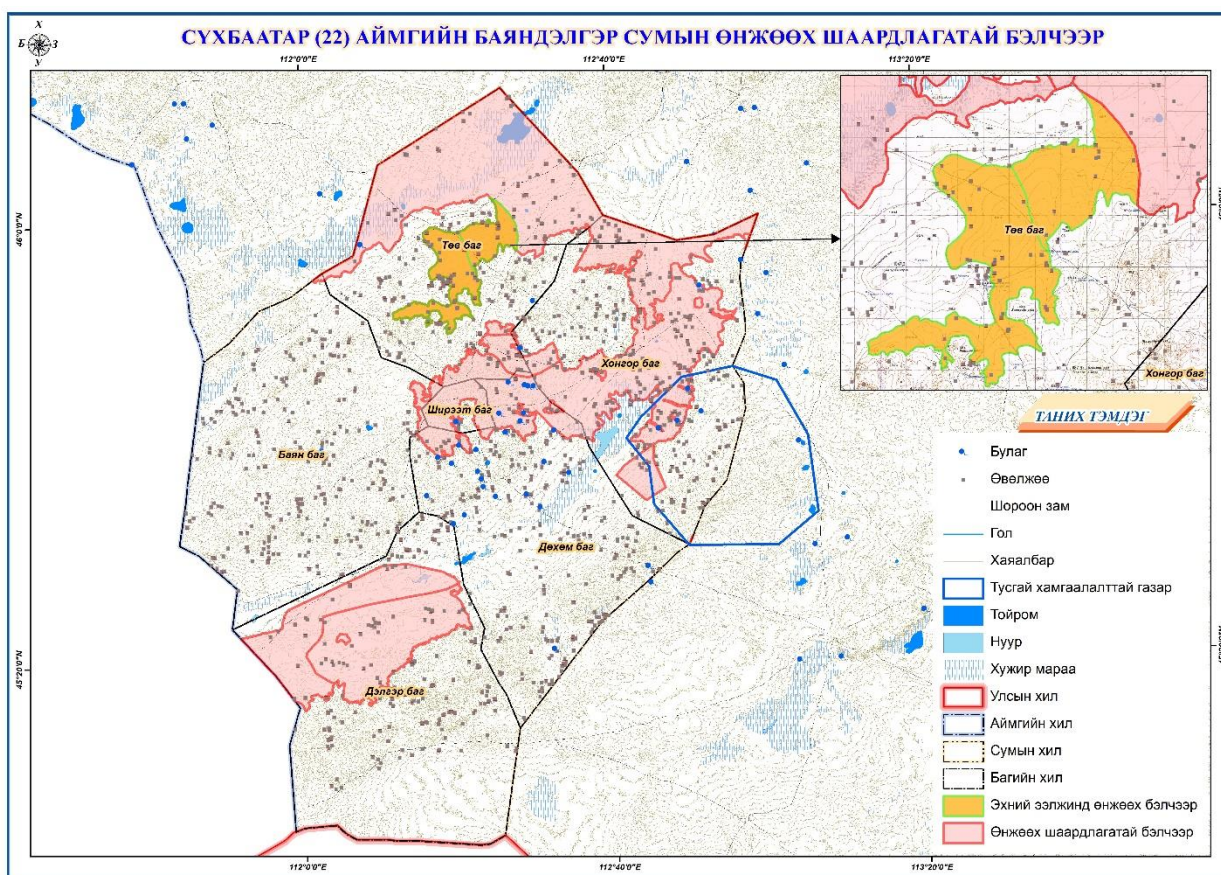
Б. Өнжөөх шаардлагатай бэлчээр

Баяндэлгэр сумын нийт бэлчээрийн 12.37% буюу 93626.41 га бэлчээрийг өнжөөх шаардлагатай байна.

Хүснэгт 45. Баяндэлгэр сумын өнжөөх шаардлагатай бэлчээр, га

№	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/	Эзлэх хувь
1	1-р баг, Баян	Өндөр цагаан толгой	1035.70	1.11
2	2-р баг, Дэлгэр	Халх толгойн говь	1952.94	2.09
3	3-р баг, Төв	Гурван тойрмын ширээ ухаа	9623.66	10.28
4		Хашаатын ширээ	5532.57	5.91
5		Сэвхүүлийн дөрвөлж ухаа	11670.60	12.47
6		Түгжамбын хоолой	18141.21	19.38
7		Шарилжитын тал	23883.54	25.51
8	5-р баг, Хонгор	Долоон худгийн тал	3928.95	4.20
		Бор хоолойн хөндий	10404.05	11.11
		Ухаа хошуу	7453.19	7.96
Дүн			93626.41	100.00

Зураг 17. Өнжөөх шаардлагатай бэлчээрийн зураг

Бэлчээрийг өнжөөх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байгаа бөгөөд олон жилийн турш зохицуулалтгүй явж ирсэн малчдыг зохион байгуулалтад оруулах нь цаг хугацаа их шаардана.

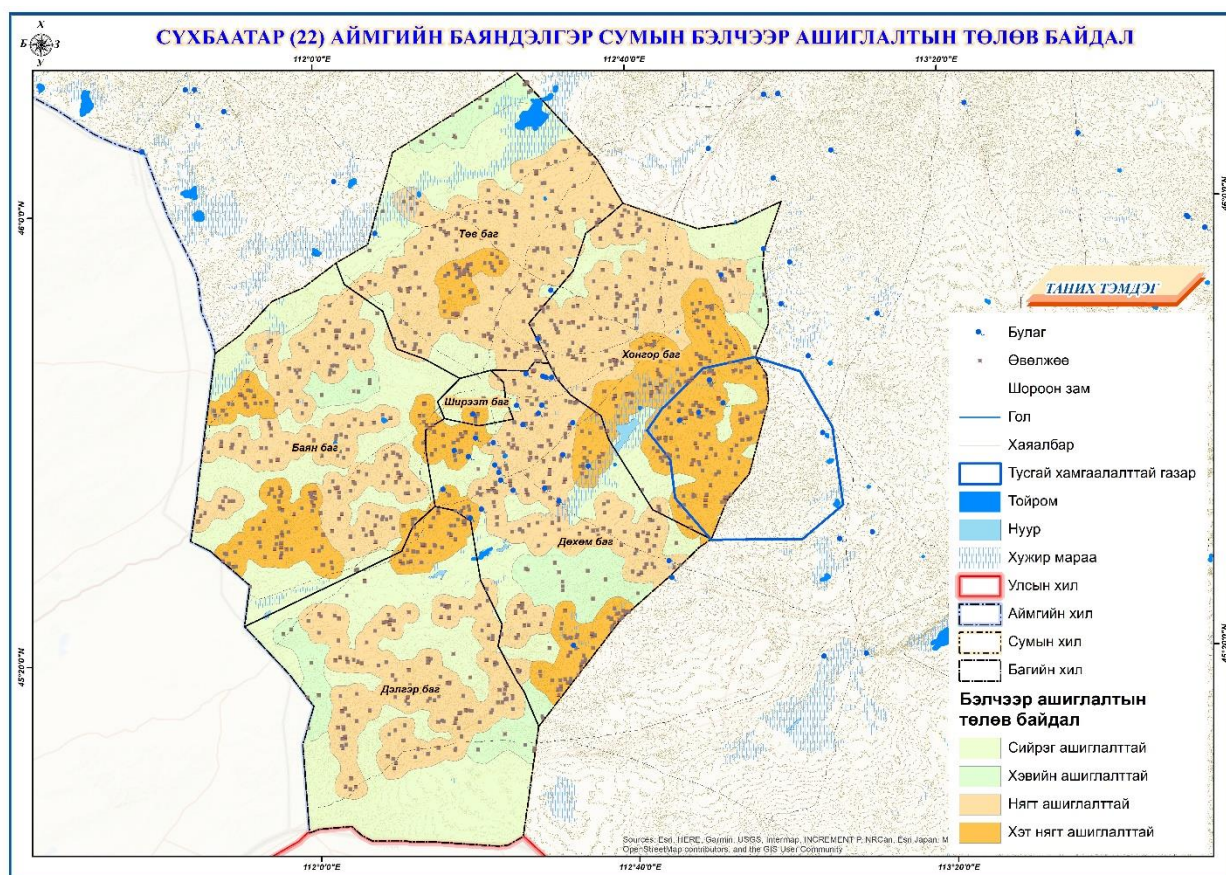
Эхний ээлжид малчдыг идэвхжүүлэх ажлуудыг хийхээс гадна эдийн засгийн хөшүүргийг зөв ашиглах шаардлагатай бөгөөд шийдлийг дараах бүлэгт тусгав.

В. Бэлчээрийн менежментийг сайжруулах хүрээнд эдийн засгийн арга механизмыг бусад хэрэгжүүлэх арга хэмжээтэй хослуулан ашиглах

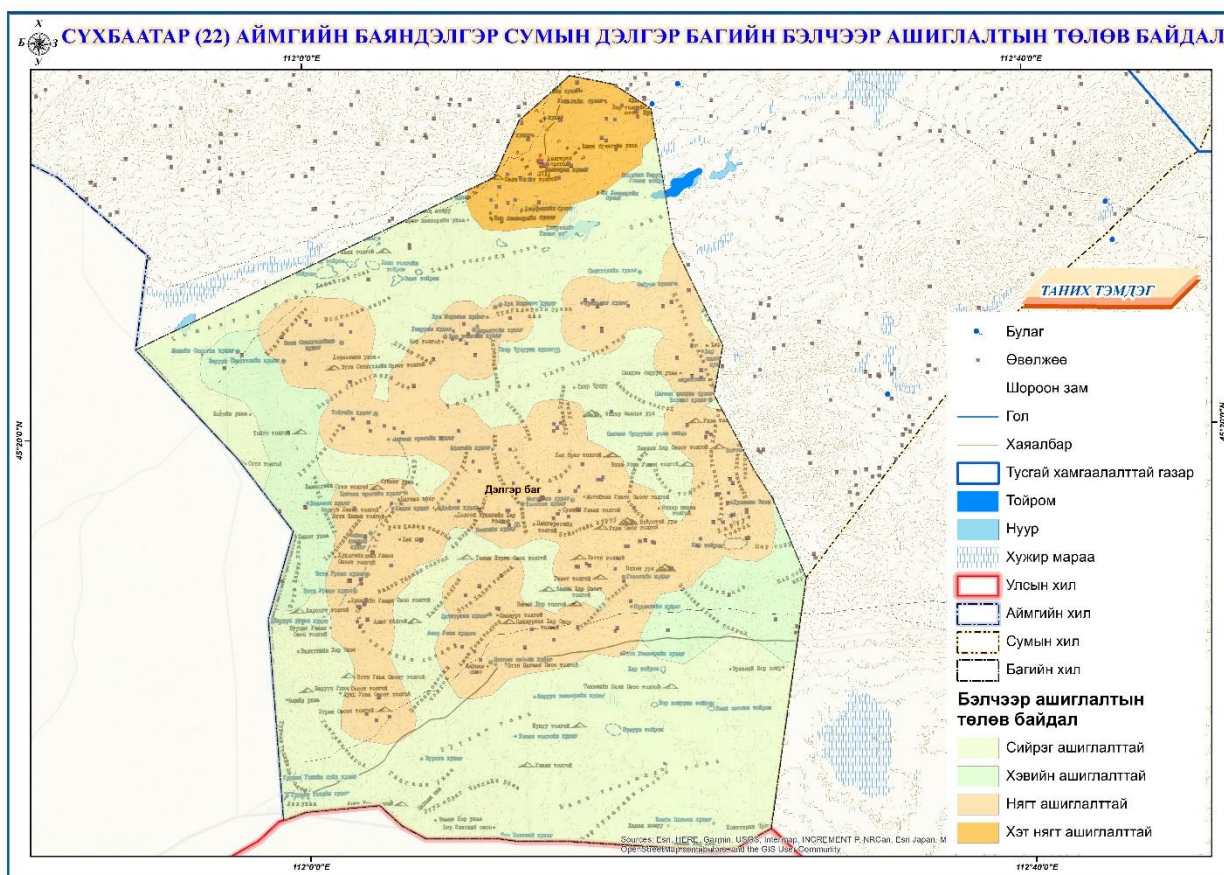
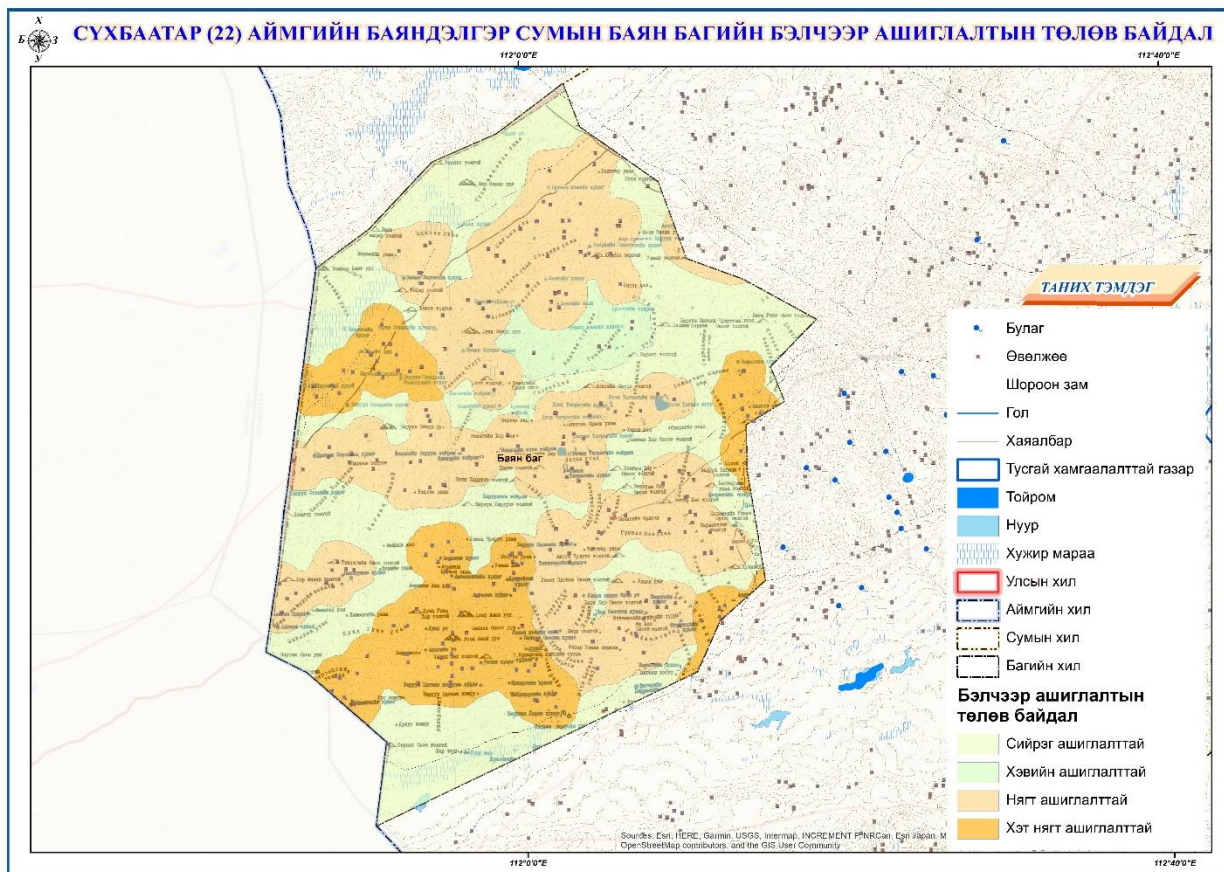
Одоогийн байдлаар малын тоо толгойн албан татвар ногдуулах арга аргачлал нь эдийн засгийн хөшүүрэг болох үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй байгаа ба бэлчээрийн даац, ачаалал, доройтол талхагдлын байдал, ашиглалтын хуваарь сэлгээг харгалзан ялгаварт татварын бодлого хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

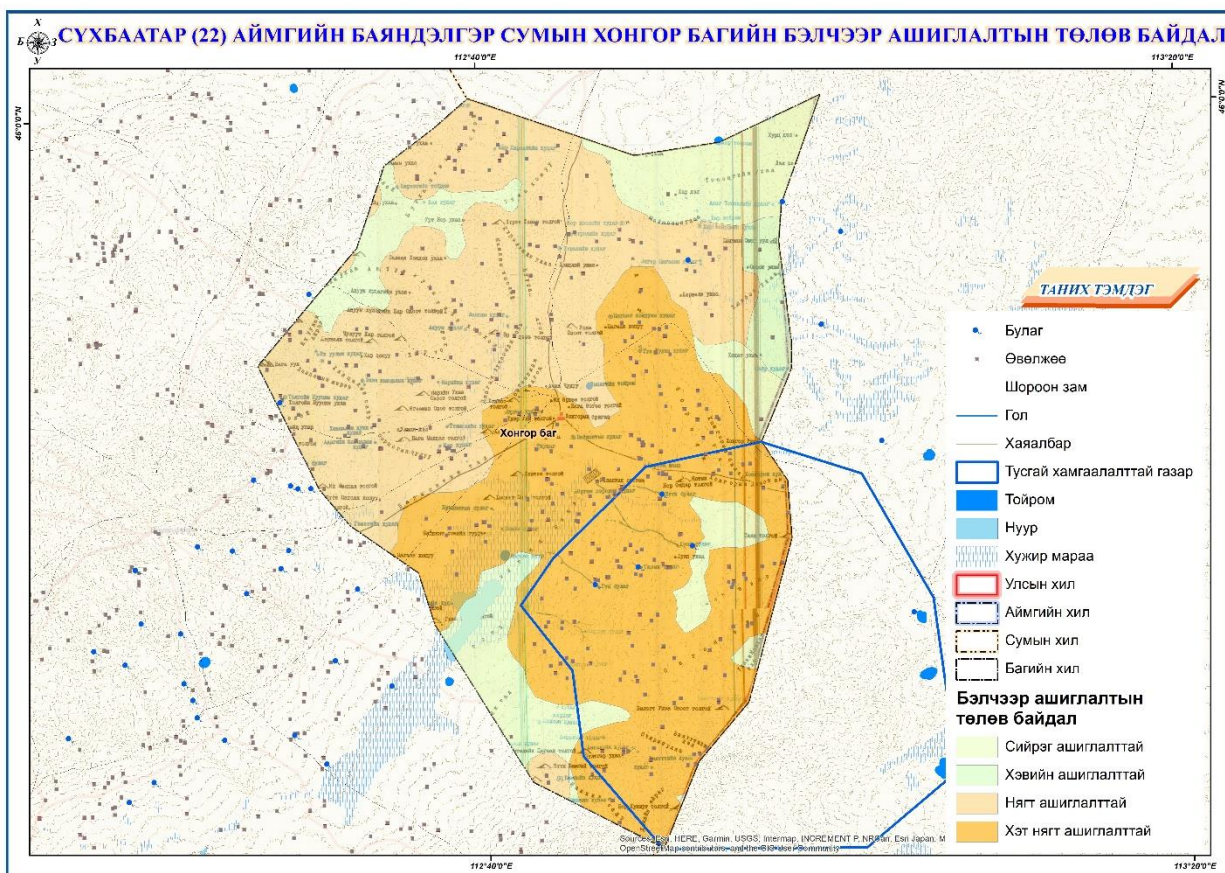
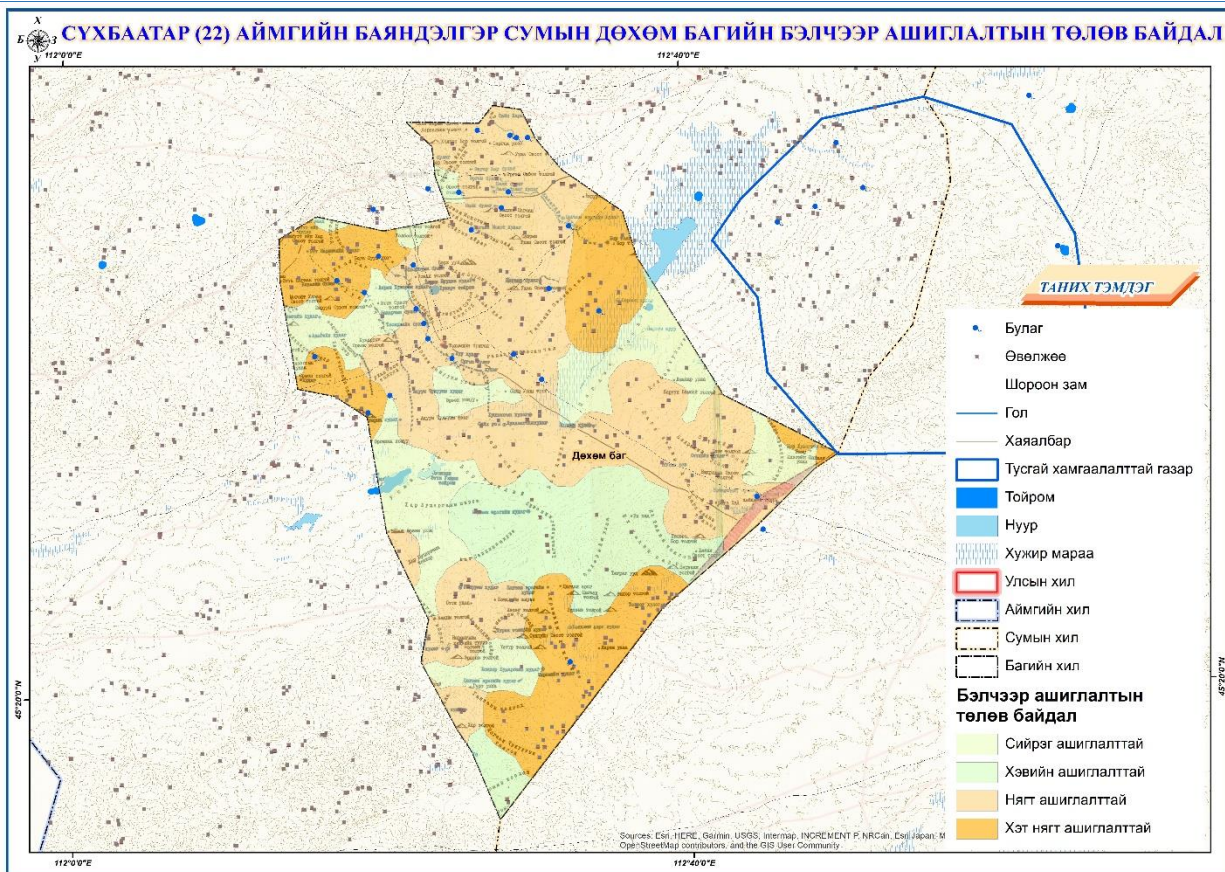
Татварын бодлогын бүсийг бэлчээр ашиглалтын ачаалал, нягтшил, талхагдлын байдлыг харгалзан доорх байдлаар төлөвлөв.

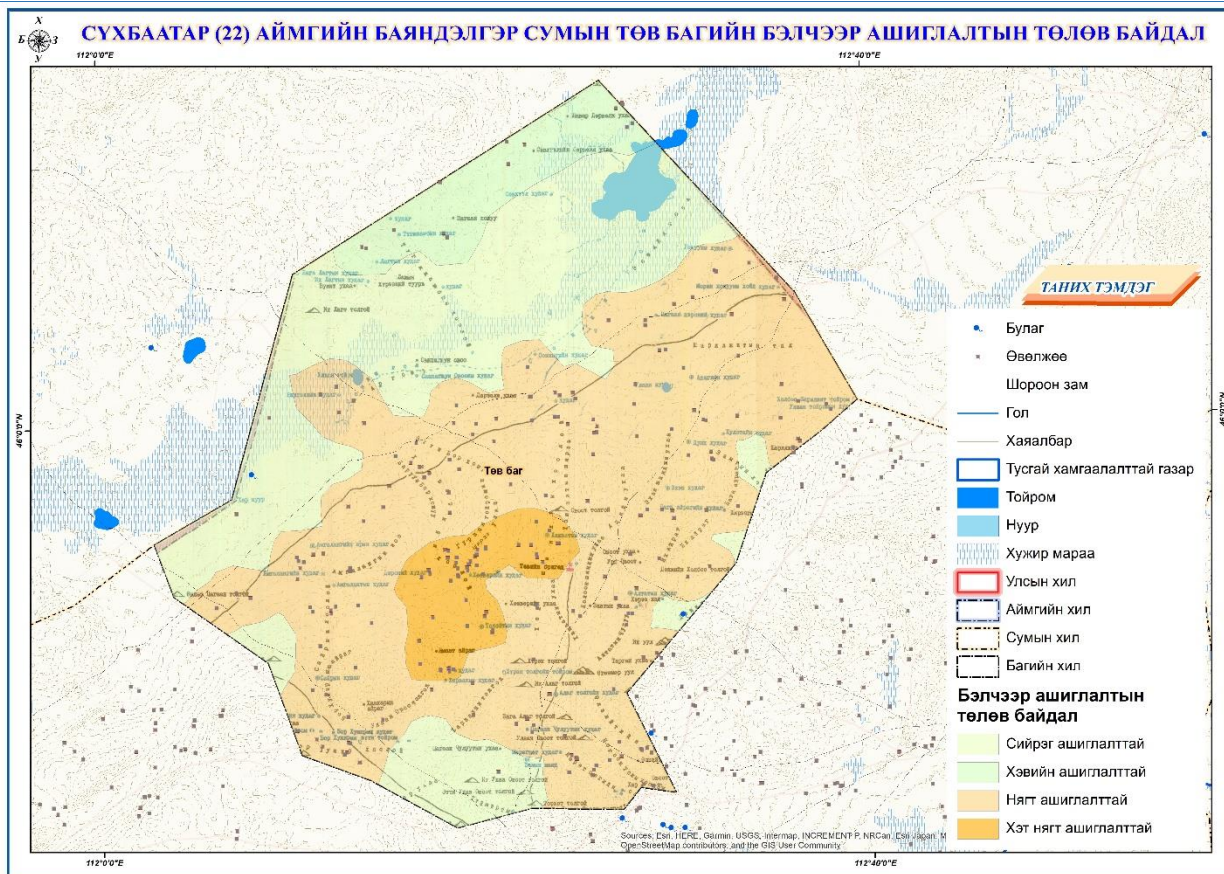
Хүснэгт 46. Бэлчээрийн ачааллын бүсчлэл

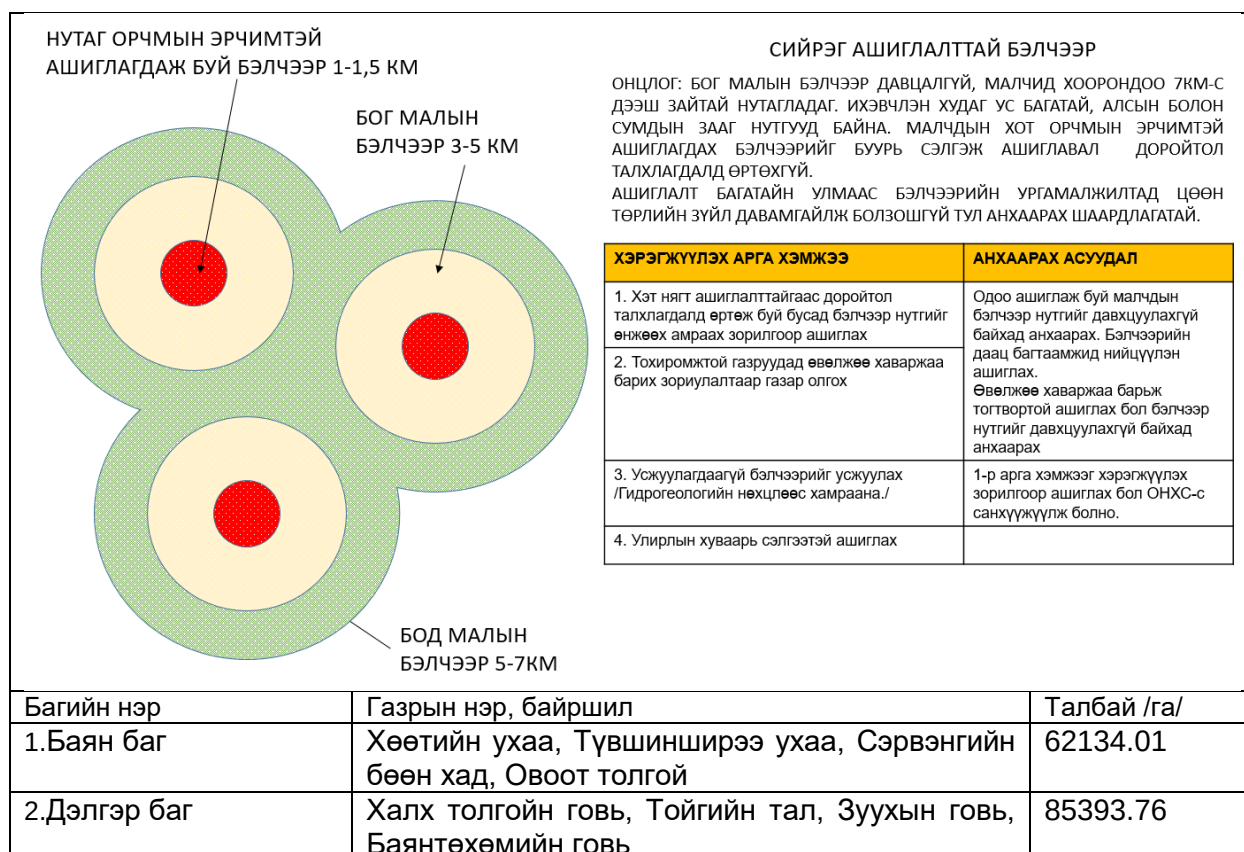
Зураг 18. Бэлчээрийн ачааллын зураглал /багаар/

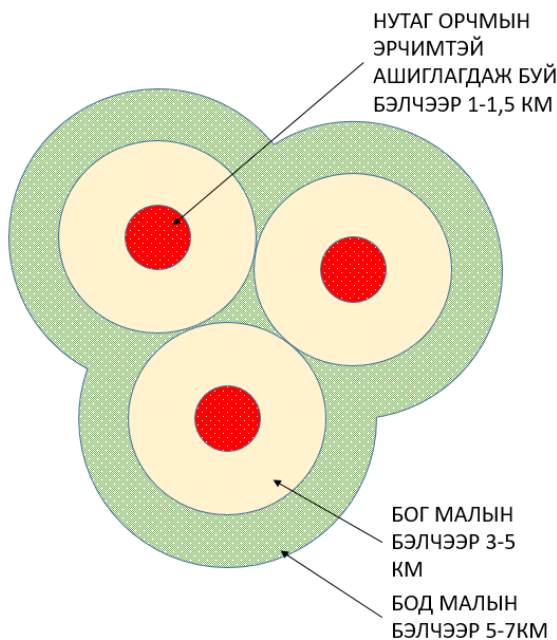
Хүснэгт 47. Баяндэлгэр сумын бэлчээр ашиглалтын бүсчлэл, бүсэд баримтлах бодлого

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 OH

3.Дөхөм баг	Цагаан хөөвөр, Хар бударганы ширээ, Баяр ихэтийн айраг	25988.74
4.Хонгор баг	Байшинтын говь, Тосонгийн ухаа, Урт бор ухаа	25948.49
5.Төв баг	Зүүн ухаат овоот толгой, Түгжамбын хоолой, Өөшийн говь	42511.25
Дүн		241976.25

ХЭВИЙН АШИГЛАЛТТАЙ БЭЛЧЭЭР

ОНЦЛОГ: БОГ МАЛЫН БЭЛЧЭЭР ДАВЦАЛГҮЙ, МАЛЧИД ХООРОНДОО 5KM ХҮРТЭЛХ ЗАЙТАЙ НУТАГЛАДАГ. ДААЦАД ТОХИРУУЛАН УЛИРЛЫН ХУВААРЬ СЭЛГЭЭТЭЙ АШИГЛАВАЛ ДОРОЙТОЛ ТАЛХЛАГДАЛД ӨРТӨХГҮЙ. МАЛЧДЫН ХОТ ОРЧМЫН ЭРЧИМТЭЙ АШИГЛАГДАХ БЭЛЧЭЭРИЙГ БУУРЬ СЭЛГЭЖ АШИГЛАВАЛ ДОРОЙТОЛ ТАЛХЛАГДАЛД ӨРТӨХГҮЙ.

ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	АНХААРАХ АСУУДАЛ
1. Бэлчээрийг даацад тохируулан, улирлын хуваарь сэлгээтэй ашиглах	Одоо ашиглаж буй малчдын бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах. Бэлчээрийн даац багтаамжид нийцүүлэн ашиглах.
2. Өвөлжөө хаваржаа шинээр барих зориулалтаар газар олгохыг аль болох хязгаарлах	Өвөлжөө хаваржаа барих бол бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах
3. Уст цэг тойрсон доройтол талхагдлаас сэргийлэх зорилгоор худаг, уст цэг шинээр гаргахыг зөвшөөрөх	Малчид, ОНХС хамтарсан хөрөнгө оруулалтаар хийж болно.
4. Татварын уян хатан бодлого хэрэгжүүлэх	

Багийн нэр	Газрын нэр, байршил	Талбай /га/
1.Баян баг	Шандны сэргэн, Таван толгод	5439.59
2.Дэлгэр баг	Зүүн харын ухаа, Тойго толгой, Эрээний улаан толгод	15087.20
3.Дөхөм баг	Өндөрийн ухаа, Их хадны сайр	18965.48
4.Хонгор баг	Холбоо ухаа, Овоот ухаа	2945.60
5.Төв баг	Цагаан хошуу, Шавар дөрвөлж ухаа	8732.96
Дүн		51170.83

НУТАГ ОРЧМЫН
ЭРЧИМТЭЙ
АШИГЛАГДАЖ БҮЙ
БЭЛЧЭЭР 1-1,5 КМ

ДАВХЦАЛ
БҮХИЙ ДУНДЫН
АШИГЛАЛТТАЙ
БЭЛЧЭЭР

БОГ МАЛЫН
БЭЛЧЭЭР 3-5 КМ

БОД МАЛЫН
БЭЛЧЭЭР 5-7КМ

НЯГТ АШИГЛАЛТТАЙ БЭЛЧЭЭР

ОНЦЛОГ: БЭЛЧЭЭР АШИГЛАЛТЫН ТҮГЭЭМЭЛ ХЭЛБЭР БӨГӨӨД МАЛЧИД ХООРОНДОО 3-5КМ ХҮРТЭЛХ ЗАЙТАЙ НУТАГЛАДАГ БОГ МАЛЫН БЭЛЧЭЭР ДАВЦАЛТАЙ БОЛОВЧ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТТАЙ ЗОХИЦУУЛАЛТТАЙ АШИГЛАВАЛ ДОРОЙТОЛ ТАЛХЛАГДАЛД ӨРТӨХГҮЙ БАЙХ БОЛОМЖТОЙ.
Бэлчээр нутаг багтай
ХУДАГ УСТ ЦЭГ, МАЛЧДЫН ХОТ ОРЧМЫН ЭРЧИМТЭЙ АШИГЛАГДДАГ БЭЛЧЭЭР НУТАГТ ДОРОЙТОЛ ТАЛХЛАГДАЛ ХҮЧТЭЙ ЯВАГДДАГ ТУЛ АНХААРАХ ШААРДЛАГАТАЙ

ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	АНХААРАХ АСУУДАЛ
1. Бэлчээрийг даацад тохируулан, улирлын хуваарь сэлгээтэй ашиглах	Одоо ашиглаж буй малчдын бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах. Бэлчээрийн даац багтаамжид нийцүүлэн ашиглах. Өвөлжөө хаваржаа барих бол бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах
2. Өвөлжөө хаваржаа шинээр барих зориулалтаар газар олгохыг аль болох хязгаарлах	
3. Зөвхөн уст цэг тойрсон доройтол талхагдлаас сэргийлэх зорилгоор худаг, уст цэг шинээр гаргахыг зөвшөөрөх	Малчид, ОНХС хамтарсан хөрөнгө оруулалтаар хийх бол дийлэнх хэсгийг малчдаас гаргуулах.
4. Улирлын ашиглалтаас гадна нутаг орчмын эрчимтэй ашиглалттай бэлчээрийн доройтлоос сэргийлэх зорилгоор богино сэлгээ нэвтрүүлэх	Хэсэг бүлгийн зохион байгуулалтад орохыг дэмжих бодлого үр дүнгээ өгөх боломжтой боловч
5. Эдийн засгийн хөшүүрэг ашиглах, малын хөлийн татварын ялгаварт бодлогыг ашиглах	

Багийн нэр	Газрын нэр, байршил	Талбай /га/
1.Баян баг	Шандны ухаа, Дунд зээрд уул, Хөөтийн ухаа, Завагийн хар дэл, Гурван ялз ухаа	65731.73
2.Дэлгэр баг	Худагийн улаан овоо толгой, Нүдэнгийн толгод, Тоостын айраг, Цагаан шандны сайр	61348.88
3.Дөхөм баг	Ар шандны сайр, Бага хад, Булшитын орвон толгод, Тарган ухаа	59763.19
4.Хонгор баг	Хавцалын сайр, Хар тохой, Цагаан худагийн говь, Бурхантын хоолой	54647.92
5.Төв баг	Шарилжитын тал, Зүүн шандны ухаа, Зүүн бор хошуу, Сайрын хоолой	78997.49
Дүн		320489.21

НУТАГ ОРЧМЫН
ЭРЧИМТЭЙ
АШИГЛАГДАЖ БҮЙ
БЭЛЧЭЭР 1-1,5 КМ

ДАВХЦАЛ
БҮХИЙ ДУНДЫН
АШИГЛАЛТТАЙ
БЭЛЧЭЭР 1-3КМ

БОГ МАЛЫН
БЭЛЧЭЭР 3-5 КМ

БОД МАЛЫН
БЭЛЧЭЭР 5-7КМ

ХЭТ НЯГТ АШИГЛАЛТТАЙ БЭЛЧЭЭР

ОНЦЛОГ: МАЛЧИД ХООРОНДОО 3КМ ХҮРТЭЛХ ЗАЙТАЙ НУТАГЛАДАГ БӨГӨӨД ЗАРИМ ГАЗАРТ 1КМ ХҮРТЭЛ ЗАЙТАЙ АШИГЛАГДАЖ БАЙНА. БОГ МАЛЫН БЭЛЧЭЭР МАШ ИХ ДАВЦАЛТАЙ ТУЛ ДОРОЙТОЛ ТАЛХЛАГДАЛД ИХ ӨРТӨЖ БАЙНА.
СҮҮЛИЙН ҮЕД ИХЭНХ НУТАГТ ӨВӨЛЖӨӨ ХАВАРЖААНЫХАА ОЙР ОРЧИМД НҮҮДЭЛЛЭН ЖИЛИЙН 4 УЛИРАЛД АШИГЛАХ ТОХИОЛДОЛ НЭМЭГДЭЖ БАЙНА. БЭЛЧЭЭРИЙГ ДААЦАД ТОХИРУУЛАН УЛИРЛЫН ХУВААРЬ СЭЛГЭЭТЭЙ АШИГЛАХ, БУСАД АЧААЛАЛ БАГТАЙ БЭЛЧЭЭР НУТАГТ ШИЛЖҮҮЛЭН ӨНЖӨӨЖ СЭЛГЭЖ АШИГЛАХ АРГА ХЭМЖЭЭГ НЭН ЯАРАЛТАЙ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ШААРДЛАГАТАЙ.

ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ	АНХААРАХ АСУУДАЛ
1. Хэт нягт ашиглалттайгаас доройтол талхлагдалд өртөж буй бусад бэлчээр нутгийг өнжөөх амрах зорилгоор ашиглах	Одоо ашиглаж буй малчдын бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах. Бэлчээрийн даац багтаамжид нийцүүлэн ашиглах.
2. Тохиромжтой газруудад өвөлжөө хаваржаа барих зориулалтаар газар олгох	
3. Усжуулагдаагүй бэлчээрийг усжуулах /Гидрогеологийн нөхцлөөс хамраана./	1-р арга хэмжээг хэрэгжүүлэх зорилгоор ашиглах бол ОНХС-с Өвөлжөө хаваржаа барьж тогтвортой ашиглах бол бэлчээр нутгийг давхцуулахгүй байхад анхаарах
4. Эдийн засгийн хөшүүрэг ашиглах, малын хөлийн татварын ялгаварт бодлогыг ашиглах	500 хүртэлх малтай өрхүүд цөөн малтай учраас нүүх сонирхолгүй байх тохиолдол их ажиглагдаж байна. Зөвхөн малын тоо бус бэлчээрийн даацаас хамаарсан цогц бодлогыг хэрэглэх нь зүйтэй

Багийн нэр	Газрын нэр, байршил	Талбай /га/
1.Баян баг	Доод дээд аман уул, Энгэрийн худаг, Билүүтийн шанд	30423.01

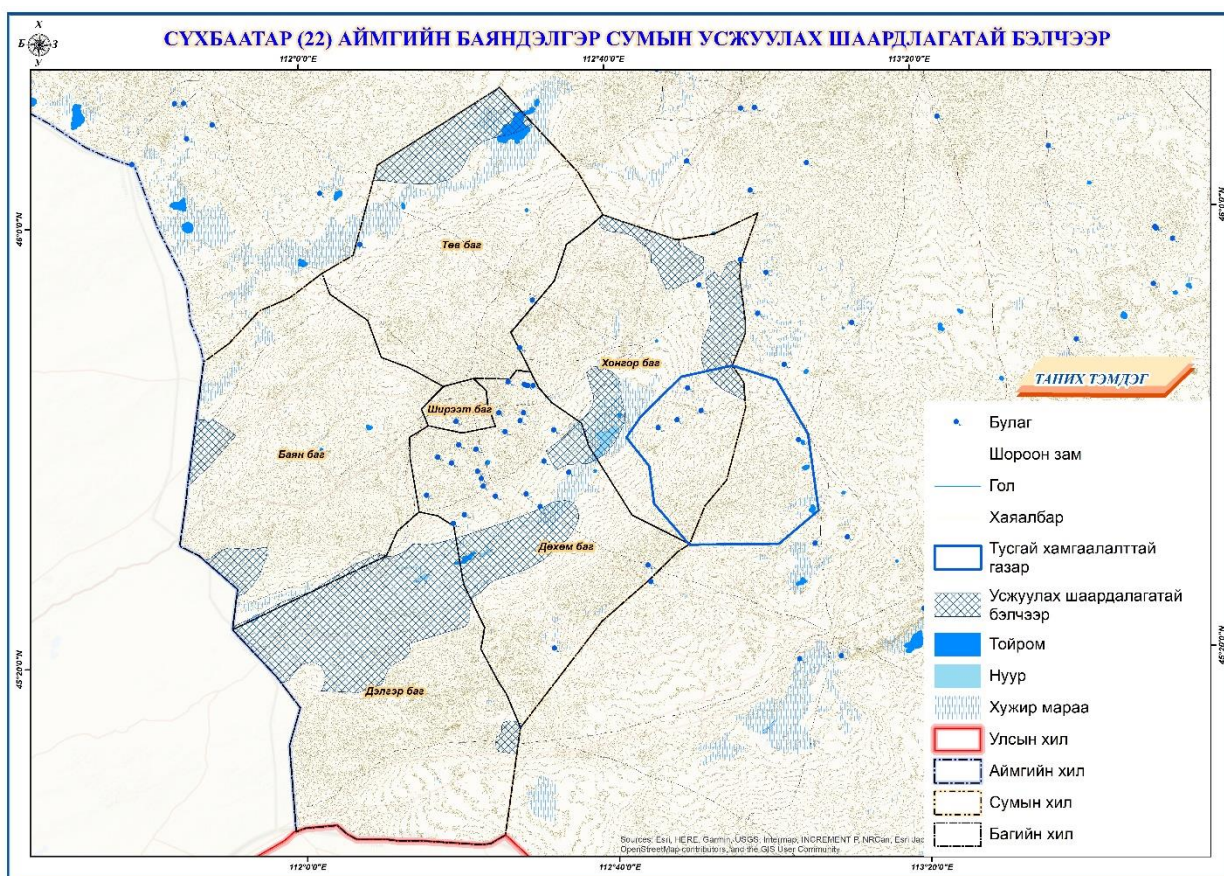
2.Дэлгэр баг	Дэлгэрэх бригад, Баян овоот толгой	9055.25
3.Дөхөм баг	Жирэмийн хөндий, Бор толгой, Их айраг, Улаан толгойн сайр	27945.15
4.Хонгор баг	Онгон элс, Боролж, Хөшөөт овоо толгой,	60831.89
5.Төв баг	Ямаат айраг, Төвийн бригад	7699.06
Дүн		135954.36

Г. Усжуулах бэлчээр

Баяндэлгэр сумын нийт бэлчээрийн 24.7%-ийг буюу 187335.93 га бэлчээрийг усжуулах, усан хангамжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Баяндэлгэр сумын хувьд говийн бүсэд хамаарах тул бэлчээр усжуулалтаас ихээхэн хамааралтай байдаг.

Зураг 19. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн зураг

Хүснэгт 48. Усжуулах шаардлагатай газар, бэлчээр ашиглалтын улирлын хуваарь

№	Багийн нэр	Газрын нэр	Уламжлалт бэлчээрийн ангилал	Талбай /га/
1	Баян баг	Дунд усны ухаа	Зун намрын бэлчээр	370.55
			Өвөл хаврын бэлчээр	16354.77
		Цагаан хонгор	Зун намрын бэлчээр	1506.89
			Өвөл хаврын бэлчээр	11049.62
2	Дөхөм баг	Бадрахын овоот толгой	Өвөл хаврын бэлчээр	8493.89
		Бор хөндий	Зун намрын бэлчээр	3876.63

			Өвөл хаврын бэлчээр	732.89
		Рашаант овооны тал	Зун намрын бэлчээр	3192.71
		Сайн усны говь	Зун намрын бэлчээр	12985.64
			Өвөл хаврын бэлчээр	677.62
3	Төв баг	Буянт ухаа	Зун намрын бэлчээр	2354.34
		Ламын хүрээний туурь	Зун намрын бэлчээр	4564.54
		Сэвхүүлийн дөрвөлж ухаа	Зун намрын бэлчээр	7084.71
		Цагаан хошуу	Зун намрын бэлчээр	3791.60
4	Дэлгэр баг	Баруун сэвхүүлийн ухаа	Зун намрын бэлчээр	963.24
			Өвөл хаврын бэлчээр	18156.38
		Тойгийн тал	Зун намрын бэлчээр	13.96
			Өвөл хаврын бэлчээр	16285.32
		Халх толгойн говь	Зун намрын бэлчээр	15698.43
			Өвөл хаврын бэлчээр	1068.14
		Ханангийн ухаа	Өвөл хаврын бэлчээр	8548.19
		Хашаатын говь	Зун намрын бэлчээр	10380.57
Өвөл хаврын бэлчээр	257.83			
5	Хонгор баг	Эрээн цав	Өвөл хаврын бэлчээр	1786.67
		Адуун худагийн ухаа	Өвөл хаврын бэлчээр	2329.14
			Байшинтын говь	Зун намрын бэлчээр
		Байшинтын тал	Зун намрын бэлчээр	1889.14
			Өвөл хаврын бэлчээр	11.89
		Бор хөндий	Зун намрын бэлчээр	7605.72
			Өвөл хаврын бэлчээр	37.60
		Ухаа хошуу	Зун намрын бэлчээр	1222.07
Өвөл хаврын бэлчээр	5786.55			
		Хадат ухаа	Зун намрын бэлчээр	3958.82
		Холбоо ухаа	Зун намрын бэлчээр	4241.12
		Хонгорын балар элс	Зун намрын бэлчээр	3835.70
			Өвөл хаврын бэлчээр	50.94
Дүн				187335.95

Усжуулах санал өгсөн 187335.95 га бэлчээрийг гидрогеологийн зураглалтай давхцуулан үзэхэд 21.73% нь Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг бүхий газар, 47.70% нь Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай устай чулуулаг бүхий газарт байна.

Хүснэгт 49. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гидрогеологийн нөхцөл, уст цэгийн байдал

№	Газрын нэр	Гидрогеологи	Талбай /га/	Уст цэгийн төрөл	Уст цэгийн нэр	Эхний ээлжинд судалгаа хийх эсэх
1	Адуун худагийн ухаа	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	2329.14			
2	Бадрахын овоот толгой	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	941.99			Судалгаа хийх
3	Бадрахын овоот толгой	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	591.04			
4	Бадрахын овоот толгой	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	6960.84	Худаг	Цагаан худаг	
				Худаг	Баюу худаг	
				Булаг	Баюу	
5	Байшинтын говь	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	1410.42			Судалгаа хийх
6	Байшинтын говь	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	4761.72			
7	Байшинтын тал	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	1735.24			

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

8	Байшинтын тал	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	128.40			
9	Байшинтын тал	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	37.39			
10	Баруун сэвхүүлийн ухаа	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	15321.11			Судалгаа хийх
11	Баруун сэвхүүлийн ухаа	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3798.51			
12	Бор хөндий	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	1902.73			Судалгаа хийх
13	Бор хөндий	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	8280.33	Худаг	Бор хөндийн худаг	Судалгаа хийх
				Худаг	Жалганы худаг	
				Булаг	Хошуу дэрсний булаг	
				Худаг	Хүүхэн толгой	
14	Бор хөндий	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	2069.77			
15	Буянт ухаа	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	2354.34	Худаг	Тэвш	Судалгаа хийх
				Худаг	Их лагт	
				Худаг	Лагт	
				Худаг	Бага лагт	
16	Дунд усны ухаа	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	4951.34			
17	Дунд усны ухаа	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	11773.98	Худаг	Шанагны худаг	
				Худаг	Цахиуртын худаг	
				Худаг	Адгийн худаг	
18	Ламын хүрээний туурь	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	4564.54	Худаг	Их лагт	Судалгаа хийх
				Худаг	Бага лагт	
				Худаг	Түгж жамбын худаг	
				Худаг	Зүүн бага лагт	
				Худаг	Бага лагт-1	
19	Рашаант овооны тал	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	0.34			Судалгаа хийх
20	Рашаант овооны тал	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	3192.38			
21	Сайн усны говь	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	13087.14			
22	Сайн усны говь	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	576.12			
23	Сэвхүүлийн дөрвөлж ухаа	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	2992.00			Судалгаа хийх
24	Сэвхүүлийн дөрвөлж ухаа	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	4092.70			
25	Тойгийн тал	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	8961.69	Худаг	Адагын хойд	Судалгаа хийх
				Худаг	Адаг урд	
				Худаг	Тунгалагын моторт	
26	Тойгийн тал	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	7337.59	Худаг	Арын даравгай	
				Худаг	Даравгай	
				Худаг	Сайрын шандны худаг	
27	Ухаа хошуу	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	1911.47	Худаг	Булан	Судалгаа хийх
28	Ухаа хошуу	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	5097.15	Худаг	Шар доровгуйн худаг	
29	Хадат ухаа	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	3430.70			Судалгаа хийх

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

30	Хадат ухаа	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	528.11			
31	Халх толгойн говь	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	3237.90			
32	Халх толгойн говь	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	12962.18	Худаг	Баян овоо	
				Худаг	Дэлгэрийн урд худаг	
33	Халх толгойн говь	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	566.50	Худаг	Дэлгэрийн хойд худаг-1	
				Худаг	Дэлгэрийн хойд худаг-2	
34	Ханангийн ухаа	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	189.46			Судалгаа хийх
35	Ханангийн ухаа	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	8358.73	Худаг	Цагаан эрэгийн худаг	
36	Хашаатын говь	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	0.26			Судалгаа хийх
37	Хашаатын говь	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	10638.14			
38	Холбоо ухаа	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	4056.61			
39	Холбоо ухаа	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	184.48			
40	Хонгорын балар элс	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	1240.20			Судалгаа хийх
41	Хонгорын балар элс	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	2479.89			
42	Хонгорын балар элс	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	166.55			
43	Цагаан хонгор	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	4104.36			Судалгаа хийх
44	Цагаан хонгор	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	445.14			
45	Цагаан хонгор	Үндсэндээ газрын доорх усгүй чулуулаг	8007.01			
46	Цагаан хошуу	Газрын доорх локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	3791.28			Судалгаа хийх
47	Цагаан хошуу	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	0.32			
48	Эрээн цав	Локал тархалттай ундарга ихтэй эсвэл их тархалттай	1786.67			
Нийт			187335.95			

Иймд эхний ээлжид гидрогеологийн нөхцөлөөр боломжтой 131287.9 га бэлчээр нутгийг усжуулах зорилгоор усны хайгуул судалгааг хийхээр төлөвлөв. Эдгээр төлөвлөсөн газрын заримд нь худаг уст цэг байгаа бөгөөд хүрэлцээгүйн улмаас нэмж байгуулахаар байгаа тул хэрэгжүүлэх үе шатанд бэлчээрийн даац, чадавх, нягтралыг харгалзах нь зүйтэй.

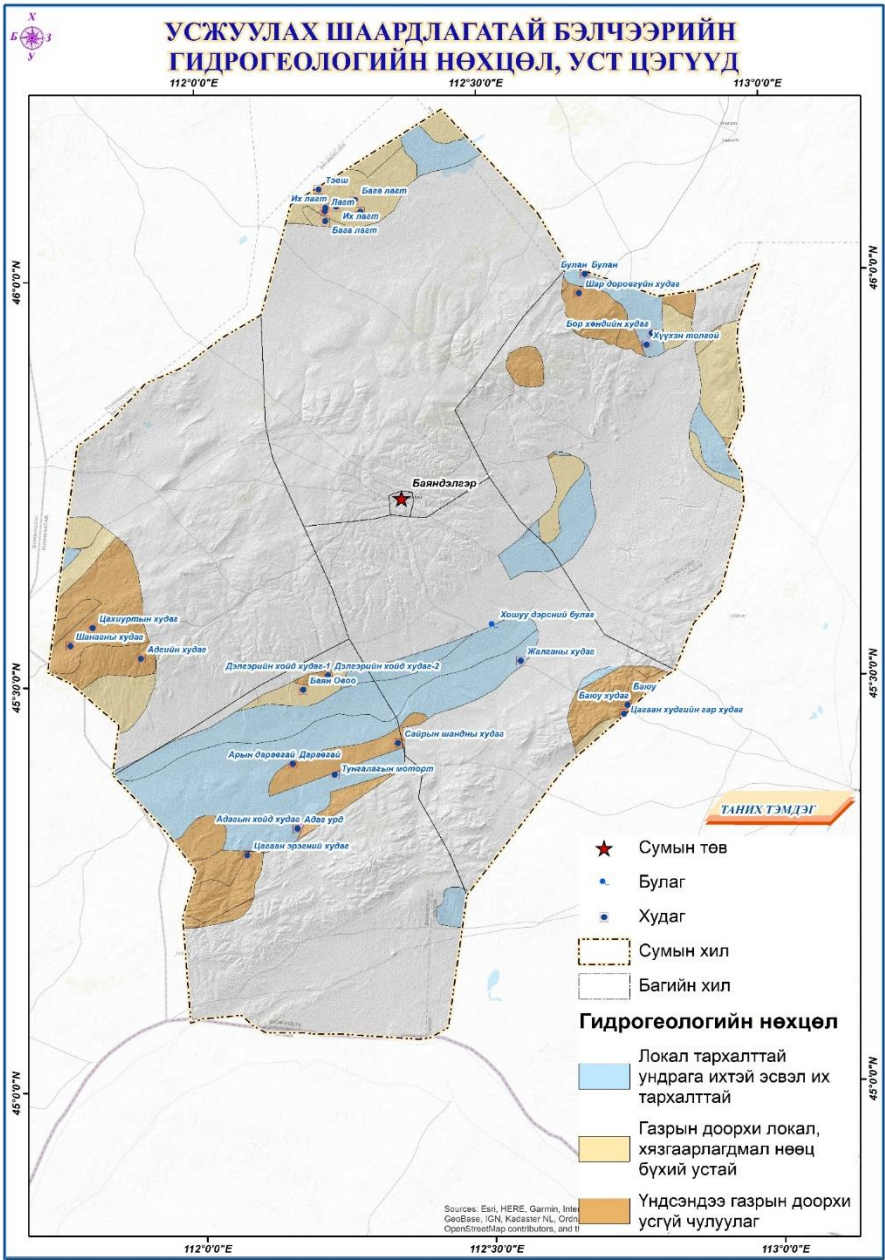
Баяндэлгэр сумын усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн ургацыг 2010 болон 2021 оны сансрын хиймэл дагуулын мэдээг ашиглан тодорхойлсон ба 2010 онтой харьцуулахад тэжээлийн нөөц 61%-иар буурсан үзүүлэлттэй байна

Хүснэгт 50. Эхний ээлжид усжуулах судалгаа хийх бэлчээрийн тэжээлийн нөөц

№	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/	
				2010 онд	2021 онд
1	1-р баг, Баян	Дунд усны ухаа	4951.3	27463.3	10067.38
		Хашаатын говь	101.6	56603.3	203.26
		Цагаан хонгор	4545.9	23941.8	9985.8
2	2-р баг, Дэлгэр	Баруун сэвхүүлийн ухаа	15321.1	83378.1	30917.66
		Тойгийн тал	8961.7	46807.1	18134.94
		Халх толгойн говь	16200.1	85541.1	32961.8
		Ханангийн ухаа	10725.1	963	21593.88

		Хашаатын говь	0.3	1.3	0.52
		Эрээн цав	1786.7	9254.6	3598.19
3	4-р баг, Дөхөм	Сайн усны говь	13087.1	68405	28962.5
		Бадрахын овоот толгой	1533	8819	3187.53
		Бор хөндий	4609.5	48027	9571.28
		Рашаант овооны тал	3192.7	16523.5	7062.74
4	5-р баг, Хонгор	Байшинтын говь	6172.1	33467.1	15090.48
		Байшинтын тал	1863.6	10023	4375.57
		Бор хөндий	5573.5	59509.5	16135.04
		Ухаа хошуу	1911.5	11736.3	5693.36
		Хадат ухаа	3958.8	23799.9	8816.25
		Холбоо ухаа	4056.6	24396.6	8827.56
		Хонгорын балар элс	3720.1	22661	9635.3
5	6-р баг, төв	Буянт ухаа	2354.3	13294.8	5627.95
		Ламын хүрээний туурь	5785	26350.8	11364.85
		Сэвхүүлийн дөрвөлж ухаа	7084.7	40990.9	17385.77
		Цагаан хошуу	3791.6	22416.4	10163.33
		Дүн	131287.9	764374.4	289362.94

Зураг 20. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн газрын гидрогеологийн нөхцөл

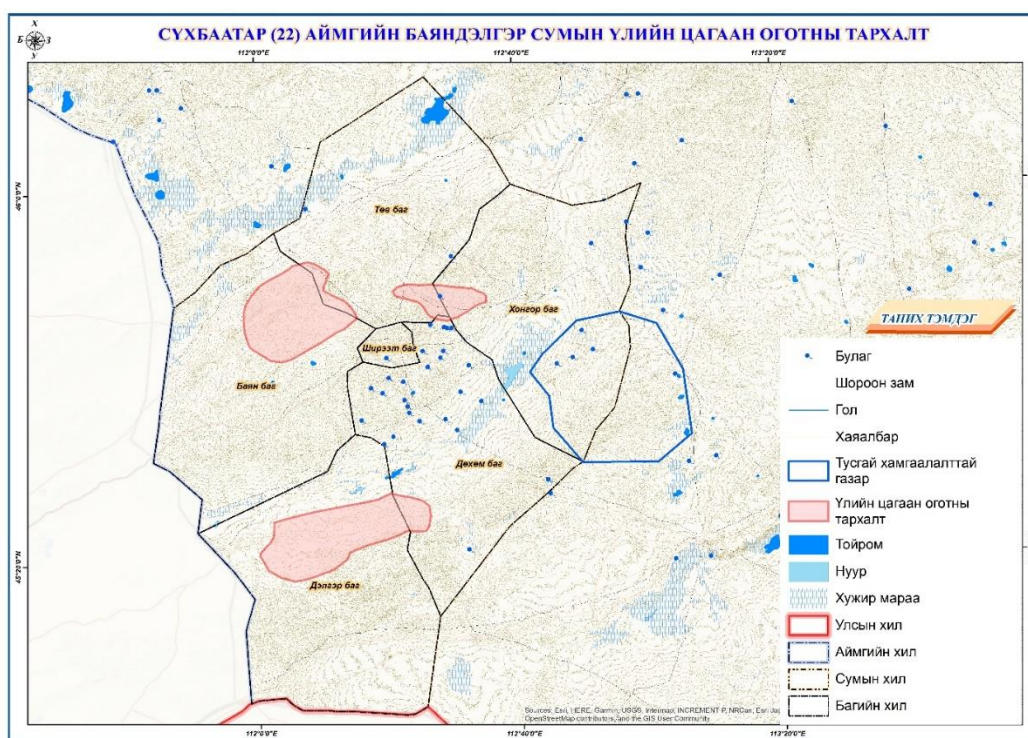
Д. Бэлчээрийн хортон мэрэгчтэй тэмцэх

Ургамал хамгааллын эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгээс 2022 онд хийсэн “Дорнод, Сүхбаатар аймагт тархсан хөнөөлт мэрэгч амьтдын тархалт, тэмцэх ажлын судалгаа”-гаар Сүхбаатар аймгийн 13 сумын нийт 7.0 сая/га бэлчээр нутгийг хамруулан судалгааны ажлын гүйцэтгэхэд 1.009 сая/га бэлчээрт хөнөөлт мэрэгч амьтадын тархалттай, үүнээс 440.596 мян/га талбайд тэмцэх ажил зохион байгуулах шаардлагатайг тогтоосон байна. Үүнээс Баяндэлгэр суманд 69199.9га газарт тархсан байгаагаас 18770.84 га талбайд бэлчээрийн хөнөөлт мэрэгч болох “Үлийн цагаан оготнын” бодгалийн тоо толгойн нягтшил нь өндөр (1 га талбайд 100 бодгалиас дээш) байсан ба бэлчээрийн ургамалан нөмрөгт үзүүлэх хор хөнөөлийн түвшин 4-5 баллын үнэлгээтэй байгааг тогтоосон тул эхний ээлжид эдгээр нягтшил өндөр газарт хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Хүснэгт 51. Сүхбаатар, аймагт хийгдсэн үлийн цагаан оготнын тархалт олшролтын судалгаа

№	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/	Эзлэх хувь
1	Баян баг	Шүүтийн толгод	9146.01	13.22
2	Баян баг	Хөөтийн ухаа	10327.8	14.92
3	Дөхөм баг	Толгойн бууцны ухаа	4131.59	5.97
4	Дэлгэр	Тойгийн тал	12669.9	18.31
5	Дэлгэр	Баруун сэвхүүлийн ухаа	9891.76	14.29
6	Дэлгэр	Цагаан шандны сайр	5607.05	8.10
7	Төв	Хар бударгана хонхор	4039.53	5.84
8	Хонгор баг	Зүүн зээрд ухаа	3244.84	4.69
9	Хонгор баг	Баруун цагаан чулуутын ухаа	6075.61	8.78
10	Хонгор баг	Ногоон усны хоолой	4065.81	5.88
Дүн			69199.9	100.00

Зураг 21. Сүхбаатар, аймагт хийгдсэн үлийн цагаан оготнын тархалт олшролтын судалгааны зураг

Эх сурвалж: Ургамал хамгааллын эрдэм шинжилгээний хүрээлэн. 2022 он

Цаашид бэлчээрийн хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга хэмжээг тухайн жилийн төсөвтэй уялдуулан нарийвчилсан хуваарь гарган хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Бэлчээрийн хортон мэрэгчидтэй тэмцэхэд дор дурдсан арга, технологиудыг санал болгож байна. Үүнд:

Хүснэгт 52. Бэлчээрийн хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга, технологиуд

Хөнөөлт мэрэгчидтэй тэмцэх арга	Авч хэрэгжүүлэх арга, технологи
 Бэлчээрийн онцлогт тохируулан тэмцэх	Хөнөөлт мэрэгчидтэй тэмцэх аргууд: Механик арга Биологийн арга Химийн арга Микробиологийн арга
Эх сурвалж: Бэлчээрийн ургамалд хөнөөл учруулж буй үлийн цагаан оготнотой байгальд халгүй аргаар тэмцэх менежмент. 2017.	
МЕХАНИК АРГУУД	
Бэлчээр, тариалангийн хөнөөлт мэрэгчдийн тоо толгойг цөөлөх механик аргад утах, ус цутгах, нүх мөргүүлэх, хөөө ноохой авах, үлийг цооноглох, нүх үлийг норгох, хавх занга, урхи, дайжуулагч, амьд баригч зэрэг багаж хэрэгсэл ашиглаж барих, зэрэг байгальд сөрөг нөлөөгүй аргууд орно. Мэрэгчид хэт олширч их хэмжээний талбай хамарсан үед механик аргыг хэрэглэхэд ихээхэн зардал, цаг хугацаа, хүн хүч шаардагддаг. Иймээс малчид, иргэдийн гол анхаарах зүйл бол мэрэгч амьтадыг хэт олширохоос сэргийлж голомт бүхий нутгуудад байнгын хяналт тавьж илэрсэн даруйд нь цаг алдалгүй арга хэмжээ авч байх нь чухал байна.	
Утах арга	
Утах аргыг техникээр болон гар аргаар гүйцэтгэнэ. Утах аргад машин техник, утагч төхөөрөмж, гар аргаар хийсэн төхөөрөмж ашиглан гүйцэтгэнэ. Мод, аргал, хомоол, сүрэл, өвс зэрэг материал ашиглана. Утах аргад утааг ямар нэгэн материал шатааж гаргахаас гадна зориулалтын үргээгч үнэртэн, халуун хүйтэн уур, даралтат уур ус шахаж оруулах үйлдэл хамаарна. Дулааны улиралд дусаал нүхийг өвлийн улиралд өвөлжих үлийг утах нь үр дүнтэй байдаг.	
	
Гар хийцийн багажаар утах	Техникээр утах
Эх сурвалж: Ургамал хамгаалах цогц арга, ургамал хамгааллын бидисын хэрэглээ	
Ус цутгах арга	

Ус цутгах арга гэдэг нь нүх үлийд ус оруулах үйлдлийг хэлнэ. Хавар намрын шар ус, зуны бороо, үерийн ус, гадаргын усыг үлий нүх рүү суваг татаж оруулах, зөөврийн ус цутгах замаар гүйцэтгэнэ. Дулааны улиралд мэрэгчдийн нүхэнд ус цутган оготныг нүхнээс нь хөөн гаргах, нүхэнд нь устгах, үлийн доторх чийг, дулааны горимыг алдагдуулах, нүхний нуралт, эвдрэлийг нэмэгдүүлэх, хөөө, ноохойг норгох, хүйтний улиралд нүх, үлий, хөөө, ноохойг норгож хөлдөөх зорилготой. Бусад аргуудаас малчид өргөн хэрэглэх боломжтой, хөрсний чийг, ургамалан нөмрөгийг тодорхой хэмжээгээр нэмэгдүүлэх, ямарч ажиллах хүчийг ашиглан хийлгэх боломжтой, бүтээмж өндөр, үр дүн түргэн гардаг сайн арга болно.

Шуудуу татаж үлийд ус оруулах

Техникээр ус зөөж цутгах

Эх сурвалж: Ургамал хамгаалах цогц арга, ургамал хамгааллын бодисын хэрэглээ

Хөөө, ноохойг авах, арга

Мэрэгчдийн өвөлжих үлийг цоолж хөөө, ноохойг гарган авах аргыг хэлнэ. Хөөө, ноохойг авсан нүхийг дахин ашиглахаас сэргийлж нүхэнд нь цас, ус, хийж норгох, чулуугаар чигжих, нүхний хонгил, салааг нураах, үлийний амсрыг нээж орхих хэрэгтэй. Хөөөг газар хөлдөхийн өмнөхөн, ургамал хагдарсны дараа эсвэл газар бага зэрэг хөлдсөн үед авахад тохиромжтой. Намар 10 дугаар сарын дунд үеэс хойш авах нь үр дүнтэй байдаг

Ноохой /хэвтэрийг/ авах

Хөөө буюу нөөц тэжээлийг авах

		
Өвөл техникээр өрөмдөж үлийг цооноглох байдал		
		
Өвөл үлийг лоомоор цооноглох		
БИОЛОГИЙН АРГА		
Биологийн аргад мэрэгчдээр зонхилон хооллодог махчин шувууны үржлийг дэмжиж үүр засах, тал газарт суудал босгох, жижиг махчин амьтдыг агнах, үргээхийг хориглох, тоо толгойн өсөлтийг дэмжих арга орно.		
Шувууны суудал босгох		
Манай оронд бэлчээр тариалангийн хөнөөлт мэрэгчид ихэвчлэн уудам тал хөндийгөөр тархах бөгөөд тэнд шувуу суух, амрах суудал байхгүйгээс махчин шувуу байнга эргэн гөрөөлөх, идэш тэжээлээ хайх, сууж амрах, хооллох боломж бага байдаг нь мэрэгчдийн тоо толгойг цөөлөх байгалийн зохицуулалтын нэг боломж алдагдаж байдаг.		
		Суудлын өндөр 1 м-ээс дээш өндөртэй, тавцантай суудлыг мал шөргөөж тавцанг унагахгүйгээр өндөр байвал зохино. Суудлыг мэрэгчдийн нягтрал ихтэй газар хооронд 500 м-ээс багагүй зайтай босгоно. Ойрхон олноор нь босгох зохимжгүй байдаг
Шувуунд зориулж босгосон суудал, үр дүн		
Шувууны үүр засах		
Манай оронд бэлчээр тариалангийн хөнөөлт мэрэгчид ихэвчлэн уудам тал хөндийгөөр тархах бөгөөд тэнд шувуу суух, амрах суудал байхгүйгээс махчин шувуу байнга эргэн гөрөөлөх, идэш тэжээлээ хайх, сууж амрах, хооллох боломж бага байдаг нь мэрэгчдийн тоо толгойг цөөлөх байгалийн зохицуулалтын нэг боломж алдагдаж байдаг.		

		Бойжсон ангаахай бие гүйцээд ихэвчлэн үүрэндээ эргэн ирж өндөглөх зэрэг эерэг холбоо үүсдэг гэж үздэг. Үүрний өндөр махчин амьтад хүрэхгүй 1.7 метрээс дээш өндөртэй хөдөлгөөнгүй, 70-80 см-ээс багагүй голчтой байх хэрэгтэй.
Шувууны үүр хийж босгох		

Ажилбар 2.2.4. Хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Дэд ажилбар 2.2.4.1 Хадлан, хадаж болох бэлчээрийн газрын өнөөгийн байдал

Баяндэлгэр суманд өмнө хийсэн судалгаа болон газрын нэгдмэл сангийн тайланд хадлангийн газар бүртгэгдээгүй байна.

2018 онд хийгдсэн сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөгөөр 23157га бэлчээрийг сайжруулалт хийж хадлангийн зориулалтаар ашиглах боломжтой гэж тогтоосон бөгөөд одоогоор хадлангийн зориулалтаар ашиглаагүй байна.

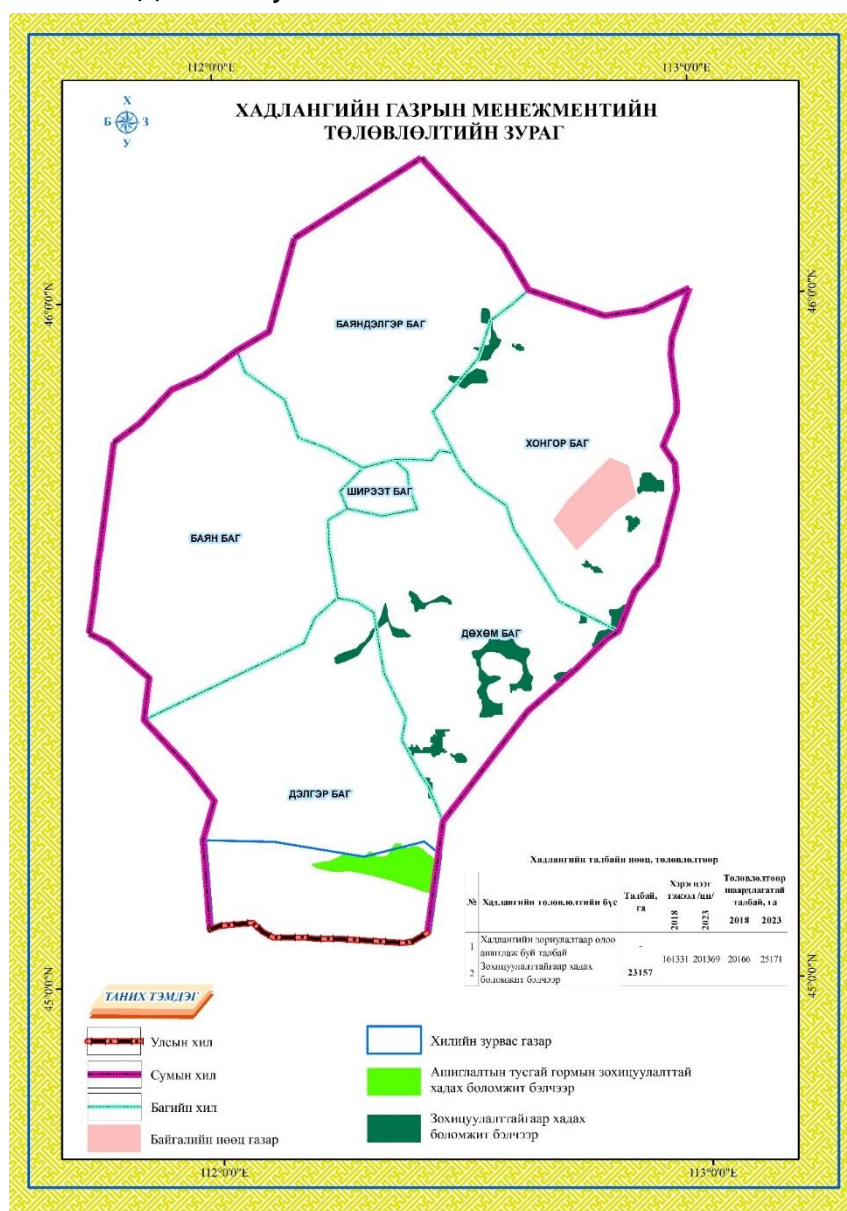
Хүснэгт 53. 2018 оны СНДХТ-өөр тогтоосон хадлан бэлтгэх боломжит газрын ургамалжилт, тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Ургамал-жилтын индекс	Ургамалжилт	Төрх байдал	Талбай га	Ургац /цн.га/	Тэжээлийн нэгж	Хадланд тохиромжтой байдал	Сайжруулах боломжит арга хэмжээ
У-IV	46	Хазаар өвс - үетэнт	Сөөгтэй	1362.509	2.30	59.3	Тохиромжгүй
У-V	54	Үетэн - хялганат		142.0607	3.40	55.3	Тохиромж муутай
У-VI	59	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст		2437.18	2.60	48.5	Тохиромжгүй
У-VI	59	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	Чулуутай	2484.993	3.70	33.5	Тохиромжгүй
У-VI	59	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	Сөөгтэй	46.79566	3.70	33.5	Тохиромжгүй
X-I	106	Хялгана-хазаарт		785.1155	3.60	27.2	Тохиромж муутай
X-I	106а	Их талхлагдсан Хялгана-хазаарт	Сөөгтэй	4.288576	3.70	46.4	Тохиромж муутай
X-II	126а	Их талхлагдсан Хялгана-жиг дэгнүүлт үетэнт	Сөөгтэй	905.3197	4.10	40.6	Тохиромжгүй
X-II	132	Хазаар өвс- хялганат	Сөөгтэй	1090.615	2.90	47.9	Тохиромжгүй
X-II	132а	Их талхлагдсан Хазаар өвс- хялганат	Сөөгтэй	443.7156	1.80	18	Тохиромжгүй
ЦХ-I	143	Монгол өвс - хазаар өвст	Сөөгтэй	2139.183	1.10	34	Тохиромжгүй
ЦХ-I	143+153	Монгол өвс - хазаар өвст+Хазаар өвс-монгол өвст		2381.047	1.90	48.5	Тохиромжгүй

2024-2030 OH

ЦХ-I	153	Хазаар өвс- монгол өвст	Сөөгтэй	102.7747	2.10	43	Тохиромжгүй	
ЦХ-I	158	Таана-монгол өвст	Сөөгтэй	7910.702	2.30	38.3	Тохиромжгүй	
ЦХ-I	158+131	Таана-монгол өвст+Хазаар өвс-жижиг дэгнүүлт үетэнт	Сөөгтэй	10.67993	3.60	48.1	Тохиромжгүй	
Ц-II	183	Суль-элсний шарилжит	Сөөгтэй	719.0261	2.00	25.5	Тохиромж муутай	Хашаажуулах, үр нэмэрлэн тарих, бордох
Ц-II	188	Харганат	Сөөгтэй	44.47278	3.20	76.8	Тохиромжгүй	
Н-III	224	Дэрс-жижиг улалжит		37.5701	2.30	29.7	Дунд зэрэг тохиромжтой	Хашаажуулах, бордох
Н-III	224	Дэрс-жижиг улалжит	Чулуутай	46.42357	3.30	34.5	Дунд зэрэг тохиромжтой	Хашаажуулах, бордох
Н-III	225	Дэрс-бударганат		1.447469	5.30	49.3	Тохиромж муутай	Хашаажуулах, бордох
Н-IV	236а	Их талхлагдсан Бударгана-дэрст	Довонтой	249.587	5.00	26.5	Тохиромжгүй	

Зураг 22. 2018 оны СНДХТ-нд тусгагдсан хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн газар

Дэд ажилбар 2.2.4.2. Хадланд ашиглаж болох бэлчээрийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Баяндэлгэр сум нь 2022 онд статистик мэдээгээр 590.2 тн хужир шүү, 43.3 тн гар тэжээл бэлдсэн байна. 1051.9тн өвс худалдан авч бэлтгэсэн байгаа нь хадлан тэжээлийнхээ хэрэгцээний маш бага хувийг хангаж байгаа бөгөөд хадлан тэжээл бэлтгэл нь уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Тус сумын хувьд байгаль цаг уурын онцлогоос хамааран хадланд тохиромжтой газар байхгүй боловч орон нутгийн онцлогт тохирсон тэжээл үйлдвэрлэл, хадлан бэлтгэх боломжит газруудыг төлөвлөж байна.

Ургамалжилтын хувьд тохиромжтой газрууд байх боловч байгаль цаг уурын онцлогоор сийрэг тачир ургамалтай, ургац бага байгаа тул зайлшгүй сайжруулалт хийсэн тохиолдолд ашиглах боломжтой. Мөн техник ашиглахад тохиромж муутай газрууд байгааг анхаарах нь зүйтэй.

А. Тэжээлийн ач холбогдол бүхий дэрст бэлчээрийг ашиглах

Дэрс нь хавар эрт ургадаг, өвөл сайн хадгалагддаг аль ч төрлийн мал жилийн турш иддэг бөгөөд 1га-д 5цн түүнээс дээш ургацтай тэжээлийн өндөр ач холбогдолтой ургамал юм. Мөн дэрс нь эмзэг хөрс бүхий нутгийг элсний нүүлт, салхины элэгдлээс хамгаалдаг тул МАА-н салбарын стратегийн ач холбогдол бүхий ургамал гэж үзэж болно. Сүүлийн үед дэрсний онцлогийг ашиглан малчид өвөлжөөний дэргэд байрлалтай дэрсийг хашиж хамгаалан өвөл хаврын цас шуургатай үед малаа оруулж онд сайн оруулдаг туршлага их байна.

Дэрст бэлчээр нь говь хээрийн бүсэд тэжээлийн өндөр ач холбогдолтойгоос гадна, МАА эрхлэхэд уур амьсгалын эрсдэлтэй үед эрсдэлийг бууруулах, нөмөр нөөлөг болдог .

Дэрст бэлчээрийг хадлан, тэжээл бэлтгэх зориулалтаар ашиглах бол хашаажуулах шаардлагатай тул зөвхөн өвөл хаврын бэлчээрийн бүсэд 10%-аас ихгүй бэлчээрийг гэрээгээр ашиглуулж болно. Иймд дэрст бэлчээрийг аль болох малчдын бүлэгт тодорхой шалгуураар ашиглуулах нь зүйтэй.

Хүснэгт 54. Өвөл хаврын бэлчээрийн бүс дэх дэрст бэлчээрийг ашиглахад баримтлах зарчим, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

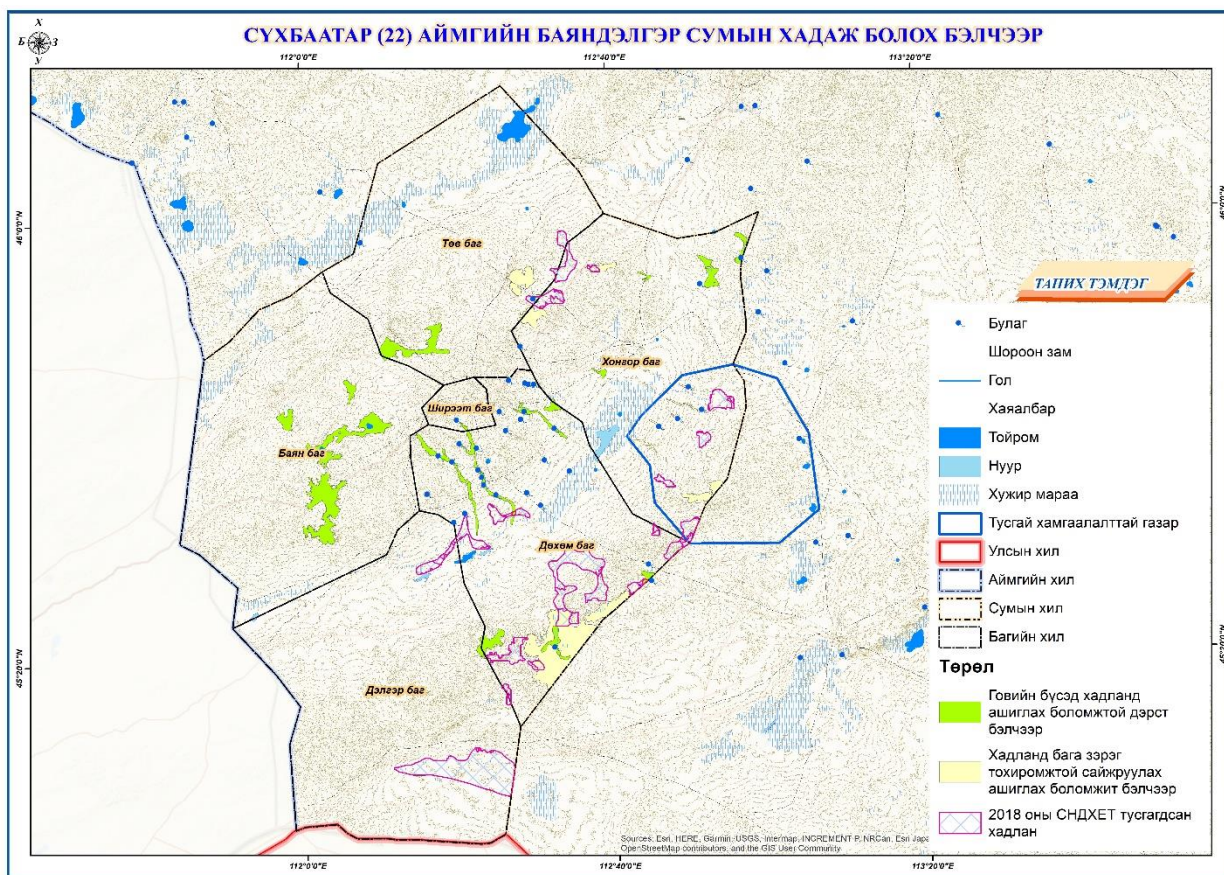
Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Баримтлах зарчим
Өвөлжөө хаваржааны газрын ойролцоох дэрст бэлчээрийг хашаажуулан ашиглах хэмжээ, ашиглалтын журмыг багийн ИНХ болон сумын ИТХ-р батлуулах	1 өрхөд 4-5 га ихгүй байх нь тохиромжтой
Дэрст бэлчээрийг зүй зохистой ашиглах гэрээ байгуулах	Тусгай гэрээ байгуулах ба гэрээнд дараах шаардлагуудыг тусгасан байна. - Бэлчээрийг даац багтаамжид тохируулан ашигладаг байх - Сүргийн зохистой бүтцийг бий болгосон эсвэл өрхийн сүргийн эргэлтийн төлөвлөлтөө хийж хэрэгжүүлэх үүрэг амлалт авах - Улирлын хуваарь сэлгээтэй ашигладаг байх

	- Сэлгэж өнжөөдөг байх - Гэрээний үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хэрэгжүүлэх арга хэмжээг гэрээнд тодорхой зааж өгсөн байх
Гэрээний үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Дэрс бүхий бэлчээрийг хашаажуулан ашиглах гэрээг цуцлах Бэлчээрт учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх

Хүснэгт 55. Хадланд ашиглахад тохиромжтой бэлчээрийн үнэлгээ

Ургамал-жилтын индекс	Ургамалжилт	Төрх байдал	Талбай /га/	Ургац /цн.га/	Тэжээлийн нэгж	Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Тайлбар
У-IV 40	Хялгана - хазаар өвст	Сөөгтэй	865.38	3.5	27.2	Тохиромж муутай	Хадланд ашиглахын тул ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, үр нэмэрлэн тарих зэрэг сайжруулалт хийхэд ихээхэн хөрөнгө оруулалт шаардагдана. Мөн иргэд туршлагагүй тул эрсдэлтэй
У-V 54	Үетэн - хялганат		2730.22	3.4	55.3	Тохиромж муутай	
Х-I 106	Хялгана-хазаарт		8771.51	3.6	27.2	Тохиромж муутай	
Н-II 208	Улалж-үетэн-алаг өвст		434.31	4.7	49.4	Тохиромж муутай	
Н-III 216	Үетэн-дэрст	Довонтой	386.75	4.6	37.5	Тохиромж муутай	
Н-III 216	Үетэн-дэрст		3391.00	4.6	37.5	Тохиромж муутай	
Н-III 221	Дэрс-хиаг-алаг өвст	Довонтой	2170.85	3.1	27.2	Дунд зэрэг тохиромжтой	Говь-хээрийн бүсэд дэрст бэлчээрийг хашаажуулан хамгаалж ургацыг нэмэгдүүлэн ашиглаж буй туршлагууд байдаг тул илүү боломжтой. гэвч эдийн засгийн чадамжтай хэсэг хавтгайруулан хашаалах зэргээр олон нийтийг бухимдуулах, барьцах зэргээр бэлчээрийн маргаан үүсгэж болзошгүй эрсдэл байдаг.
Н-III 224	Дэрс-жигжиг улалжит		5048.37	3.8	35.8	Дунд зэрэг тохиромжтой	
Н-III 224	Дэрс-жигжиг улалжит	Довонтой	404.81	3.3	34.5	Дунд зэрэг тохиромжтой	
Н-III 224	Дэрс-жигжиг улалжит	Чулуутай	262.15	3.3	34.5	Дунд зэрэг тохиромжтой	
Н-III 225	Дэрс-бударганат		618.12	5.3	49.3	Тохиромж муутай	
Н-III 223 +154	Дэрс-алаг өвст (таанатай)+Хазаар өвс- таана- жигжиг алаг өвст		3616.31	4.7	38.5	Тохиромж муутай	
			28699.78				

Зураг 23. Төлөвлөж буй хадланд ашиглахад тохиромжтой бэлчээрийн газрын байршлын зураг

Б. Малын тэжээл үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх бусад арга зам

Тэжээлийн баазыг нэмэгдүүлэх, тэжээлийн хэрэгцээг төлөвлөхөд дараах хэлбэрүүдээс дангаар болон хосолмол байдлаар сонгож болно.

1. Тэжээлийн олон настyg тарималжуулах (таримал бэлчээр, хадлан бий болгох)
2. Тэжээлийн нэг настyg тарималжуулах (дарш, үр тариа, ногоон тэжээл)
3. Орон нутгийн түүхий эд ашиглан гар тэжээл бэлтгэх (таана, хөмүүл, бударгана, зэрэг шимт ургамал, амьтан, эрдсийн түүхий эд, халгай луулиар дарш бэлтгэх)
4. Холимог багсармал тэжээл үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх (Сүрэл, халгай лууль, шарилж, гурилын үйлдвэрийн дайвар бүтээгдэхүүн)

Хүснэгт 56. Нэг наст ургамлаар таримал хадлан, бэлчээр бий болгоход тохиромжтой хольц

Нэг наст ургамал бүхий таримал бэлчээрт	Орц, %		
	I	II	III
Арвай	45	45	45
Хошуу будаа	25	25	25
Вандуй	30	0	10
Хүцэнгэ	0	30	20

Тайлбар: 1 га-д Тэжээлд зориулж 180-200 кг тооцно.

Хүснэгт 57. Олон наст ургамлаар таримал хадлан, бэлчээр бий болгоход
тохиромжтой хольц*

Олон наст ургамалтай таримал бэлчээрт	Хольцод орц %
Саман ерхөг	30
Согоовор	45
Цагас	25
Нийт	100

/*Тайлбар: 1 га-д Тэжээлд зориулж үрийн соёлолтын идэвхээс хамаарч 12-18 кг тооцно./

Тэжээл бэлтгэх аргачлал, тэжээлийн тооцоо: Малын тэжээлийн баазыг бэхжүүлэх, төлөвлөхөд тухайн жилийн хээлтэгч, хээлтүүлэгч, төлийг хамруулан нийт сүргийн 30-35 хувийг нэмэгдэл тэжээл хамруулахад хүрэлцэхүйц байдлаар тооно. Нэмэгдэл тэжээлийг төлөвлөхөд дээр дурдсан үндсэн нормын дагуу тооцоход хялбар бөгөөд нийт хэрэгцээт тэжээлийн 30-40 хувийг бүдүүн тэжээл буюу байгалийн хадлангийн өвс, ногоон тэжээл, 25-50 хувийг дарш, шүүст тэжээл, 5-10 хувийг өвслөг, 15-25 хувийг хүчит тэжээл, бусад (давс, хужир, эрдсийн нэмэлт) нэмэлтүүд эзэлж байхаар тооцон тэжээлийн баазыг бүрдүүлнэ. Хэрэв тухайн бүс нутгийн түвшинд дарш, өвслөг бэлтгэх боломжгүй бол нийт хэрэгцээт тэжээлийн 70-80 хувийг сайн чанарын ногоон тэжээл, хадлангийн өвсөөр, 15-25 хувийг хүчит тэжээл, үлдсэн хэсгийг 5 хүртэл хувийг давс, хужир, эрдсийн бусад нэмэлтээр хангах нь зүйтэй. Орон нутгийн түвшинд бүдүүн тэжээлийн дийлэнх хэсгийг байгалийн хадлангийн өвсөөр бүрдүүлэх бөгөөд үлдсэн хэрэгцээт хэсгийг ногоон тэжээлээр хангана. Орон нутгийн тэжээлийн баазыг бэхжүүлэх, нэр төрлийг нэмэгдүүлэхэд тухайн бүс нутагт олдоц ихтэй халгай, лууль, шарилж зэрэг ургамлыг ашиглан дарш, багсармал тэжээл бэлтгэж болох бөгөөд малчдын тэжээлийн зардлыг 15-20 хувиар бууруулах боломжтойг судлаачид тогтоосон (Д.Гүрбазар 2016) байдаг. Орон нутгийн түүхий эдээр дарш, багсармал тэжээл бэлтгэхэд гарах зардлын загвар.

Хүснэгт 58. Нэг тонн дарш бэлтгэхэд шаардагдах зардлын тооцоо (төгрөгөөр)

Зардлын төрөл	Хэмжих нэгж	Тоо хэмжээ	Нэгжийн үнэ	Нийт зардал
Түүхий эдийн зардал				
Улаан буудайн хивэг	кг	90	360	32400
Давс	кг	10	500	5000
Олслиг халгай, лууль, шарилж	кг	900	-	-
Дүн		1000		37400
Тээврийн зардал	тн/км	10	2380	23800
Хөдөлмөрийн хөлс (3 хүн * 2 өдөр)	хүн/өдөр	6	25000	150000
Нийлэг хальс	м	8	2200	17600
Бусад зардал (15 хувь)	төг	-	-	34320
Нийт үнэ, төг				263120

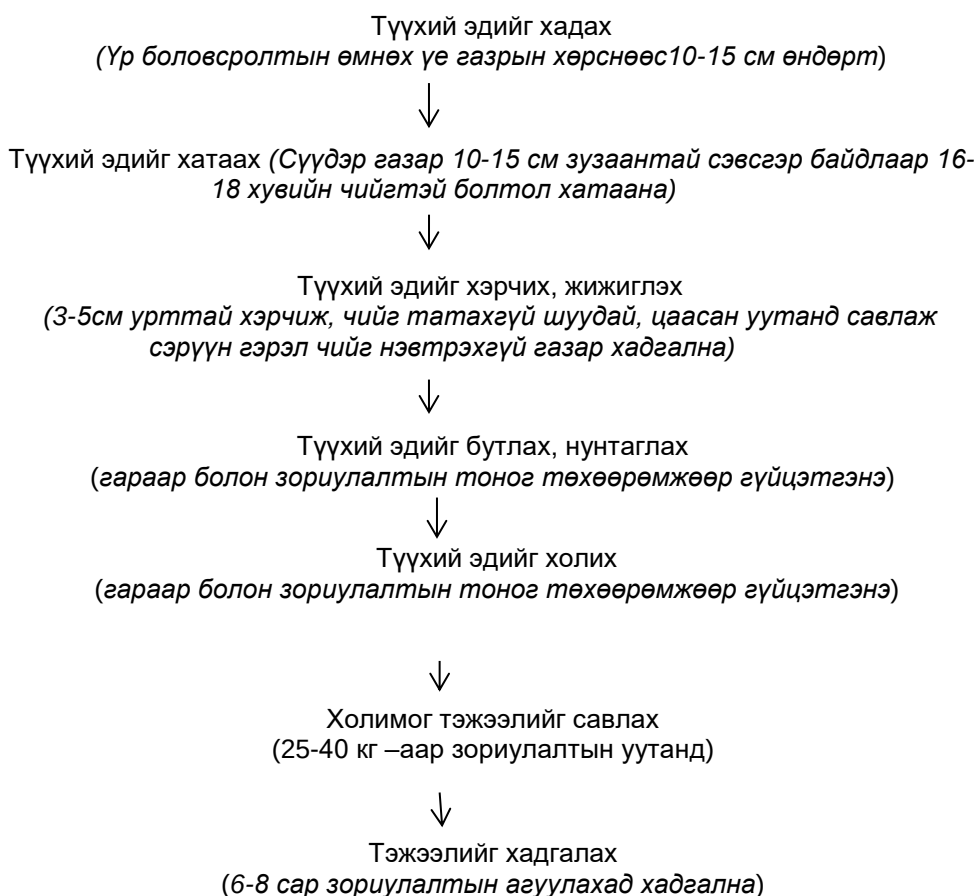
Орон нутагт олдоц ихтэй уламжлалт бус түүхий эдээр дарш бэлтгэхэд гарах зардлыг тооцоход дунджаар нэг тонн халгай, лууль+хивэгт даршны өөрийн өртөг 263120 төгрөг байна. Харин их хэмжээгээр үйлдвэрлэх нөхцөлд 1 тн зарцуулах түүхий эд материалын зардал буурах боломжтой.

Хүснэгт 59. Нэг тонн багсармал тэжээл үйлдвэрлэхэд шаардагдах зардлын тооцоо
(төгрөгөөр)

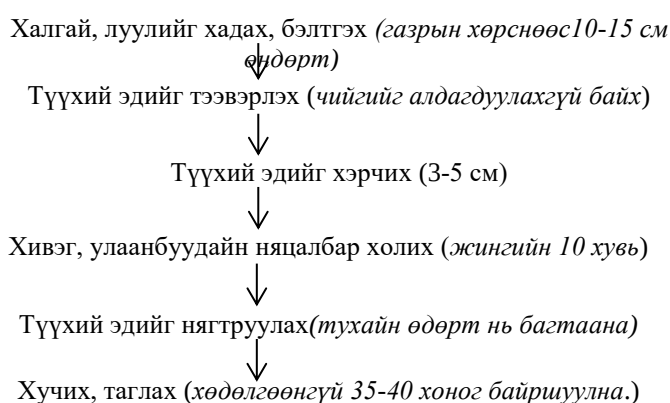
Зардлын төрөл	Хэмжих нэгж	Тоо хэмжээ	Нэгжийн өртөг, төгрөг	Нийт зардал, төгрөг
Түүхий эдийн зардал				
Улаанбуудай	кг	100	650	65000
Улаанбуудайн хивэг	кг	200	360	72000
Давс	кг	10	500	5000
Халгай	кг	310	-	-
Лууль, шарилж	кг	310	-	-
Шохойн чулуу	кг	20	350	7000
Ясны гурил	кг	20	-	-
Адамсын шарилж	кг	30	-	-
Дүн		1000		149000
Хөдөлмөрийн хөлс (3 хүн* 3 өдөр)	хүн/өдөр	9	15000	135000
Тээврийн зардал	тн/км	3.2	180	57600
Элэгдэл хорогдол(10%)	төг	1	17900000	1500
Савлагаа (25 кг)	ширхэг	50	200	10000
Бусад (10%)	төг			34600
Нийт дүн				387700

Бэлчээрт арви олдоц ихтэй уламжлалт болон уламжлалт бус түүхий эд ашиглан жорын дагуу 1тн багсармал тэжээлийг бэлтгэхэд гарах зардал дунджаар 387700 төгрөг болж байна. Энэ нь зах зээл дээр борлуулагдаж байгаа тэжээлээс 12-65 хувиар бага зардал гарах боломжтой байна.

Тэжээл бэлтгэх технологи Багсармал тэжээл бэлтгэх

Дарш бэлтгэх технологи

Дарш бэлтгэх: Даршийг малчид өрхийн хэмжээнд болон аж ахуйн нөхцөлд зориулалтын нүх бэлтгэх болон эсвэл саванд даршилж болно.

Ажилбар 2.2.5. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зориулалттай бусад газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний шийдэл, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

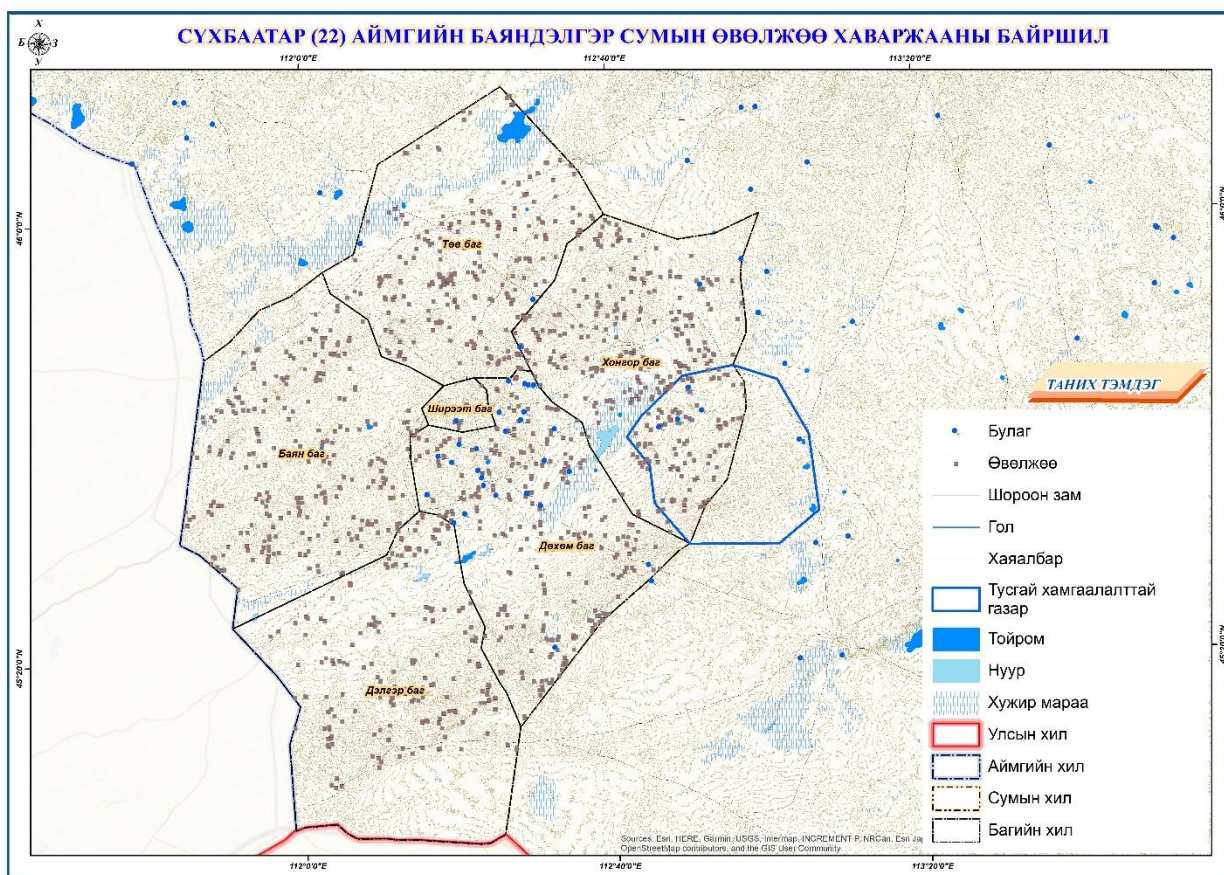
А. Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн өвөлжөө, хаваржааны зориулалттай газар

Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд өвөлжөө хаваржааны зориулалттай газруудыг малчдад эзэмшүүлээгүй байгаа бөгөөд бүртгэл хийгээгүй байна.

Бүс нутгийн онцлог байгаль цаг уурын боломжийн нөхцөлтэй тул зарим тохиолдолд өвөлжөө, хаваржааны газарт ямар нэгэн байгууламж, хашаа саравч барьдаггүй, зөвхөн бууц хонд маягаар ашиглагдаж байсан тул бүртгэл хийхэд хүндрэлтэй байдаг.

Бусад аймгуудад өвөлжөө хаваржааны газар эзэмшүүлэх ажил идэвхтэй хийгдэж байгаа болон улсын бүртгэлийн байгууллагын шаардлагаас үүдэн зарим сумдад өвөлжөө хаваржааны газрыг бүртгэж эхлээд байна. Мөн хээрийн судалгааны үед өвөлжөө хаваржааны газрыг бүртгэж, эзэмшүүлэх санал өгч байсан.

Зураг 24. Өвөлжөө хаваржааны байршлын схем зураг

Өвөлжөө, хаваржаа газрыг бүртгэлжүүлэх нь малчдыг үл хөдлөх хөрөнгөтэй болгохоос гадна бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх, бэлчээр ашиглагчтай хариуцлага тооцоход үндэслэл болох юм.

Өвөлжөө хаваржааны газрыг эзэмшүүлэх асуудлыг бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, бэлчээрийн газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Хүснэгт 60. Өвөлжөө, хаваржааны газрыг эзэмшүүлэхэд тавигдах шаардлага

Өвөлжөө хаваржааны газрыг эзэмшүүлэхээс түр түдгэлзүүлэх нөхцөл	Үндэслэл, шаардлага
Хэт нягт ашиглалттай бэлчээрт	Бэлчээр хамгаалах ерөнхий хэрэгцээ шаардлагаар хэт нягт ашиглалттай бэлчээрт нэмж өвөлжөө хаваржаа байгуулахыг хориглоно.
Бэлчээрийн даац хэтэрсэн	Хэт нягт ашиглалттай бэлчээрийн ачааллыг бууруулах зорилгоор түр түдгэлзүүлнэ. Газрын тухай хуулийн 52.1.Сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал тухайн нутгийн онцлог, бэлчээрийг ашиглаж ирсэн уламжлал, зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх шаардлагыг харгалзан өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа, отрын нөөц нутаг гэсэн ерөнхий хуваарийн дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган батална.
Хадлангийн бүсээс 3-5км-т	Хадлангийн газрыг хамгаалах ерөнхий хэрэгцээ шаардлагаар аль болох бэлчээрээр ашиглахыг хязгаарлах шаардлагатай. Зай хэмжээг бэлчээр усжуулалтын радиусаар тооцсон. Газрын тухай хуулийн 53.3. Газрын нэгдмэл сангийн ангилалд бүртгэгдсэн хадлангийн талбайд 5 дугаар сарын 15-ны өдрөөс эхлэн хадлан авч дуустал мал бэлчээхийг хориглоно.
Тариалангийн газраас 500м	Тариалангийн тухай хуулийн 24.2.Тариалангийн талбайн захаас гадагш 500 метрийн зайд мал бэлчээх, оторлох болон бэлчээрийн мал аж ахуйн өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа байхыг хориглоно.
Усны эх, булаг шандын эх орчмын газарт	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
Усны онцгой хамгаалалтын бүсэд	2.3.1.гол мөрний урсац бүрэлдэх эх хэсэгт түүний эргээс усны хагалбарын хил хүртэлх зайд; 2.3.2.гол мөрөн, горхи, булаг, шандын эргээс 50 метрээс доошгүй зайд буюу түүнээс өргөн, намаг бүхий татамтай тохиолдолд нийт татмын хэмжээгээр өргөсгөж; 2.3.3.нуур, урсцын тохируулгатай усан сангийн эргээс 100 метрээс доошгүй зайд, гол мөрөн дээр байгуулсан усан сангийн хувьд түүний эргээс тухайн гол мөрний онцгой хамгаалалтын бүсийн өргөнтэй тэнцүү хэмжээний зайд; 2.5.Онцгой хамгаалалтын бүсэд дор дурдсанаас бусад бүх төрлийн үйл ажиллагаа явуулахыг болон зуслан, суурьшлын бүс байгуулахыг хориглоно: 2.5.1.ус хангамжийн эх үүсвэрийн байгууламж барих, ашиглах; 2.5.2.гадаргын усыг ус хангамжийн эх үүсвэрт ашиглах тохиолдолд гадаргын усыг цэвэршүүлэх байгууламж барих; 2.5.3.эргийн тохижилт хийх; 2.5.4.нийтийн эзэмшлийн ногоон байгууламж, гольфоос бусад спорт тоглоомын талбай байгуулах, мод бут сөөг тарих; 2.5.5.зөвхөн 2.3.1-2.3.3-д заасан газарт мал бэлчээх; 2.5.6.хяналт-шинжилгээний цооног гаргах, хяналт-шинжилгээ явуулах. <u>Тайлбар</u> Энэ заалтад зөвхөн мал бэлчээх гэж заасан бөгөөд ямар нэгэн барилга байгууламж барихыг хориглох бөгөөд дээр дурдсанаас бусад зориулалтаар газар эзэмшүүлж болохгүй.

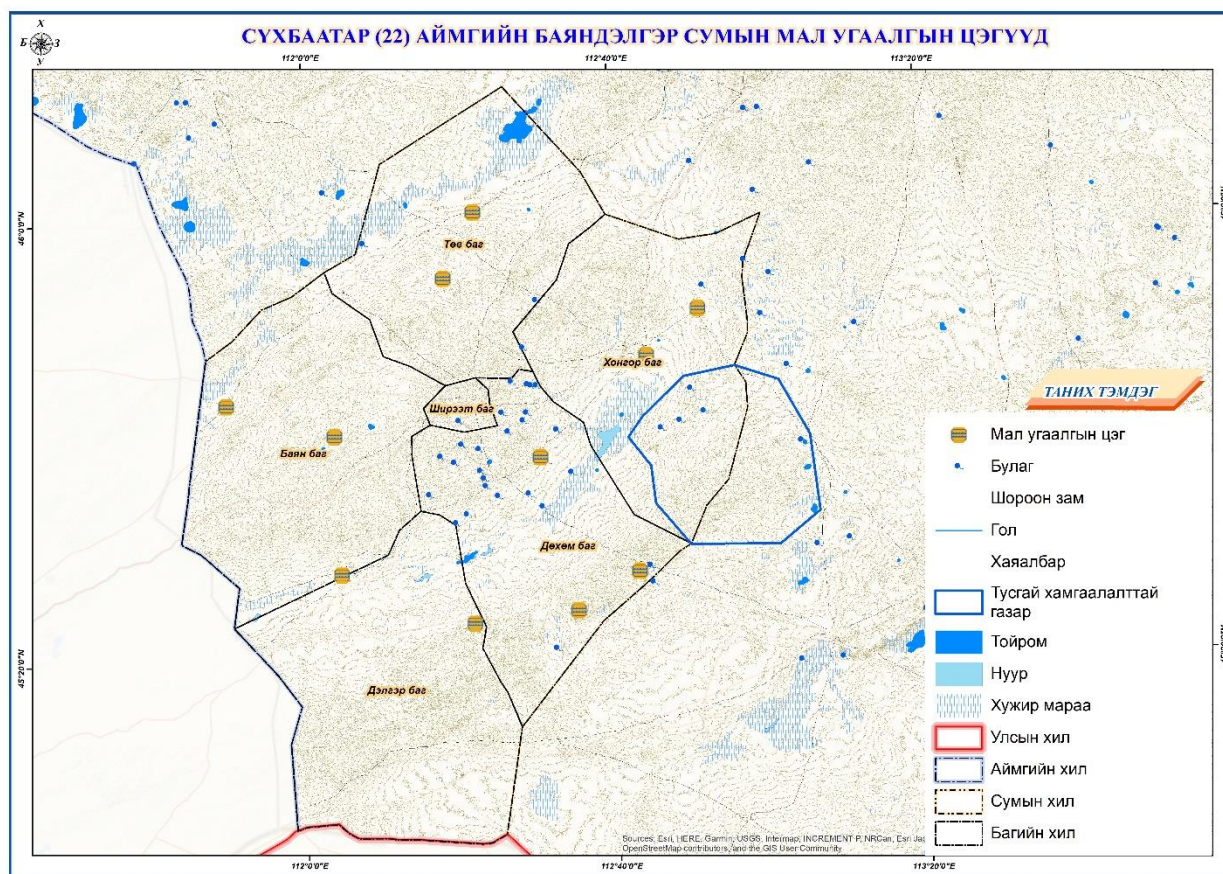
Б. Мал эмнэлгийн үйлчилгээний зориулалттай газар

Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 11 мал угаалгын цэг байгаа бөгөөд 1 мал угаалгын цэг Сүхбаатар аймгийн байгаль орчны газраас зурагласан усны хамгаалалтын бүстэй давхцаж байгааг шилжүүлэхээр төлөвлөв.

Хүснэгт 61. Мал угаах цэгүүдийн байршил

№	Нэр	Уртраг	Өргөрөг
1	Сонингийн худгийн ванн	112° 22' 14.778" E	46° 1' 3.541" N
2	Хөөрөгийн худгийн ванн	112° 18' 14.174" E	45° 55' 4.808" N
3	Өвөр энгэрийн ванн	112° 51' 17.800" E	45° 51' 58.350" N
4	Хонгорын суурин ванн	112° 44' 30.909" E	45° 47' 48.074" N
5	Говийн урд ванн	111° 49' 51.200" E	45° 43' 39.340" N
6	Лүнгийн овооны урд ванн	112° 3' 52.651" E	45° 40' 49.917" N
7	Халхын толгой ванн	112° 4' 36.229" E	45° 28' 15.055" N
8	Нарангийн айргийн ванн	112° 21' 43.734" E	45° 23' 41.769" N
9	Төгрөгийн уулын ванн	112° 35' 9.437" E	45° 24' 45.111" N
10	Цагаан худгийн ванн	112° 43' 7.573" E	45° 28' 13.191" N
11	Цагаан булгийн ванн	112° 30' 33.303" E	45° 38' 42.738" N

Зураг 25. Одоо байгаа мал угаалгын цэгүүдийн байршил

Ажилбар 2.2.6. Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын хөгжлийн төлөвлөгөө

Баяндэлгэр сум нь хонины мах үйлдвэрлэлээрээ дээгүүрт ордог ба нийт 3514.9 тн мах дунджаар үйлдвэрлэдэг байна.

Цаашид үржил селекцийн ажлыг сайжруулж, сүргийн эргэлтийг зөв зохион байгуулж чадвал үүнээс ч их хэмжээний бүтээгдэхүүн зах зээлд нийлүүлэх боломжтой.

Хүснэгт 62. Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой махны хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/

Сум	Хэрэглэ эний малын тоо	Үүнээс				Мах үйлдвэрлэл, тн				
		адуу	үхэр	хонь	ямаа	Бүгд	адууны мах	үхрийн мах	хонины мах	ямааны мах
1-р баг, Баян	28.7	0.4	1.0	17.3	11.1	686.6	48.4	131.6	349.7	156.9
2-р баг, Дэлгэр	22.4	0.4	0.8	13.6	8.3	542.1	44.4	103.8	275.4	118.4
3-р баг, Төв	21.8	0.5	1.0	12.7	8.0	557.2	60.4	126.0	257.1	113.7
4-р баг, Дөхөм	36.6	0.6	1.5	22.0	13.8	905.6	66.2	199.8	443.7	195.9
5-р баг, Хонгор	28.6	0.6	1.7	15.7	11.0	767.4	75.1	219.7	317.0	155.6
6-р баг, Ширээт	11.1	0.4	0.6	5.7	4.3	294.6	44.1	73.3	115.9	61.4
Баяндэлгэр сум	149.1	2.8	6.4	87.1	39.7	3,514.9	338.6	854.1	1,758.8	563.4

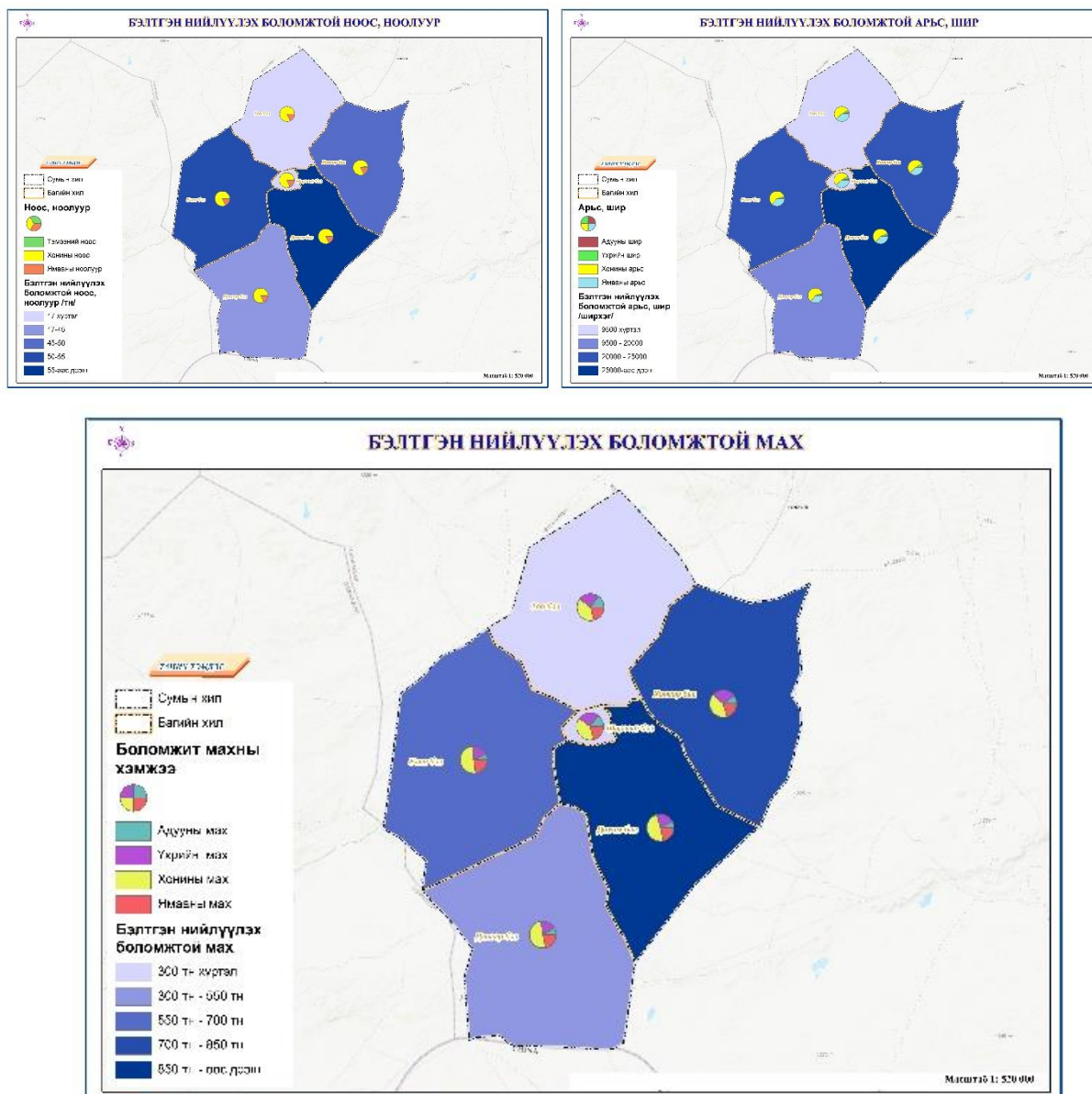
Хүснэгт 63. Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой сүүний хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/

Сум	Саальд хамрагдах малын тоо	Үүнээс					Сүү үйлдвэрлэл, тн					
		Гүү	Үнээ	Ингэ	Хонь	Ямаа	Бүгд	гүүний сүү	үнээний сүү	ингэний сүү	хонины сүү	ямааны сүү
1-р баг, Баян	41.1	0.9	1.5	0.1	24.1	14.4	1,618.4	278.2	534.0	11.3	362.2	432.6
2-р баг, Дэлгэр	32.0	0.9	1.2	0.0	19.0	10.9	1,294.3	255.0	421.4	6.2	285.3	326.4
3-р баг, Төв	30.9	1.2	1.5	0.1	17.8	10.4	1,449.3	346.8	511.4	11.3	266.3	313.5
4-р баг, Дөхөм	52.3	1.3	2.3	0.0	30.6	18.0	2,199.9	380.2	810.8	9.2	459.7	540.0
5-р баг, Хонгор	40.4	1.5	2.5	0.2	21.9	14.3	2,111.5	431.2	891.8	31.1	328.4	428.9
6-р баг, Ширээт	15.3	0.9	0.8	0.0	8.0	5.6	840.4	253.3	297.4	0.5	120.0	169.2

Хүснэгт 64. Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой ноос, ноолуур, арьс, ширний хэмжээ /ХХААХҮЯ-аас гаргасан дундаж нормоор тооцоход/

Сум	Хэрэглээний малын тоо, мян.толгой					Ноос, ноолуур өгөх мал, мян.толгой			Ноос, ноолуур			Арьс, шир			
	Бүгд	үүнээс:				Ноос өгөх хонь	Ноос өгөх тэмээ	Ноолуур өгөх ямаа	Тэмээний ноос, тн	Хонины ноос, тн	Ямааны ноолуур, тн	Адууны шир	Үхрийн шир	Хонины арьс	Ямааны арьс
		адуу	үхэр	хонь	ямаа										
1-р баг, Баян	28.69	0.40	0.99	17.31	11.05	0.1	36.4	28.3	0.7	43.6	9.8	0.38	0.94	14.71	9.39
2-р баг, Дэлгэр	22.39	0.37	0.78	13.64	8.34	0.1	28.7	21.4	0.4	34.4	7.7	0.35	0.74	11.59	7.09
3-р баг, Төв	21.81	0.50	0.95	12.73	8.01	0.1	26.7	20.5	0.7	32.1	7.2	0.48	0.90	10.82	6.81
4-р баг, Дөхөм	36.60	0.55	1.51	21.97	13.80	0.1	46.2	35.4	0.5	55.4	12.5	0.52	1.43	18.67	11.73
5-р баг, Хонгор	28.60	0.63	1.66	15.69	10.96	0.4	33.0	28.1	1.8	39.6	8.9	0.59	1.58	13.34	9.31
6-р баг, Ширээт	11.07	0.37	0.55	5.74	4.32	0.0	12.1	11.1	0.0	14.5	3.3	0.35	0.53	4.88	3.67
Нийт	149.08	2.82	6.45	87.07	39.68	0.8	183.0	101.7	4.1	219.5	49.4	2.68	6.12	74.01	33.72

Зураг 26. Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл /багаар/

Хүснэгт 65. Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нөөцийн үнэлгээ

Түүхий эдийн нөөц /мян/тн/				Усны нөөц		Хүний нөөц		Дэд бүтцийн хангамж				Нэгдсэн үнэлгээ
Бэлтгэх боломжтой мах /тн/	Бэлтгэх боломжтой арьс, мян.шир	Бэлтгэх боломжтой ноосны нөөц /тн/	балл	Худгийн тоо /гүний/	балл	Хүн амын тоо	балл	Эрчим хүч	балл	Зам	балл	
3514.9	130.8	223.7	2	1	3	5136	1	110/35/15кВ	1		5	12

Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл хөгжүүлэх нөөцийн үнэлгээгээр тус сум нь төдийлөн өндөр үзүүлэлттэй биш бөгөөд аймгийн хэмжээнд өрсөлдөх чадвар сул байна. иймд стандартад нийцсэн түүхий эд бэлтгэл, анхан шатны боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарыг илүүтэй хөгжүүлэх нь зүйтэй.

Баяндэлгэр сумын төвд 37.6га газарт үйлдвэрлэлийн бүс төлөвлөсөн бөгөөд цаашид багийн төвүүдийг үйлдвэрлэлийн төв болгон хөгжүүлэх, тохижуулах ажлуудыг тухайн жилийн төсөвтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх боломжтой.

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ГУРАВ. ХОТ ТОСГОН, БУСАД СУУРИНЫ ГАЗРЫН
ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ**

**ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.1. ХОТ ТОСГОН БУСАД СУУРИН ГАЗРЫН НИЙГЭМ
ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХЭРЭГЦЭЭТ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ**

Ажилбар 3.1.1. Нийгмийн дэд бүтцийн байгууламжийн хэрэгцээ

Сүхбаатар аймгийн боловсролын хэлтсээс авсан тоо мэдээнд сумын хэмжээнд нийт 1099 хүүхэд ерөнхий боловсролын сургуульд сурдгаас 725 буюу 51% нь эмэгтэй хүүхэд байна. 1-5-р ангид 752 суралцагч, 6-9-р ангид 471 суралцагчид, 10-12-р ангид 198 суралцагчид тус тус суралцаж байна.

Харин сумын хэмжээнд 1 цэцэрлэг үйл ажиллагаа явуулдаг. Одоогийн байдлаар 12 бүлгийн 392 хүүхэд суралцаж байна. Нийт 32 ажиллагсадтай.

Тус сум нь 2 эрүүл мэндийн байгууллагатай, 13 хэвтэн эмчлүүлэх ортой. Амбулаториор оргил үедээ 110 хүн үзүүлдэг, дунджаар 40-50 хүн эмнэлгийн үйлчилгээ авдаг.

Хот суурин газрын хэрэгцээт газрын хэмжээг хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНБД 30.01.04-ийн дагуу урьдчилсан байдлаар тооцов.

Хүснэгт 66. Нийгмийн дэд бүтцийн байгууллагуудын хэрэгцээт газар

Он	Нийт хүн ам	Үүнээс		Үндэслэл БНБД 30.01.04				
		Цэцэрлэгийн насны	ЕБС-н насны	Цэцэрлэгийн хэрэгцээт талбай /га/	Ерөнхий боловсролын сургуулийн хэрэгцээт талбай /га/	Эмнэлгийн хэрэгцээт талбай /га/	Цэцэрлэгт хүрээлэн, амралт зугаалгын бүсийн хэрэгцээт талбай /га/	Биеийн тамир спортын байгууламжууд /га/
2025	5649	476	1,434.0	1.90	8.60	0.37	3.39	4.52
2028	6045	520	1,544.0	2.08	9.26	0.39	3.63	4.84
2030	6300	549	1,625.0	2.20	9.75	0.41	3.78	5.04

Баяндэлгэр сумын хувьд 2030 онд сургуулийн насны хүүхдийн тоо 1713 болж өснө гэж тооцоолоход 2 ээлжээр хичээллэнэ гэж үзвэл одоо байгаа ерөнхий боловсролын сургуулийн хүчин чадал хангалттай гэж үзэж байна.

Хүснэгт 67. 2030 оны сургуулийн насны хүн ам дахь ЕБС-ын хүрэлцээ, хангамж

Сум	2022	2030	Одоо байгаа сургуулийн тоо	Одоо байгаа сургуулийн хүчин чадал	2 ээлжээр хичээллэхээр тооцоход сургуулийн хүрэлцээ хангалттай эсэх	Цаашид шаардлагатай сургуулийн байрны хүчин чадал
	Сургуулийн насны хүүхдийн тоо	Сургуулийн насны хүүхдийн тоо				
Баяндэлгэр	1274	1625	3	890	Хангалттай	

Сумын хэмжээнд 0-4 настай хүүхэд 2030 он гэхэд 253 болж өснө гэж тооцсон. Уг тооцоонд үндэслэн цаашид 160 хүүхдийн хүчин чадалтай цэцэрлэг шаардлагатай хөдөө гэртэй малчдын хүүхдүүд цэцэрлэгт хамрагдалт бага байдаг бөгөөд багийн төвүүдэд зуны цэцэрлэг ажиллуулах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлдэг.

Хүснэгт 68. 2030 онд тооцсон хүн амд сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллагын
хүрэлцээ, хангамж

№	Сум	2021	2030	Цэцэрлэгийн тоо	Цэцэрлэгийн хүчин чадал	Шаардлагатай цэцэрлэгийн хүчин чадал
		Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тоо	Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тоо			
1	Баяндэлгэр	247	253	1	100	160

Хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНбд 30.01.04 норм дүрмийн дагуу Сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн байгууллага, Ерөнхий боловсролын сургуулийн үйлчлэх хүрээ 500 м байхаар заасан байдаг бөгөөд хүн амын нягтрал багатай сумын түвшинд хангахад хүндрэлтэй байдаг.

Ажилбар 3.1.2. Монгол улсын иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ

Төлөвлөж буй иргэнд өмчлүүлэх газрын байршил, хэмжээг сум орон нутгийн санал болон тохиромжтой байдлын үнэлгээг харгалзан үзэж төлөвлөсөн. Баяндэлгэр сумын иргэнд өмчлүүлэх газрын хэмжээ хангалтгүй байгаа бөгөөд тооцоогоор цаашид 2573 га газар шаардлагатай байна.

Хүснэгт 69. Монгол улсын иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ

Газар өмчилсөн иргэдийн тоо 2022 ГНС-н тайлангаар	Газар өмчлөөгүй иргэдийн тоо	1 иргэнд өмчлүүлэх газрын хэмжээ	Шаард-лагатай газрын хэмжээ /га/	1 иргэнд өмчлүүлэх газрын дээд хэмжээ	Шаард-лагатай газрын дээд хэмжээ /га/
777	5506	0.07	385.42	0.5	2753

НДХТ-ний хүрээнд 523 иргэнд өмчлүүлэх газрын байршлыг төлөвлөсөн нь газар өмчлөл эхэлснээс хойш нийт газар өмчилсөн иргэдийн 38%-тай тэнцэж байгаа тул төлөвлөлтийн хугацаанд хүрэлцээтэй гэж тооцсон. Төлөвлөсөн газар дууссан тохиолдолд нөөц бүсэд зураг төсөл хийлгэн тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх боломжтой.

Ажилбар 3.1.3. Инженерийн дэд бүтцийн хэрэгцээт газар

Хот суурин газрын хэрэгцээт газрын хэмжээ болон инженерийн дэд бүтцийн байгууллагуудын газрын хэрэгцээг хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНбд 30.01.04-ийн дагуу хүн амын тоонд үндэслэн тооцсон ТЭЗҮ судалгаа, зураг төсөл боловсруулахад сонгосон технологиос шалтгаалан өөрчлөгдөнө.

Хүснэгт 70. Инженерийн дэд бүтцийн байгууламжуудын хэрэгцээт газар

Он	Нийт хүн ам	Үүнээс: Суурин газарт	Үндэслэл БНбд 30.01.04				
			Шингэн хаягдлын хэмжээ /хоног.м3/	Ахуйн хаягдлын хэмжээ /хоног.тн/	Хогийн цэгийн талбай /га/	Цэвэрлэх байгууламжийн шаардлагатай эдэлбэр газрын хэмжээ /га/	Оршуулгын газар /га/
2025	5649	1694.7	84.74	1.36	0.08	1	3
2028	6045	1813.5	90.68	1.45	0.09	1	3
2030	6300	1890	94.50	1.51	0.09	1	3

Баяндэлгэр сум 5000-аас дээш хүн амтай бөгөөд Монгол улсын Засгийн газрын 2013 оны 226-р тогтоолоор батлагдсан “Сумдын хөгжлийн загвар болон

түүнд хамаарах нэг маягийн загвар зургийн жагсаалт"-ын дагуу доорх дэд бүтцийн байгууламжууд байгуулагдахаар байна.

Хүснэгт 71. Инженерийн дэд бүтцийн хэрэгцээ / ЗГ-н 2013 оны 226-р тогтоол/

Барилга байгууламж		Хүчин чадал	Тоо, хэмжээ
Цахилгаан хангамж	дэд станц	35/0.4; 35/6; 35/10; 35/15кВ	1
	ЦДАШ	15кВ-35кВ	5 км
Дулаан хангамж	зуух	1 МВт	6 ш
	гол шугам	φ273	2.5 км
	хэрэгцээний халуун усны шугам	φ133х2	2.5 км
Ус хангамж	гүний худаг	220м.куб/хоног	1-3 ш
	гол шугам	Φ200	2 км
Ариутгах татуурга	бага хүчин чадлын цэвэрлэх байгууламж	250м.куб/хоног	1
	гол шугам	φ150	1.5 км

Ажилбар 3.1.4. Хүн амын ундны усны хэрэгцээ

Хүн амын ундны усны хэрэгцээг 2017 оны 8 дугаар сарын 30-ны өдөр батлагдсан Эрүүл мэндийн сайд болон Байгаль Орчин аялал жуулчлалын сайдын хамтарсан “Ундны болон ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээний талаарх” А/333/А/245 тоот тушаалыг баримталсан болно. Энэхүү тушаалаар Монгол хүний ундны болон ахуйн хэрэгцээнд хоногт шаардагдах усны хамгийн бага хэмжээг заасан. Улсын хэмжээнд 5 жил тутамд ундны болон ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээг судлан тогтоож, үр дүнг олон нийт, холбогдох байгууллагуудад мэдээлэх, хэрэгжүүлэх ажлыг Нийгмийн эрүүл мэндийн үндэсний төвд үүрэг болгосон байна. Эрүүл мэндийн сайд, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын 2017 А/333/А/245 дугаар хамтарсан тушаалын нэгдүгээр хавсралтыг дор үзүүлэв.

Хүснэгт 72. Ундны усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ

Хүн амын бүлэг			Биеийн жингийн дундаж, кг	Ундны усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ, мл/хоног	Баримжаалсан хэмжээ, аяга (нэг аяга=200мл)
Амьдралын мөчлөг	Нас	Хүйс			
Нялх хүүхэд	7-12 сар	Эр	10	300	1.5
		Эм	10	300	1.5
Хүүхэд, өсвөр нас	1-3 нас	Эр	13	390	2
		Эм	12	360	2
	4-6 нас	Эр	20	600	3
		Эм	19	570	3
	7-10нас	Эр	28	840	4
		Эм	29	870	4
	11-14 нас	Эр	45	1350	7
		Эм	46	1380	7
	15-17.9 нас	Эр	60	1800	9
		Эм	52	1560	8
Насанд хүрэгчид (Биеийн хүчний хөнгөн хөдөлмөр эрхлэгч)	18-29.9 нас	Эр	60	3042	15
		Эм	52	2184	11
	30-59.9нас	Эр	59	2991	15
		Эм	51	2142	11
Настан	≥60 нас	Эр	55	1650	8
		Эм	53	1590	8
Жирэмсэн эмэгтэй			64	2220	11
Хөхүүл эх			52	2260	11

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

Биеийн хүчний дунд зэргийн ачаалалтай хөдөлмөр эрхлэгч	18-59.9 нас	Эр	60	3582	18
	18-54.9 нас	Эм	52	2652	13
Биеийн хүчний хүнд хөдөлмөр эрхлэгч	18-59.9 нас	Эр	60	4320	22
	18-54.9 нас	Эм	52	3120	16

- Нялх хүүхэд болон хүүхэд, өсвөр насны хүүхдийн биеийн жингийн дундаж хэмжээг "Биеийн жингийн лавлагаа дундаж хэмжээ (ДЭМБ, 2006)"-д үндэслэв.
- Насанд хүрэгч, настны биеийн жингийн дундаж үзүүлэлтийг "Халдварт бус өвчин, осол гэмтлийн шалтгаан, эрсдэлт хүчин зүйлсийн тархалтын судалгаа (2013)"-ны мэдээлэлд үндэслэв.
- Ундны усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээг НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллага, Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас баталсан Хүний илчлэгийн хэрэгцээ"-г тогтоох аргачлалд үндэслэн тооцов.

Эрүүл мэндийн сайд, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын 2017 оны А/333/А/245 дугаар хамтарсан тушаалын хоёрдугаар хавсралт

Хүснэгт 73. Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ

Ус хангамжийн төрөл		Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ, (хүн/хоног/литр)	
I.Төвлөрсөн ус хангамж			
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)		200	
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах	30	
	Хувийн ариун цэвэр	Шүд, нүүр, гар угаах	8
	сахих	Усанд орох (шүршүүрт)	55
	Угаалга, цэвэрлэгээ		67
	Ариун цэврийн байгууламж-суултуур		40
II. Төвлөрсөн бус ус хангамж			
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)		50	
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах	14	
	Хувийн ариун цэвэр	Шүд, нүүр, гар угаах	8
	сахих	Усанд орох (бие угаах)	17
	Угаалга, цэвэрлэгээ		11

Хүн амын усны хэрэгцээг тооцохдоо төлөвлөлт үе шатаар буюу 2025 он, 2028 он, 2030 онуудаар тооцсон төвлөрсөн хангамжид холбогдсон байх хүн амын тоог одоогийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр 10-30 хувиар тооцож дээд, дундаж, доод хэмжээг тооцоолов.

Хүснэгт 74. Төлөвлөлтийн жилүүд дэх хүн амын ундны усны хэрэгцээ

Ус хангамжийн төрөл		Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ, (хүн/хоног/литр)	м3.хоног	м3.сар	м3.жил
Хүн амын тоо			5649	5649	5649
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжтай			1694	847	564
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжгүй			3955	4802	5085
I.Төвлөрсөн ус хангамж					
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)		200	338.8	169.4	112.8
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах	30	50.8	25.4	16.9
	Хувийн ариун цэвэр	Шүд, нүүр, гар угаах	8	13.6	6.8
	сахих	Усанд орох (шүршүүрт)	55	93.2	46.6
	Угаалга, цэвэрлэгээ		67	113.5	56.7
	Ариун цэврийн байгууламж-суултуур	40	67.8	33.9	22.6

II. Төвлөрсөн бус ус хангамж						
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)			50	197.8	7203.0	92801.3
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах		14	55.4	2016.8	25984.4
	Хувийн ариун цэвэр сахих	Шүд, нүүр, гар угаах	8	31.6	1152.5	14848.2
		Усанд орох (бие угаах)	17	67.2	2449.0	31552.4
	Угаалга, цэвэрлэгээ			11	43.5	1584.7
Дүн				536.6	7372.4	92914.1
2028						
Ус хангамжийн төрөл			Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ, (хүн/хоног/литр)	Дээд хэмжээ /м3.хоног/	дундаж хэмжээ /м3.хоног/	доод хэмжээ /м3.хоног/
Хүн амын тоо				6045	6045	6045
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжтай				1813	906	604
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжгүй				4232	5139	5441
I.Төвлөрсөн ус хангамж						
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)			200	362.6	181.2	120.8
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах		30	54.4	27.2	18.1
	Хувийн ариун цэвэр сахих	Шүд, нүүр, гар угаах	8	14.5	7.2	4.8
		Усанд орох (шүршүүрт)	55	99.7	49.8	33.2
	Угаалга, цэвэрлэгээ		67	121.5	60.7	40.5
	Ариун цэврийн байгууламж-суултуур		40	72.5	36.2	24.2
II. Төвлөрсөн бус ус хангамж						
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)			50	211.6	257.0	272.1
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах		14	59.2	71.9	76.2
	Хувийн ариун цэвэр сахих	Шүд, нүүр, гар угаах	8	33.9	41.1	43.5
		Усанд орох (бие угаах)	17	71.9	87.4	92.5
	Угаалга, цэвэрлэгээ		11	46.6	56.5	59.9
Дүн				574.2	438.2	392.9
2030						
Ус хангамжийн төрөл			Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ, (хүн/хоног/литр)	Дээд хэмжээ /м3.хоног/	дундаж хэмжээ /м3.хоног/	доод хэмжээ /м3.хоног/
Хүн амын тоо				6300	6300	6300
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжтай				1890	945	630
Хүн амын тоо төвлөрсөн хангамжгүй				4410	5355	5670
I.Төвлөрсөн ус хангамж						
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)			200	378.0	189.0	126.0
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах		30	56.7	28.4	18.9
	Хувийн ариун цэвэр сахих	Шүд, нүүр, гар угаах	8	15.1	7.6	5.0
		Усанд орох (шүршүүрт)	55	104.0	52.0	34.7

	Угаалга, цэвэрлэгээ		67	126.6	63.3	42.2
	Ариун цэврийн байгууламж-суултуур		40	75.6	37.8	25.2
II. Төвлөрсөн бус ус хангамж						
Нийт хэмжээ (хүн/хоног/литр)			50	220.5	267.8	283.5
Үүнээс:	Хоол хүнс бэлтгэх, сав суулга угаах		14	61.7	75.0	79.4
	Хувийн ариун цэвэр сахиx	Шүд, нүүр, гар угаах	8	35.3	42.8	45.4
		Усанд орох (бие угаах)	17	75.0	91.0	96.4
	Угаалга, цэвэрлэгээ		11	48.5	58.9	62.4
Дүн				598.5	456.8	409.5
Сард м3				17955.0	13702.5	12285.0
Жилд м3				218452.5	166713.8	149467.5

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.2. ХОТ, ТОСГОН, БУСАД СУУРИНЫ ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ажилбар 3.2.1. Хот, суурин газрын газар ашиглалтын бүсчлэл

Сумын газар ашиглалтын бүсчлэлийг одоогийн газар ашиглалт болон сум, орон нутгийн саналыг харгалзан төлөвлөсөн ба одоогийн газар ашиглалтыг тодорхойлохдоо газрын кадастрын мэдээллийн сан, 2020 онд хийгдсэн газрын нэгдмэл сангийн тооллогын дүн мэдээг ашигласан.

Тус сумын хотын эдэлбэр газрын хот суурин тэлэн хөгжих бүсэд ГЗБ-ын нарийвчилсан төлөвлөгөө, зураг төсөл боловсруулахад нийт 42.27 сая төгрөг шаардлагатай.

Хүснэгт 75. Хот суурины тэлэн хөгжих бүсэд хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө, ГЗБ-ын нарийвчилсан зураг төсөл боловсруулахад шаардлагатай төсөв

№	Сум	Төлөвлөж буй нам давхрын орон сууцны бүс /гэр, орон сууц, хашааны газар/	Хот, тосгон бусад суурины эдэлбэр дэх нөөц бүс	Хот, суурин газрыг хөгжүүлэх төлөвлөлтийн хүрээнд хийгдэх хот байгуулалтын баримт бичиг боловсруулах жишиг үнэ /сая.төг/
1	Баяндэлгэр	163.28	161.82	42.27

Хот суурины эдэлбэрт одоо байгаа газар ашиглалтын бүсчлэлийн 0.9%-ийг инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс, 24.84%-ийг нам давхрын орон сууцны бүс буюу одоо байгаа гэр хороолол, 28.39%-ийг олон нийт ажил хэргийн бүс эзэлж байна.

Хүснэгт 76. Баяндэлгэр сумын одоогийн газар ашиглалтын бүсчлэл

№	Газар ашиглалтын дэд бүс	Талбай /га/
1	Газар тариалангийн бүс	1.80
2	Инженерийн шугам сүлжээ болон зам тээврийн бүс	8.15
3	Нам давхрын орон сууцны бүс /гэр, орон сууц хашааны газар/	158.52
4	Нийтийн зориулалттай оршуулгын газар	0.87
5	Нийтийн зориулалттай хотын ногоон байгууламж	5.81
6	Нөөц бүс	179.80
7	Олон нийт, ажил хэргийн бүс	16.95
8	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	38.24
9	Ундны усны эрүүл ахуйн хориглолтын бүс	7.00

10	Үндэсний болон олон улсын хэмжээний баяр, наадам, хурал, урлаг, спортын болон бусад арга хэмжээг зохион байгуулах бүс	26.86
11	Хог хаягдлын төвлөрсөн цэг	1.66
12	Хот сууринд тохиромжгүй бүс	191.35

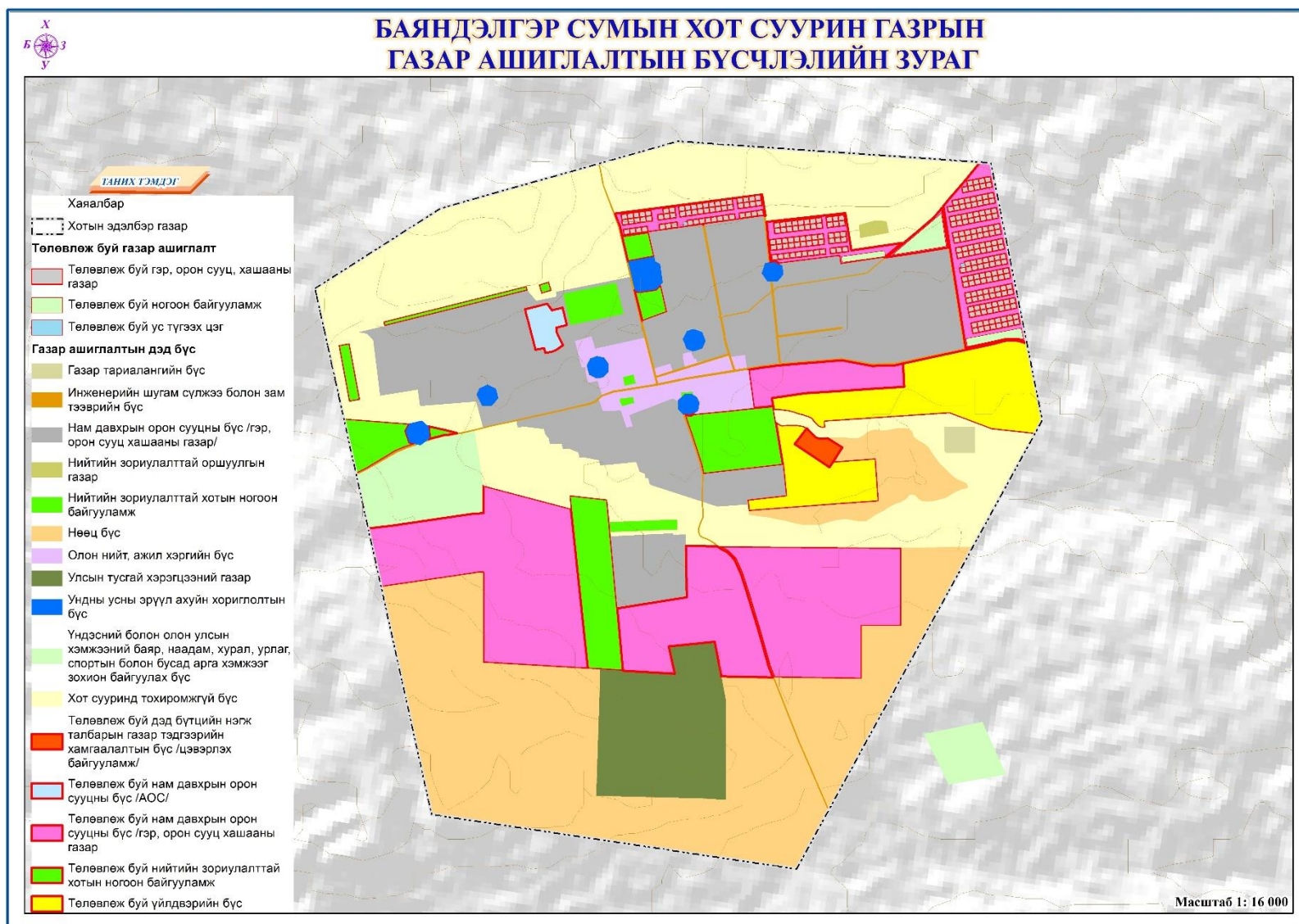
Төлөвлөлтөөр нам давхрын орон сууцны бүс буюу гэр хорооллын газар 163.93га, нийтийн зориулалттай хотын ногоон байгууламж 36.61 га, үйлдвэрийн бүс 40.08 га газар төлөвлөсөн.

Хүснэгт 77. Баяндэлгэр сумын төлөвлөж буй газар ашиглалтын бүсчлэл

№	Газар ашиглалтын дэд бүс	Талбай /га/
1	Төлөвлөж буй дэд бүтцийн нэгж талбарын газар тэдгээрийн хамгаалалтын бүс /цэвэрлэх байгууламж/	1.90
2	Төлөвлөж буй нам давхрын орон сууцны бүс /АОС/	3.00
3	Төлөвлөж буй нам давхрын орон сууцны бүс /гэр, орон сууц хашааны газар	163.93
4	Төлөвлөж буй нийтийн зориулалттай хотын ногоон байгууламж	36.61
5	Төлөвлөж буй үйлдвэрийн бүс	40.80

Сумын ногоон байгууламжийн хэмжээ хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНбД 30.01.04-г хангахгүй байгаа тул ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн.

Зураг 27. Баяндэлгэр сумын хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсчлэл төлөвлөлтийн зураг

Ажилбар 3.2.2. Хот суурины газар ашиглалтын бүсчлэл дэх газар ашиглалтын төлөвлөгөө

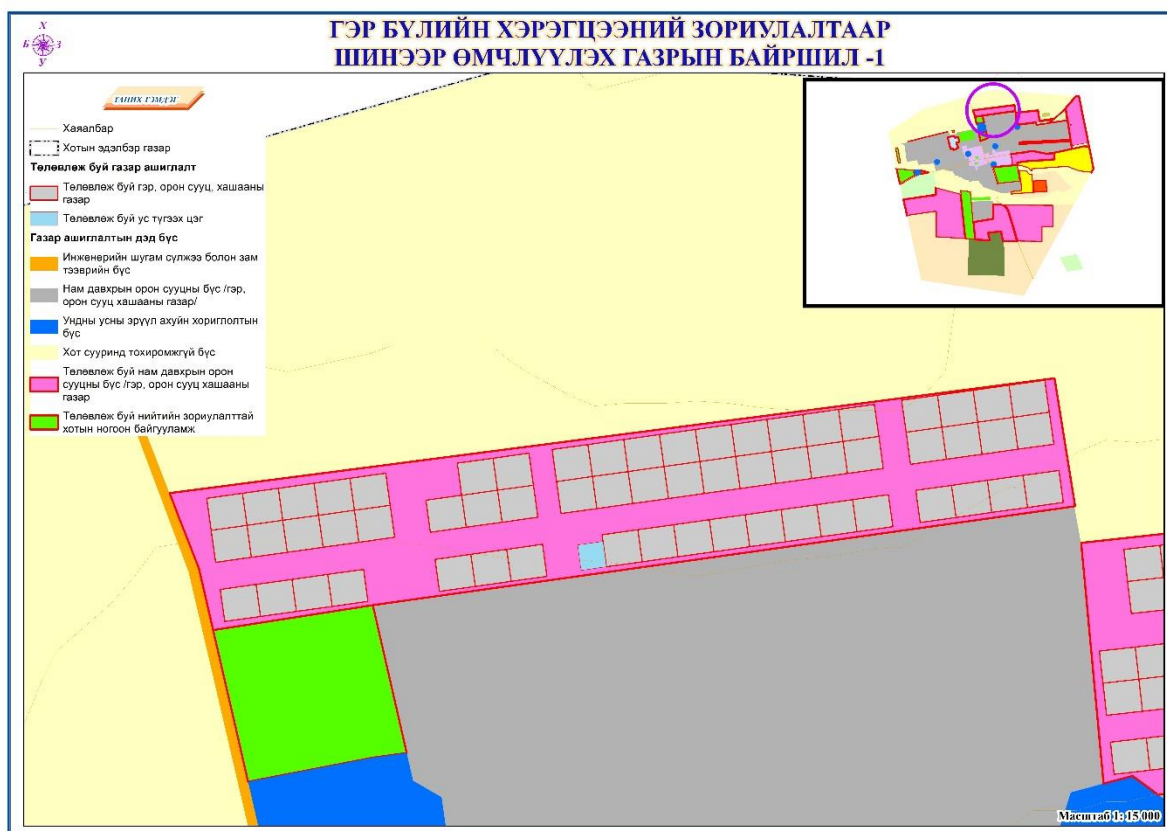
Дэд ажилбар 3.2.2.1. Гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалттай газрын төлөвлөлт

Байршил-1: Сумын төвийн хойно нийт 60 нэгж талбарыг гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар олгох боломжтой.

Хүснэгт 78. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын төлөвлөсөн нэгж талбар, байршил-1

№	Төлөвлөж буй газар ашиглалт	Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/
1	Төлөвлөж буй гэр хороолол	60	4.20
2	Төлөвлөж буй ус түгээх цэг	1	0.04
Нийт		61	4.24

Зураг 28. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-1

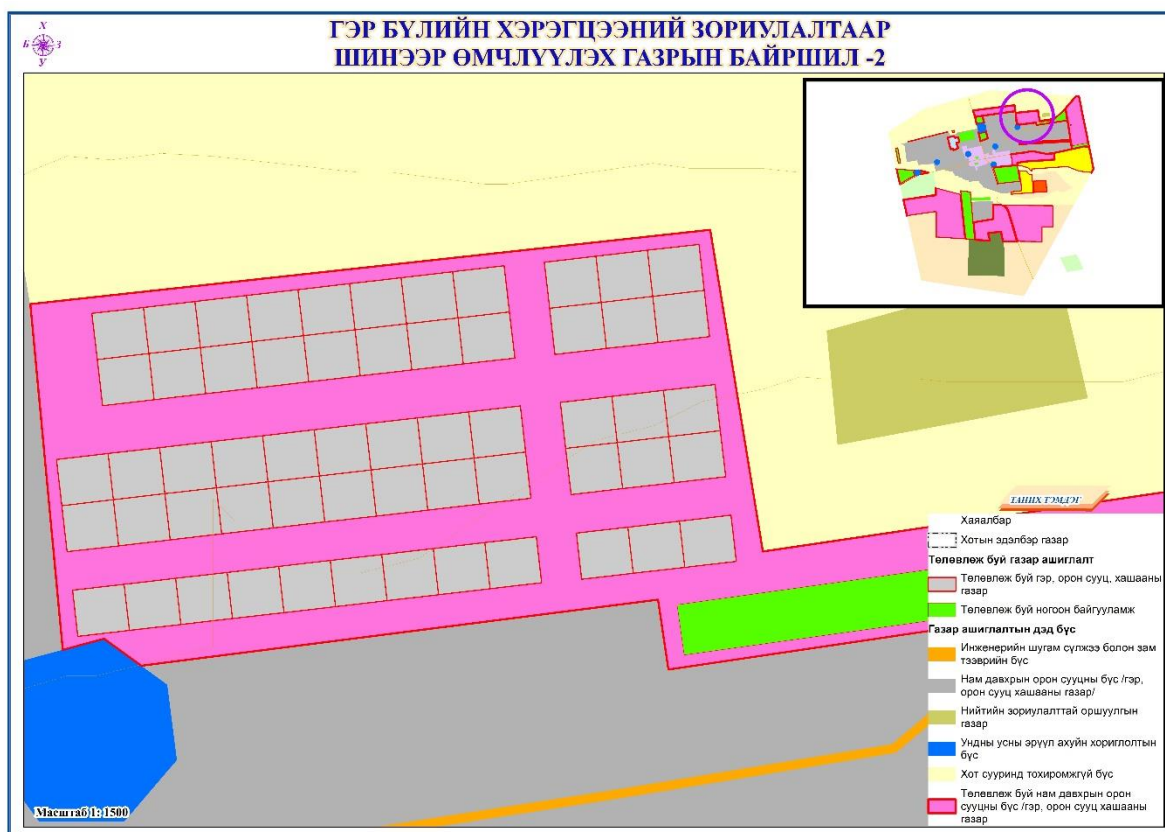

Байршил-2: Сумын төвийн хойно, хуучин оршуулгын газрын урд хэсэгт байрлана. Нийт 68 нэгж талбарыг гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар олгох боломжтой. Гудамж зам талбайг стандартад нийцүүлэн төлөвлөв.

Хүснэгт 79. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-2

№	Төлөвлөж буй газар ашиглалт	Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/
1	Төлөвлөж буй гэр хороолол	68	4.76
2	Төлөвлөж буй ногоон байгууламж	1	0.56
Нийт		69	5.32

Зураг 29. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-2

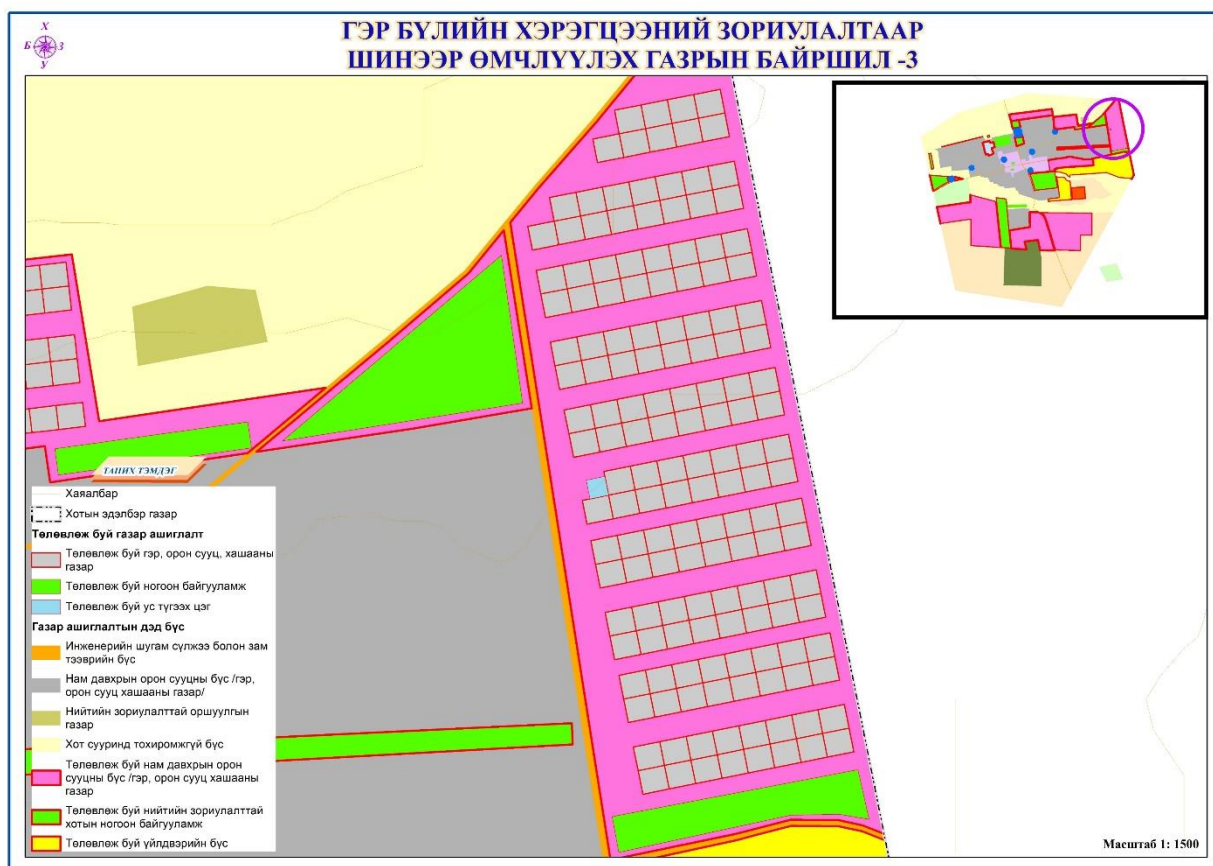

Байршил-3: Сумын төвийн зүүн хойд хэсэгт байрлана. Нийт 190 нэгж талбарыг гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар олгох боломжтой. Гудамж зам талбайг стандартад нийцүүлэн төлөвлөв

Хүснэгт 80. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-3

№	Төлөвлөж буй газар ашиглалт	Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/
1	Төлөвлөж буй гэр хороолол	190	13.30
2	Төлөвлөж буй ногоон байгууламж	2	2.99
3	Төлөвлөж буй ус түгээх цэг	1	0.04
Нийт		193	16.33

Зураг 30. 2030 он хүртэл хугацаанд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар шинээр өмчлүүлэх /эзэмшүүлэх/ газрын байршил-3

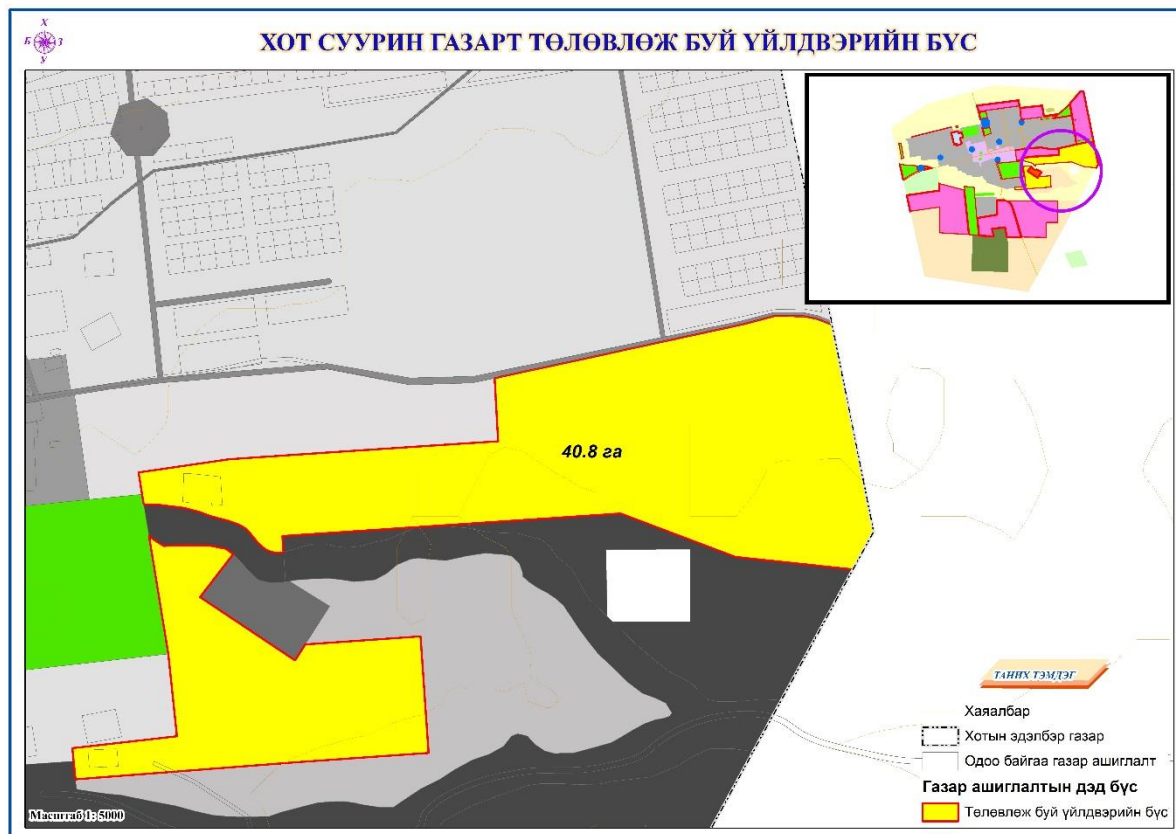
Одоогийн гэр хорооллын газруудын гудамж замыг тэгшлэх, нэгж талбаруудын хооронд дүүргэлт хийж газар олголт дууссаны дараа төлөвлөсөн газарт олголт хийж эхлэх нь зүйтэй.

Дэд ажилбар 3.2.2.2 Үйлдвэрийн бүсийн төлөвлөлт

Баяндэлгэр сумын үйлдвэрийн бүсийг салхины зонхилох чиглэл, инженерийн дэд бүтэц болон орон нутгийн саналыг үндэслэн хотын эдэлбэр газрын хил дотор 40.8 га газарт төлөвлөсөн.

Уг бүсэд нарийвчилсан төлөвлөгөө болон зураг төсөл боловсруулах шаардлагатай. Цаашид сумын түүхий эдийн нөөц, байгаль нутаг дэвсгэрийн онцлогт нийцүүлэн тогтоох, жижиг дунд үйлдвэрлэлийн тусгайлсан бодлого боловсруулан хэрэгжүүлэх, үйлдвэрлэлийн бүсийн төрөлжилтийг тогтоох нь зүйтэй.

Зураг 31. Төлөвлөж буй аж үйлдвэрийн бүс

Дэд ажилбар 3.2.2.3. Хотын ногоон байгууламжийн төлөвлөлт

Хотын ногоон байгууламжийн газарт газар зохион байгуулалт, хот байгуулалтын төлөвлөгөөний дагуу нийтээр ашиглах зорилгоор зориудаар бүтээн байгуулсан хүн, амьтны эрүүл, аюулгүй амьдрах орчныг бүрдүүлэх үндсэн шаардлагыг хангах зориулалттай хөгжүүлэлт хийгдсэн нийтийн эрх зүйн харилцаагаар зохицуулагдах суурьшлын бүс доторх газар

1. Цэцэрлэгт хүрээлэн
2. Цэцэрлэгжүүлж зүлэгжүүлсэн талбай
3. Тусгай зориулалтын ногоон зурвас

4. Нийтээр ашиглахаар тохижуулсан амралт, зугаалга, биеийн тамирын зориулалттай газруудыг хамааруулна.

Газрын тухай хуулийн 12.2-т Нийтийн эдэлбэрийн газарт хот, тосгон, бусад суурины гудамж, талбай, зам, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын эзэмшлийн бус амралт, зугаалга, биеийн тамирын зориулалттай газар, цэцэрлэг, оршуулгын газар, хог хаягдлын цэг, цэвэршүүлэх талбай зэрэг газар хамаарна гэж заасны дагуу нийтийн эрх зүйн харилцаагаар зохицуулагдах газар байна.

Ногоон байгууламжийн бүсийг тохижуулахдаа зөвхөн сумын хөгжлийн сангаас санхүүжүүлэх бус дэд ажилбар 1.3.2.2-т тусгасны дагуу иргэдийг татан оролцуулах нь зүйтэй.

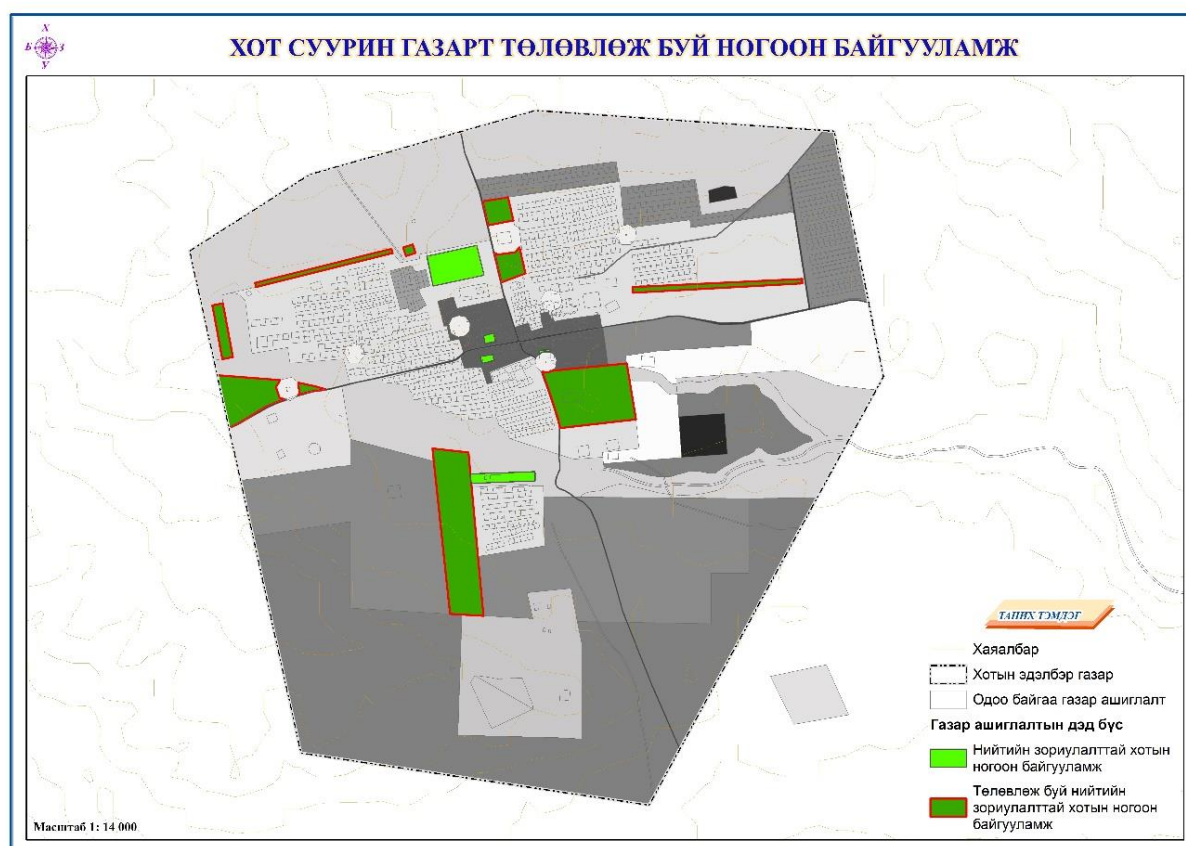
Мөн газрын тухай хуулийн 56.6-т “Хот, тосгоны өнгө үзэмж, эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулах, газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх шаардлагын дагуу газар эзэмшигч нь эзэмшилд авсан газрын 10-аас доошгүй хувийг ногоон байгууламжтай байлгана” гэж заасны дагуу нэгж талбар бүрийг ногоон байгууламжтай болгох аяныг зохион байгуулах ба иргэд өөрсдийн амьдарч буй орчноо тохижуулах, хөгжүүлэх ажилд хамтарч оролцдог болгох нь чухал байна.

Баяндэлгэр сумын хотын эдэлбэр газарт нийт 38.8 га газрын хамруулан хот орчмын ногоон бүсийг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 81. Хотын ногоон байгууламжийн бүсийн төлөвлөгөө

№	Төлөвлөж буй нийтийн зориулалттай хотын ногоон байгууламж	Төлөвлөж буй хотын тусгай зориулалтын ойн зурвас	Ногоон байгууламжийн нийт талбай /га/	Тарих боломжит модны тоо	Хот, суурин газрыг хөгжүүлэх төлөвлөлтийн хүрээнд хийгдэх хот байгуулалтын баримт бичиг боловсруулах жишиг үнэ /сая.төг/
1	38.8		38.8	96909.51	36.084

Зураг 32. Баяндэлгэр сумын хот суурин газрын орчимд төлөвлөж буй ногоон зурвасын төлөвлөлт

Ажилбар 3.2.3. Тусгай зориулалтын бүсийн төлөвлөлт

Дэд ажилбар 3.2.3.1. Хог хаягдлын төвлөрсөн цэг

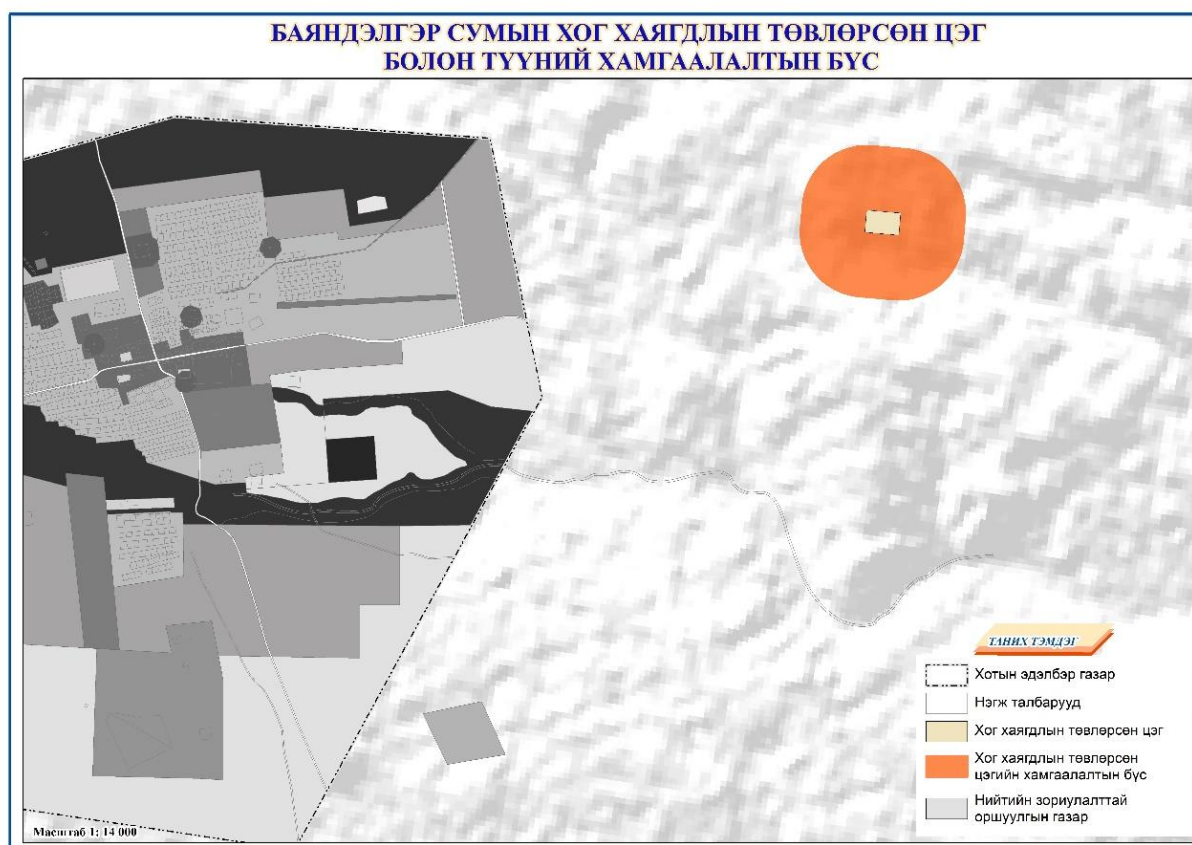
Баяндэлгэр сумын хэмжээн д 1 хог хаягдлын цэгийн 1.66 га газарт хог хаягдлыг булж устгадаг. Цаашид төвлөрсөн хог хаягдлын цэгийн хөрсний нянгийн бохирдлыг хязгаарлахын тулд ландфил аргаар хог хаягдлыг шороогоор хучих

ажлыг үе шаттайгаар гүйцэтгэх шаардлагатай. Мөн хог хаягдлын тухай хуулийн 17-р зүйлийн 17.4.8-д хог хаягдлын эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс нь орон сууц, олон нийтийн бүсээс 300м-ээс багагүй зайд байхыг шаарддаг. Төвлөрсөн хог хаягдлын цэгүүдийн хөрсний нянгийн бохирдлыг хязгаарлахын тулд ландфил аргаар хог хаягдлыг шороогоор хучих ажлыг үе шаттайгаар гүйцэтгэх шаардлагатай юм.

Хүснэгт 82. Хог хаягдлын төвлөрсөн цэг түүний хамгаалалтын бүсийн талбай /га/

Хогийн цэгийн тоо	Хогийн хаягдлын цэгийн талбай /га/	Төлөвлөж буй хог хаягдлын төвлөрсөн цэгийн хамгаалалтын бүсийн талбай /га/
1	1.66	44.07

Зураг 33. Баяндэлгэр сумын хог хаягдлын төвлөрсөн цэг түүний хамгаалалтын бүс

Дэд ажилбар 3.2.3.2. Оршуулгын газар

Баяндэлгэр сум нь 17.82 га талбай бүхий 1 оршуулгын газар 2020 оны газрын нэгдмэл сангийн тооллогоор тоологдсон байна.

Барилга, хот байгуулалтын сайдын 2016 оны 06 дугаар сарын 30-ны өдрийн 121-р тушаалын 11.28-т Оршуулгын газрын хамгаалалтын бүсийг “Ариун цэврийн тухай хууль” болон холбогдох стандартад заасны дагуу эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс нь 300 м байна гэж заасан бөгөөд “Ариун цэврийн тухай хууль” хүчингүй болж Эрүүл ахуйн тухай хууль хэрэгжиж эхэлсэн.

Эрүүл ахуйн тухай хуулийн

4.4.1-д оршуулгын газар, хог хаягдлын зориулалтын цэг, ариун цэврийн байгууламжийг эрүүл ахуйн нөхцөл, шаардлагын дагуу байгуулж, ашиглах;

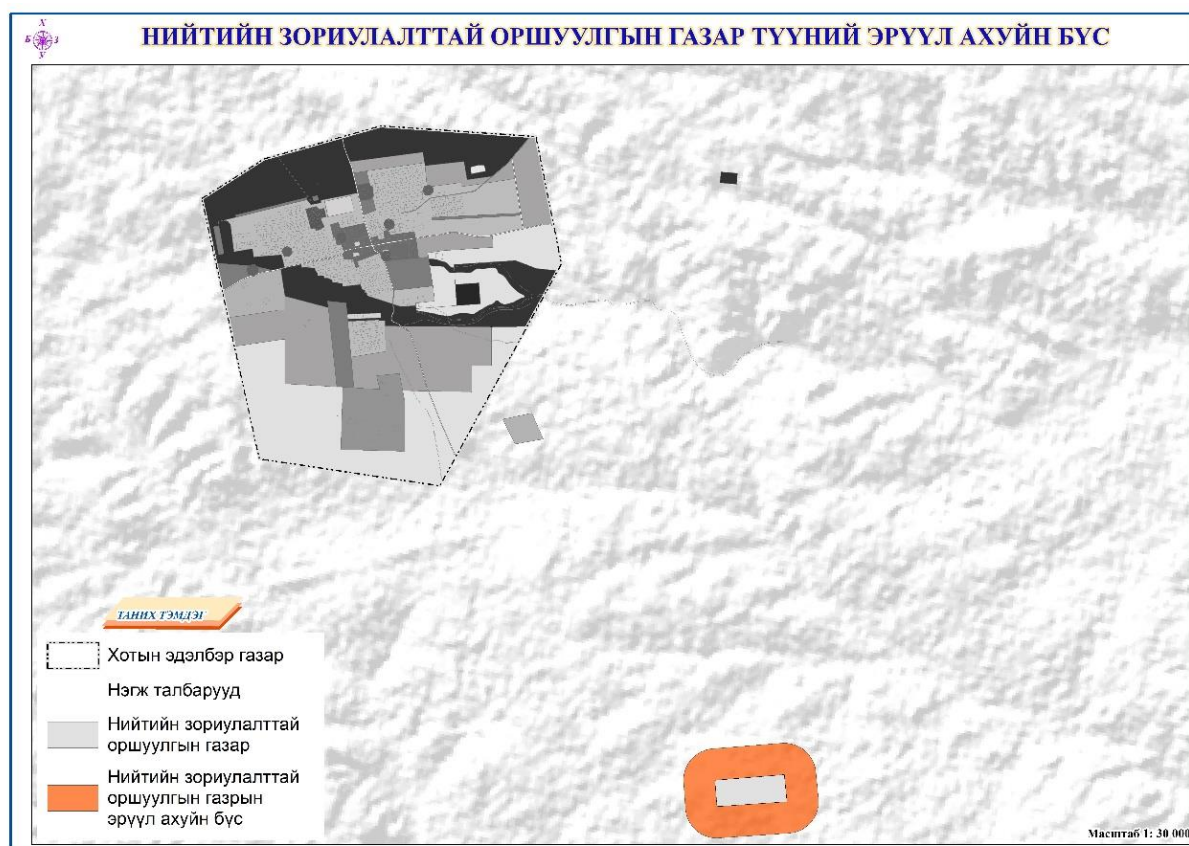
11.1.Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга дараах эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ.

11.1.5. Хог хаягдлын цэг, ариун цэврийн байгууламж, оршуулгын газарт эрүүл ахуйн нөхцөл, шаардлагыг хангах гэж заасан байна.

СНДХТ-нд одоо ашиглаж байгаа болон хуучин ашиглаж байсан хаагдсан оршуулгын газруудын эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийн 300м доторх газар ашиглалтуудыг тогтоож хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг боловсруулж байна.

№	Нэгж талбарын тоо	Оршуулгын газрын талбай /га/	Нийтийн зориулалттай оршуулга түүний эрүүл ахуйн бүс /га/
1	1	17.82	123.40

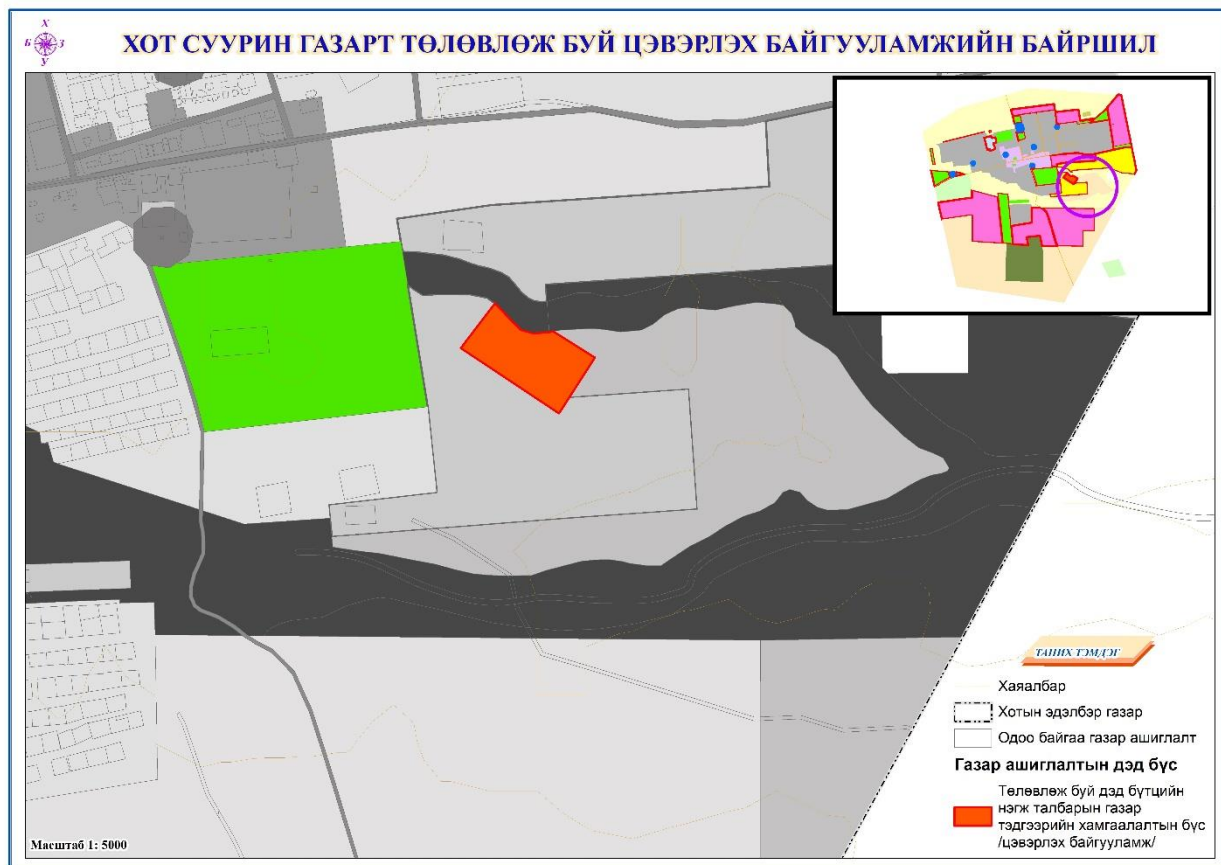
Зураг 34. Нийтийн зориулалттай оршуулгын газар түүний эрүүл ахуйн бүс

Дэд ажилбар 3.2.3.3. Цэвэрлэх байгууламж

СНДХТ-ний хүрээнд цэвэрлэх байгууламжийг хотын эдэлбэр газрын хил дотор 1.9 га газар төлөвлөсөн бөгөөд хотын хөгжлийн төлөвлөгөө шинээр боловсруулахад байршлыг дахин судлан үзэх нь зүйтэй.

Зураг 35. Төлөвлөсөн цэвэрлэх байгууламжийн газар

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.3. УУЛ УУРХАЙ, ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ЦААШДЫН ХӨГЖЛИЙН ХАНДЛАГАТАЙ УЯЛДСАН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ажилбар 3.3.1. Уул уурхай, үйлдвэрлэлийн салбарын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ

Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 2022 оны байдлаар уул уурхайн ашиглалтын 2719.94 га бүхий 1 тусгай зөвшөөрөл байна. Мөн тус суманд хэвний түүхий эд, цеолит, шохойн чулуу, өнгөлгөөний чулуу гэх мэт түгээмэл тархацтай ашигт малтмал байна. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмал бүхий газруудыг хэрэгцээгээр ашиглалтад оруулж болох бөгөөд хуулийн дагуу хүчин төгөлдөр зөвшөөрлөөр ашиглах шаардлагатай. Ашиглах тохиолдол тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлнэ.

Хүснэгт 83. Баяндэлгэр сумын ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт

№	ТЗ-ийн дугаар	Багийн нэр	Эзэмшигч	Талбайн нэр	Ашигт малтмал	Талбай /га/
1	MV-016928	Баян	Талын илч	Хүрэн уул	Нүүрс	2719.94

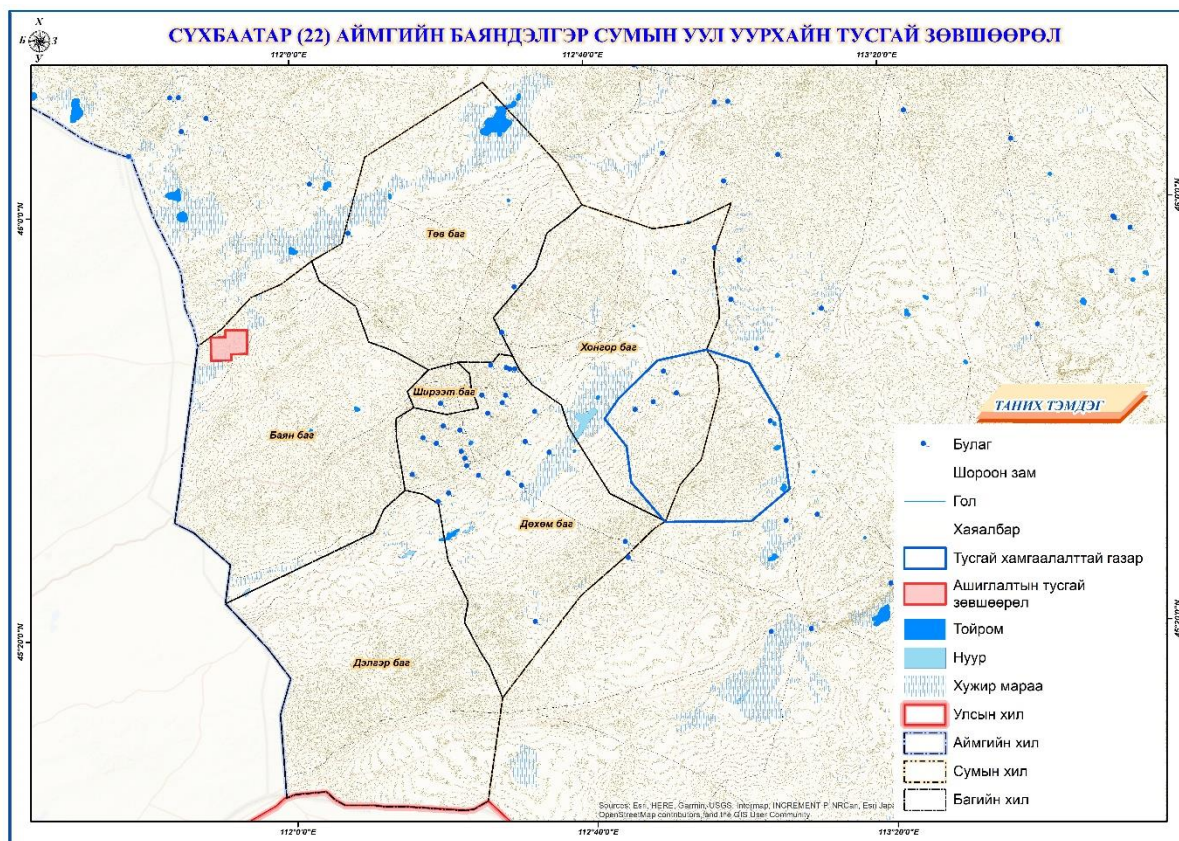
/Эх үүсвэр: Геологи, уул уурхайн кадастрын хэлтэс, АМГТГ/

х- Үйл ажиллагаа явуулахгүй талаар ирүүлсэн

энгийн- Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, тайлан ирүүлсэн

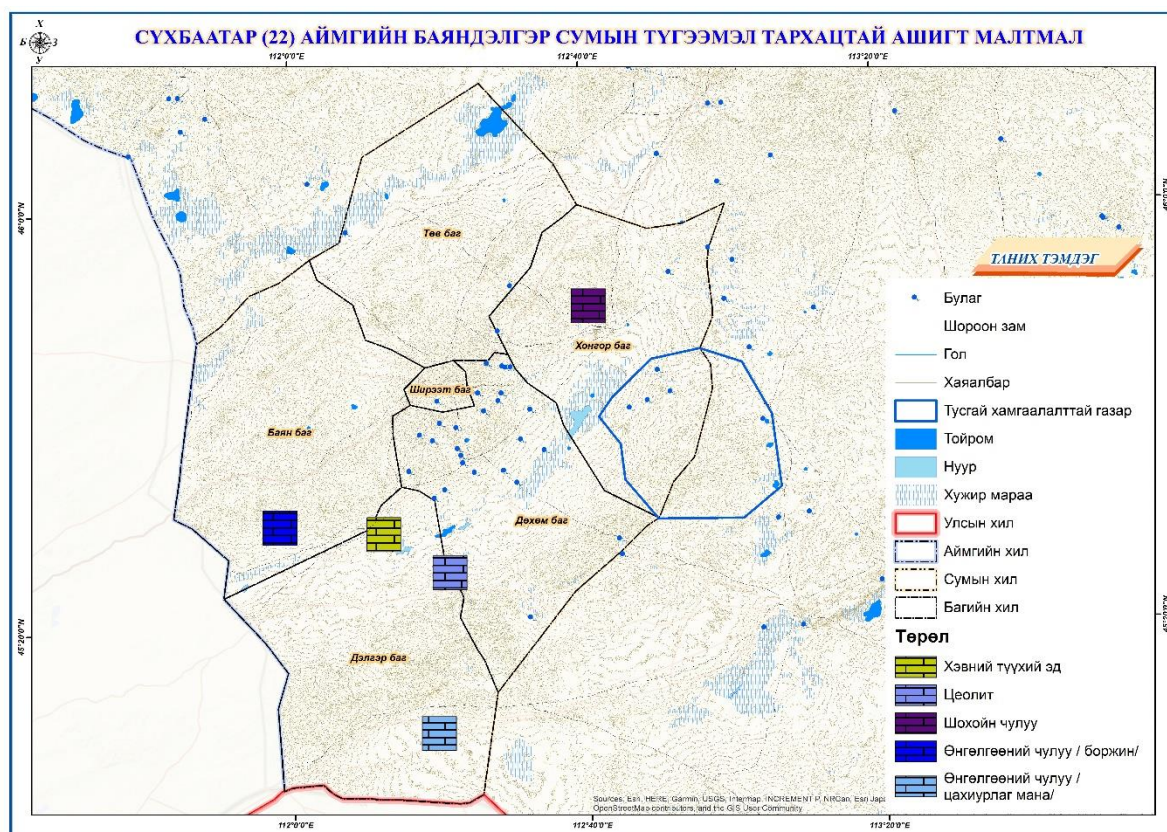
хоосон-Ашигт малтмалын тухай хуулиар хүлээсэн үүргийн дагуу аливаа мэдээ, тайлан ирүүлээгүй

Зураг 36. Уул уурхайн хайгуул болон ашиглалтын лицензийн байршлууд

/Эх үүсвэр: Геологи, уул уурхайн кадастрын хэлтэс, АМГТГ/

Зураг 37. Баяндэлгэр сумын түгээмэл тархацтай ашигт малтмал

/Эх үүсвэр: ГЗБГЗЗГ/

Ажилбар 3.3.2. Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас нөлөөлөлд өртсөн газрууд

Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин аялал жуулчлалын газар, ус цаг уур орчны шинжилгээний газраас хийсэн эвдэрсэн газрын тооллогоор Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 2 байршилд, 0.2474 га газарт нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай гэсэн судалгааг гаргасан байна.

Хүснэгт 84. Эвдэрсэн газрын тооллогын мэдээ

№	Нэгж талбарын дугаар, нэр	Засаг захиргааны харьяалал, нэр, лицензийн	Эзэмшигч нэр, лицензийн	Ашигт малтмалын	Эвдэр-сэн нийт талбай, га	Урьд онуудад нөхөн	Нөхөн сэргээлт хийх талбай	Газарзүйн солбицол	Эвдрэлийн төрх, хэлбэр, тэмдэглэгээ
4	Баяндэлгэр сумын төв хайрганы карьер	Баяндэлгэр сум	Эзэнгүй	Хайрга	0.2462	хийгдээгүй	0.2462	45° 43' 1.2" 112° 2' 29.7"	Энэ карьер нь Баяндэлгэр сумын баруун урд талд 1.4 км-т 112° 20' 29.7" 45° 43' 1.2" дтд 1126-1122 т орчим өргөгдсөн цөл хээрийн бүсэд багтах нам ухаа толгод бүхий газар 1141.8 тоот өндөрлөгийн зүүн хойд талд байрласан бөгөөд зүүн хойноос баруун урагш ш 65 м урттай 45 м өргөнтэй эллипс хэлбэртэй сунаж тогтсон. Уг газраас Би Би Сервис ХХК сумын төвийн сайжруулсан шороон замын ажлыг хийхдээ уулын хайрга авч хэлбэржүүлсэн хэдий боловч түүнээс хойш зам засварын ажлын Талын зам АЗА хийлгүүлэхэд мөн уг газраас хайрга авч хэлбэржүүлсэн хэсгийг нь дахин хөндсөн байна.
5	Хонгор цантын Нүхт	Баяндэлгэр сум	Эзэнгүй	байхгүй	0.0012	хийгдээгүй	0.0012	45° 48' 25.6" 111° 51' 57.6"	Энэ хотойлт нь Баяндэлгэр сумын баруун хойд талд 38 км-т 111° 51' 57.6" 45° 48' 25.6" дтд 1012 м орчим өргөгдсөн цөл хээрийн бүсэд багтах нам ухаа толгод бүхий газар Талын элч ХХК-ны МУ-016938 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй талбайд 1014.3 тоот өндөрлөгийн зүүн хойд талд байрласан бөгөөд цөмрөлт үүссэн газар байна.

Ажилбар 3.3.3. Уул уурхайн газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ

Ашигт малтмал хайгуул ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайнуудын судлагдсан нөөц, ТЭЗҮ зэрэг мэдээлэл олдохгүй цаашид ашиглалтад шилжих эсэх нь тодорхойгүй байгаа тул тодорхой төлөвлөлт хийх боломжгүй байна. Иймд төлөвлөлтийн хугацаанд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл бүхий газарт дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

Хүснэгт 85. Уул уурхайн газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хуулийн үндэслэл	Хариуцах эзэн
АМ ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий газруудын уурхайн талбайг ГНС-н ангилалд уул уурхайн зориулалтаар бүртгэн, газрын төлбөрийг авах	Ашигт малтмалын тухай хуулийн 26.12.Ашигт малтмалын ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авсан этгээд газар ашиглах эрхээ Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд заасны дагуу эрхийн улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. 27.1.Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч дараах эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ: 27.1.14. газар ашиглах эрхээ Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд заасны дагуу эрхийн улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн байх.	Засаг дарга Газрын даамал БО-ны байцаагч

	49.13.Ашигт малтмалын ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг шилжүүлэн авсан этгээдийн газар ашиглах эрх нь эрхийн улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүснэ.	
Тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих	39.1. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах талаар дараах үүрэг хүлээнэ: 39.1.1. Энэ хуулийн 24.1-д заасан этгээд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авахын өмнө, сонгон шалгаруулалтын журмаар ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авсан этгээд уг зөвшөөрөл авсны дараа байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийлгэж, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах; 38.1.Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах талаар дараах үүрэг хүлээнэ: 38.1.1. Тусгай зөвшөөрөл авснаас хойш 30 хоногийн дотор байгаль орчны хяналтын алба болон хайгуулын талбай байрших сум, дүүргийн Засаг даргатай зөвшилцөн байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө боловсруулах;	Засаг дарга Газрын даамал БО-ны байцаагч
Тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайд хуулийн хугацаанд газрын төлөв байдал чанарын хянан баталгаа хийлгүүлж, хянан баталгааны үр дүнд үндэслэсэн газар хамгаалах, төлөв байдлыг сайжруулах чиглэлээр гаргасан зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх	Газрын тухай хуулийн 58.1.Газрыг үр ашигтай, зохистой ашиглах, хамгаалах үйл ажиллагаанд төрийн хяналтыг тасралтгүй хэрэгжүүлэх зорилгоор газрын төлөв байдал, чанарын тогтвортой, гол үзүүлэлтүүдийг хууль тогтоомжид заасан хугацаанд давтан тодорхойлж улсын хяналтад авсан анхны үзүүлэлтүүдтэй харьцуулан дүгнэлт гаргахыг газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа гэнэ. 58.5.Газрын нэгдмэл сангийн бүх ангиллын газрыг 5 жилд нэг удаа газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаанд заавал хамруулах бөгөөд иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын газар эзэмших, ашиглах эрх дуусгавар болоход энэхүү баталгааг гаргана. 58.7.Газар эзэмшигч, ашиглагч нь газрынхаа төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааг өөрийн хөрөнгөөр, анх удаа иргэн аж ахуйн нэгж, байгууллагын эзэмшил, ашиглалтад олгож байгаа болон бусад газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааг улсын буюу орон нутгийн төсвөөс санхүүжүүлнэ.	Засаг дарга Газрын даамал БО-ны байцаагч
Түгээмэл тархацтай ашигт малтмал барилгын материалын нөөц, илэрц бүхий газрын судалгаа хийх, нөөц батлагдсан тохиолдолд ашиглалтын төсөл боловсруулах, ГЗБ хийх	Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хуулийн 25.3. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч Ашигт малтмалын тухай хуулийн 35.3.1-35.3.7-д заасан баримт бичгийг бүрдүүлнэ. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 35.3.7.газар, ус ашиглах тухай гэрээ. 28.1.Аймаг, нийслэл, дүүргийн газрын алба, сумын газрын даамал газар эзэмших, ашиглах эрхийг эрхийн улсын бүртгэлд бүртгүүлэхдээ дараах мэдээллийг Улсын бүртгэлийн ерөнхий хуулийн 9.11-д заасан дундын мэдээллийн санд оруулж, цахимаар мэдүүлэх ба мэдүүлгийн үнэн зөвийг хариуцна:	Засаг дарга Газрын даамал БО-ны байцаагч

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3.4. АЯЛАЛ РЕКРЕАЦИЙН ГАЗАР АШИГЛАЛТ, САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ АЯЛАЛ РЕКРЕАЦИЙН НӨӨЦ БҮХИЙ ГАЗАРТ СУУРИЛСАН АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Сүхбаатар аймгийн ЗДТГ болон Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-аас гаргасан Сүхбаатар аймгийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх менежментийн /2021-2026 дунд хугацааны хөтөлбөр/ төлөвлөгөөнд үндэслэв.

Баяндэлгэр сумын хувьд Орлой гурван зээрд, Онгон таван булаг, Өөш морин хошуу, Өргөө таван толгой, Өргөн цагаан дэрс, Тойг тээгийн тал, Төгрөг гүйлстэйн нуруу, Дөхөмийн говь, Онгон элс, Хужиртын ам, Дунд булгийн цоорхой, Хужиртын хавцал, Замын нуурын хадны бичээс, Бударгана, Байшинтын туурь зэрэг байгаль, түүх соёлын дурсгалт газруудтай.

Цаашилбал Онгон таван булаг, Хужирт, Дэлгэрхаан уул, Донгойн ширээ, Бударын чулуу, Таван толгойн дурсгал гэх мэт газруудыг нэг маршрутаар холбож аялал жуулчлалын эргэлтэд оруулах боломжтой.

ОНГОН ТАВАН БУЛАГ: Баяндэлгэр сумын Хонгор багийн нутагт Онгон элснээс эх авч, элсэн дундуур урсан, элс хаван далд ордог үзэмж төгс Баруунбулаг,

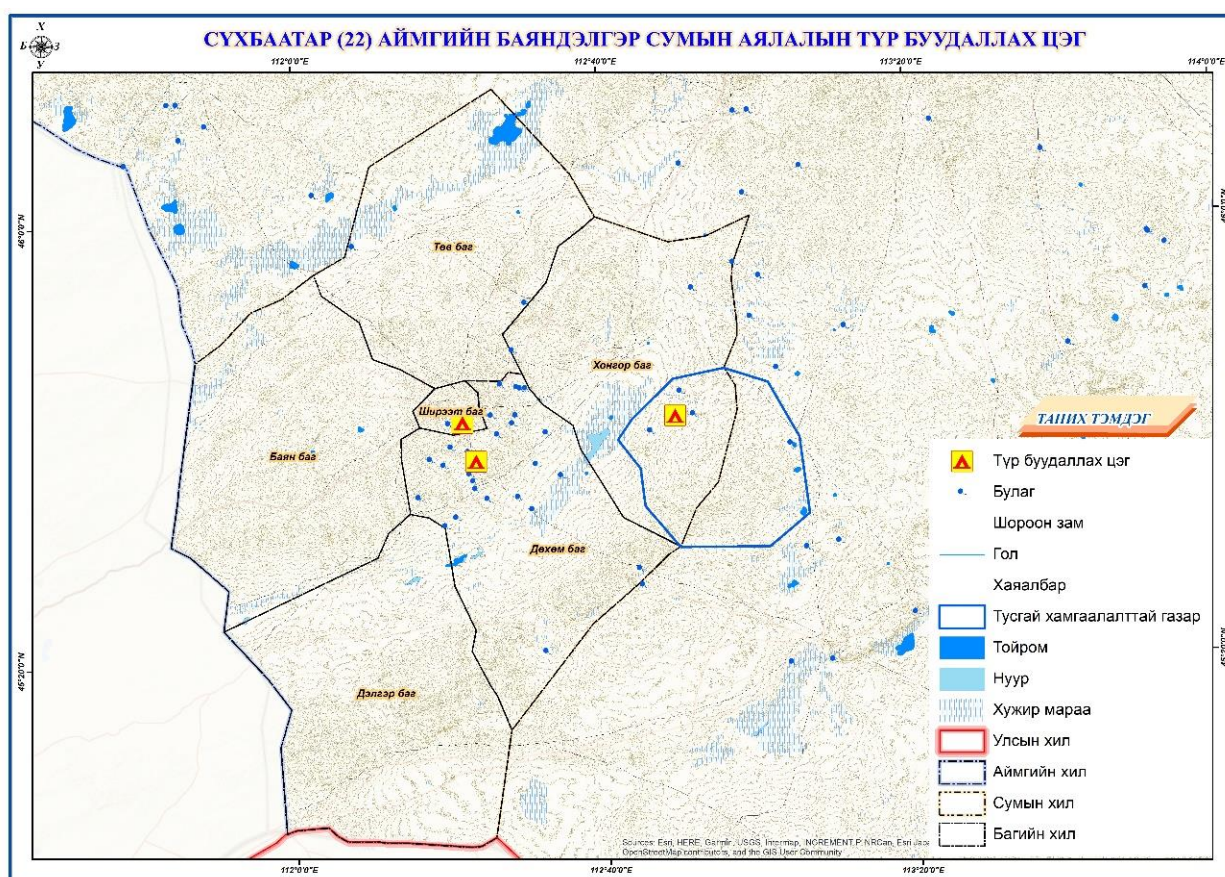
Гүнбулаг, Талбулаг, Зүүнбулаг, Дундбулаг гэсэн таван хэсэг булаг бий. Хайлаас мод бүхий ногоон хөв, хоёр эргийн мод нийлэлдэн хэсэгхэн зуур харанхуй орчин үүсгэдэг.

ХУЖИРТ: Тал нутагт хадат уулс, түүний хавцлууд яах аргагүй үзэмж нэмнэ. Олон хавцлын дундуур явган аялал хийх, түүхийн ул мөр хайх, хад чулууны тогтоц ажиглах, мод ургамлын судалгаа хийх, оройд нь гарч орчны байгалийг тольдох гэх мэтээр аяллыг баяжуулах боломжтой газар.

Хүснэгт 86. Амралт, аялал жуулчлалын зориулалтаар төлөвлөж буй газрууд

Газрын нэр	Онцлог	Шийдэл
Онгон таван булаг	Амрах үйлчилгээ, түр отоглох цэг, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн үйлчилгээ хөгжүүлэх	Хөрөнгө оруулагчийн хүсэл, зураг төслийг үндэслэн, талбайн хэмжээг тогтоож тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх,
Хужирт		
Сумын төвийн орчим	Гэр амралтын газрын зориулалтаар ахмадын сувилал, эх хүүхдийн амрах газрыг байгуулж албан ёсны зөвшөөрөлтэй үйл ажиллагаа эрхлэхийг дэмжих	

Зураг 38. Амралт, аялал жуулчлалын зориулалтаар төлөвлөж буй газрын байршил зураг солих

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ДӨРӨВ. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР
АШИГЛАЛТ, САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ,
ЦААШДЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГАД СУУРИЛСАН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ**

**ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 4.1. ДЭД БҮТЦИЙН ХӨГЖЛИЙН ӨНӨӨГИЙН
БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ**

2022 оны газрын нэгдмэл сангийн тайлангаар Баяндэлгэр суманд зам шугам сүлжээний газарт нийт 1031.12 га газар бүртгэгдсэн ба үүнээс орон нутгийн чанартай зам 524.59 га, агаарын тээврийн газар 0.25 га эзэлж байна.

Шугам сүлжээний газар 506.28 га байгаагаас 228.27 га нь холбооны шугам, холбооны мэдээлэл хүлээн авах станцын эзлэх талбай, 278.01 га нь эрчим хүчний шугам, станцын эзлэх талбай эзэлж байна.

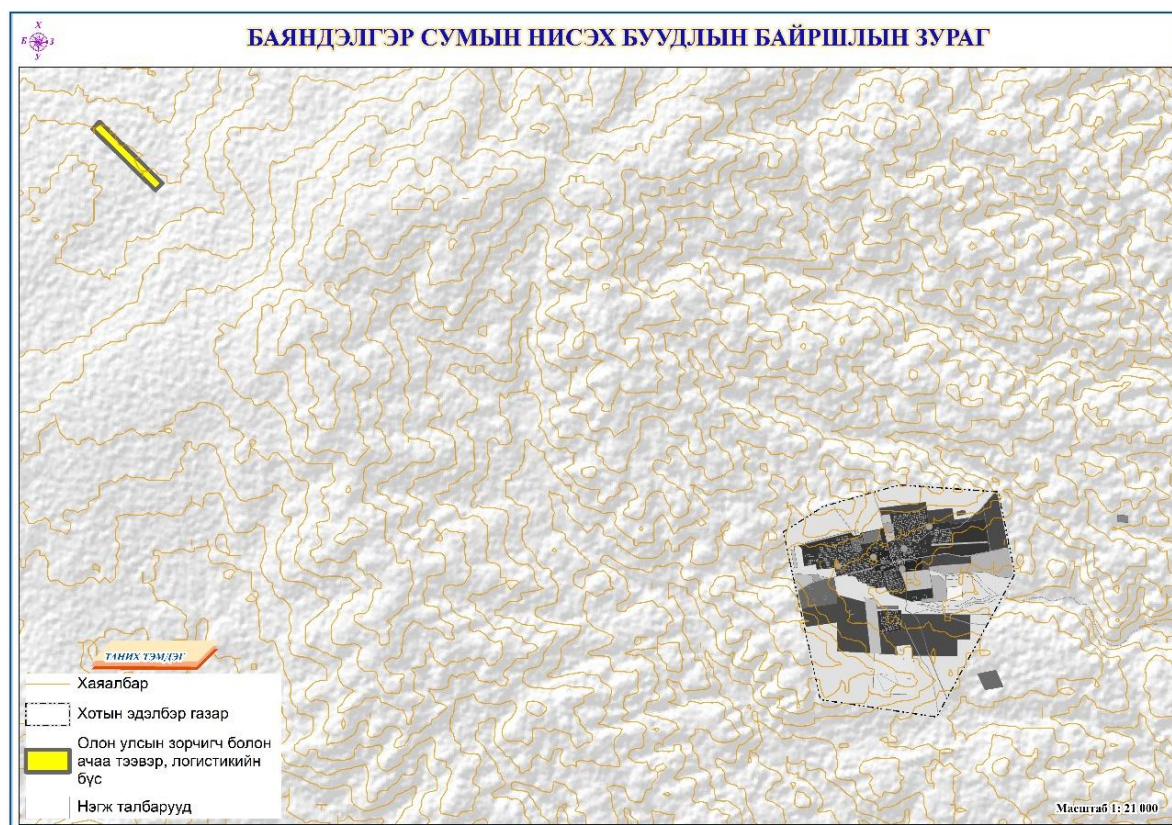
Газрын нэгдмэл сангийн цахим системийг ГЗБГЗЗГ-с хөгжүүлж байгаа боловч одоогоор газрын нэгдмэл сангийн тайланд өөрчлөлт ороогүй байна.

Цаашид газрын нэгдмэл сангийн тайланд шинэчлэлт хийх, зам шугам сүлжээний ангиллын газрыг хуулийн дагуу бүртгэлжүүлэх шаардлагатай.

Хүснэгт 87. Зам тээврийн зориулалттай дэд бүтцийн хангамж

Авто зам	Төмөр зам	Агаарын тээвэр
Аймгийн төвтэй ердийн шороон замаар холбогдсон	Төмөр зам байхгүй. Сайншанд-Баруун-Урт-Хөөт-Дорнод чиглэлийн төлөвлөгдөж буй төмөр замын трасс сумын хойд хэсгээр дайран гарч байна. /Сумын төвөөс хол/	0.25 га

Зураг 39. Агаарын тээврийн зориулалтаар ашиглаж буй газрын байршил

Хүснэгт 88. Шугам сүлжээний зориулалттай дэд бүтцийн байгууламж

Эрчим хүч	Холбоо мэдээллийн сүлжээ	Ус, дулаан хангамж /хотын инженерийн дэд бүтэц/
10кВт агаарын шугам, дэд станц үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд чадлын дутагдалд орох эрсдэлтэй	Үүрэн холбооны бүх сүлжээ, шилэн кабел	Нэгдсэн халаалтын зуухгүй

Дүгнэлт:

- Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан авто зам, тусгай зориулалтын авто замын төслүүдийг нэгтгэх, уялдуулан төлөвлөх шаардлагатай байна.

- Уул уурхайн эсэргүүцэх хандлага их байгаа тул тусгай зориулалтын авто замыг яаралтай барих шаардлагатай байна. сайжруулсан шороон авто зам амархан эвдэрч, том оврын тээврийн хэрэгслүүд замбараагүй зорчиж иргэдийн бухимдлыг улам ихэсгэж байна.

- Эрчим хүчний шугам, станцуудын одоогийн хүчин чадал цаашдын өсөн нэмэгдэг хэрэгцээг хангаж чадахааргүй болж байгаа тул үе шаттайгаар сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай

- Төв суурин газрууд үүрэн болон шилэн кабелийн шугамд холбогдсон, зарим багийн төвүүдийг үүрэн холбооны сүлжээнд холбогдох ажлууд хийгдэж байна. цаашид үүрэн холбооны сүлжээг өргөтгөх чиглэлийн ажлууд хийгдэх бөгөөд газар ашиглалтуудтай зөрчилдөх нь бага тул тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх нь зүйтэй

- Бусад шугам сүлжээний төрлүүд ихэвчлэн хотын дэд бүтцэд хамааралтай тул хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгаж шийдвэрлэх нь зүйтэй. Сумын хотын хөгжлийн төлөвлөгөөг шинэчлэх шаардлагатай байна.

**ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 4.2. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР
ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ**

Ажилбар 4.2.1. Төмөр замын тээврийн салбарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Төмөр замын газрын төлөвлөлтийг хийхэд “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого”, Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан, Засгийн газрын тогтоолоор трасыг үндэслэв.

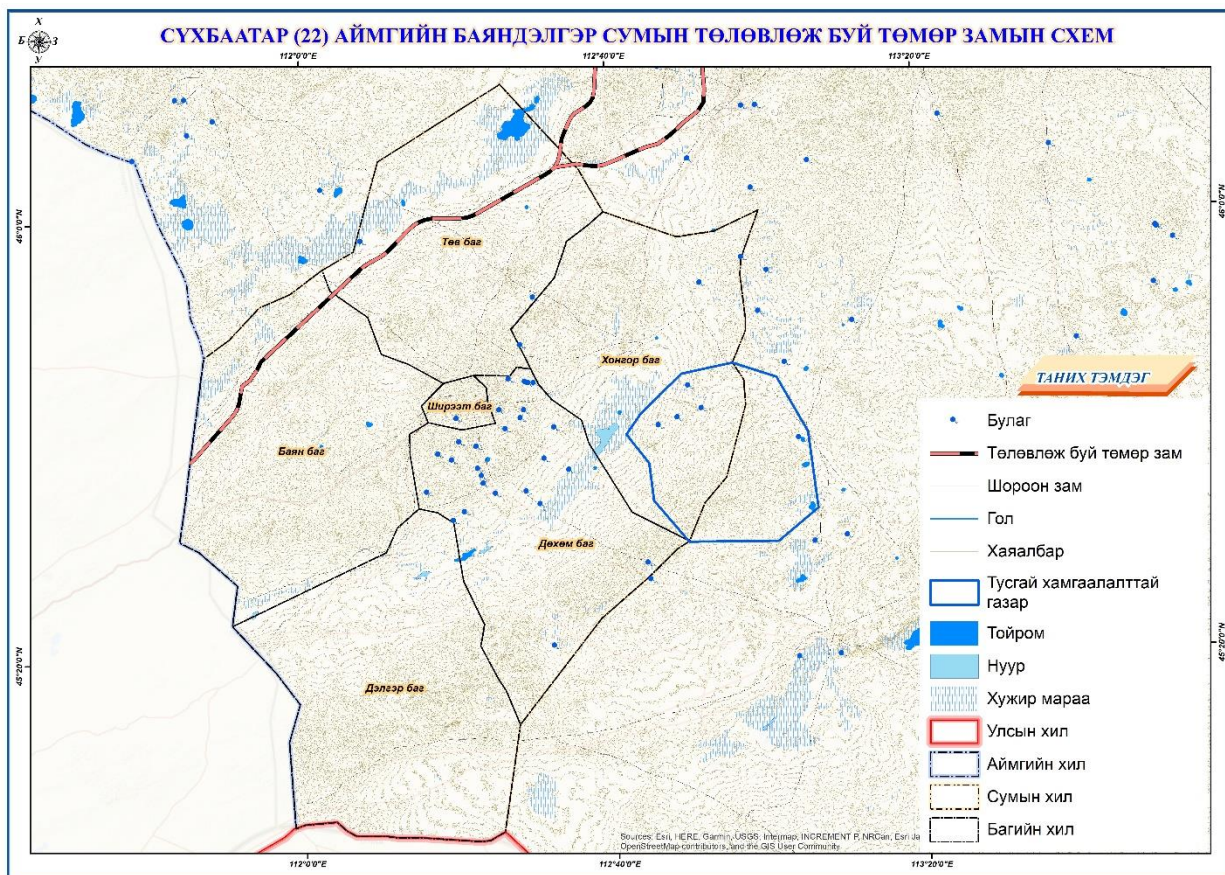
Таван толгой-Сайншанд сум, Хөөтрийн уурхай-Чойбалсан сум

Монгол Улсын Засгийн Газрын тогтоолоор Хөөт-Чойбалсан, Хөөт-Бичигт чиглэлийн төмөр замын “Зураг төсөл боловсруулах-барих-ашиглах-шилжүүлэх” концессийг “Монголын төмөр зам” ТӨХК-ийн оролцоотой төслийн тусгай зориулалтын компани байгуулж, Япон Улсын “Nippon koei” компани техникийн зөвлөхөөр сонгогдож Тавантолгой-Сайншанд, Сайншанд-Хөөт, Хөөт-Бичигт, Хөөт-Чойбалсан чиглэлийн төмөр замын байгаль орчны нарийвчилсан үнэлгээ хийх, техникийн зураг төслийг боловсруулах ажлыг хийсэн байна.

Хүснэгт 89. Таван толгой-Сайншанд сум, Хөөтрийн уурхай-Чойбалсан сум

№	Чиглэл	Трассын урт /км/	Замын төрөл	Сумын нутаг дэвсгэр дээр давхцаж буй урт /км/
1	Сайншанд-Баруун-Урт	1070.6	Олон улсын чанартай	83

Зураг 40. Баяндэлгэр суманд төлөвлөгдөж буй төмөр замуудын трассын схем /УГЗБЕТ/

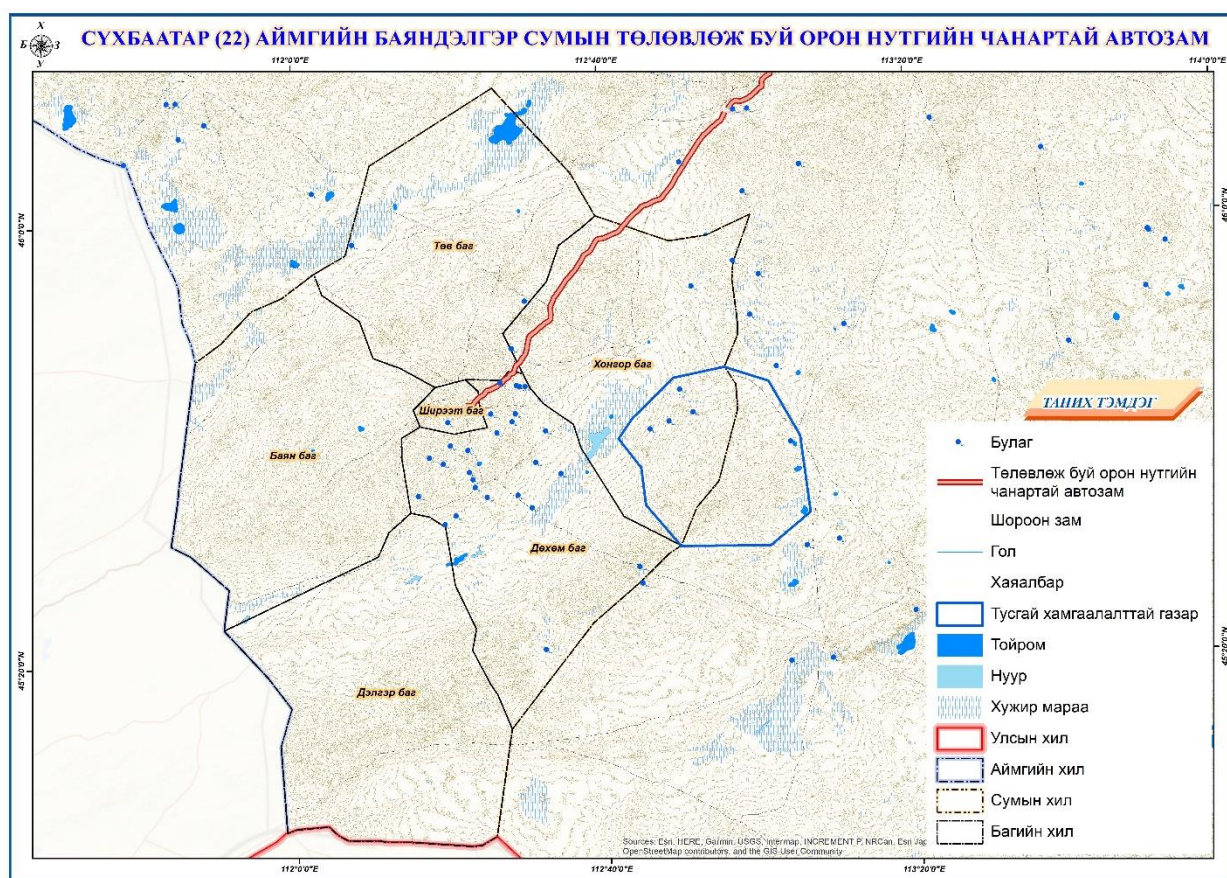
Ажилбар 4.2.2. Авто тээврийн салбарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Сүхбаатар аймаг нь Нийслэлтэй хатуу хучилттай авто замаар холбогдсон бөгөөд Баяндэлгэр сум нь аймагтайгаа ердийн шороон замаар холбогддог.

Одоогийн байдлаар хатуу хучилттай авто зам төлөвлөгдөөгүй.

Харин аймгийн ГЗБЕТ-нд сумдыг урт хугацаанд аймгийн төвтэй хатуу хучилттай авто замаар холбох зорилт дэвшүүлсэн бөгөөд ойрын ирээдүйд баригдах эдийн засгийн боломж байхгүй тул эхний ээлжид төсвийн боломж бололцоогоор зураг төслийг боловсруулах ажлуудыг хийхээр тусгасан тул төлөвлөсөн ерөнхий трассын дагуу аливаа газар олголт хийхгүй байх нь зүйтэй.

Зураг 41. Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан
авто замын маршрут

Ажилбар 4.2.3. Шугам сүлжээний газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Шугам сүлжээний зориулалттай газруудаас эрчим хүчний шугам сүлжээний газраас бусад нь хот суурины эдэлбэрт ихэвчлэн байдаг.

Эрчим хүчний шугам сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөлтийг ДБЭХС ТӨХК-тай зөвшилцсөн болно.

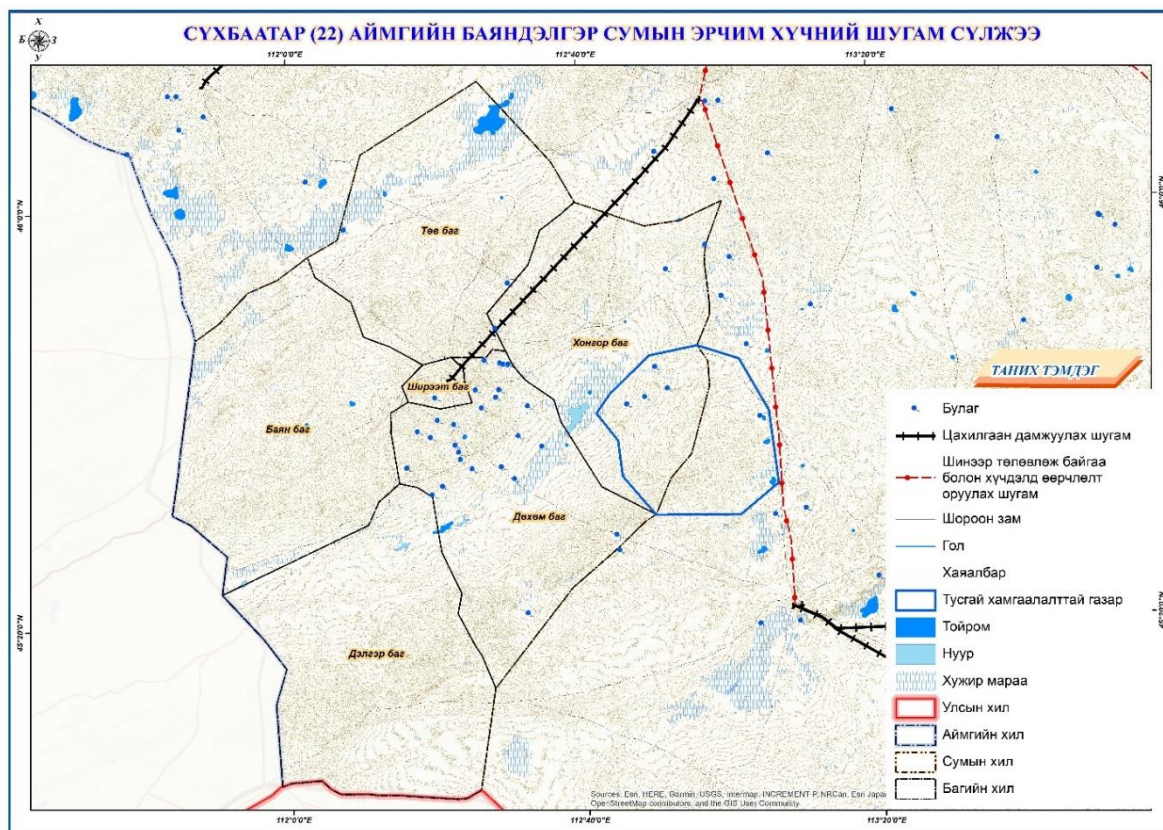
Хүснэгт 90. Төлөвлөж буй эрчим хүчний шугам сүлжээ, хамгаалалтын зурвас

Чиглэл	Төлөвлөсөн арга хэмжээ	Одоогийн хамгаалалтын зурвасын талбай /га/	Шинээр тогтоох хамгаалалтын зурвасын талбай /га/	Урт /км/
Халзан-Баяндэлгэр	Хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмийг хангах	135.24	135.24	67.63

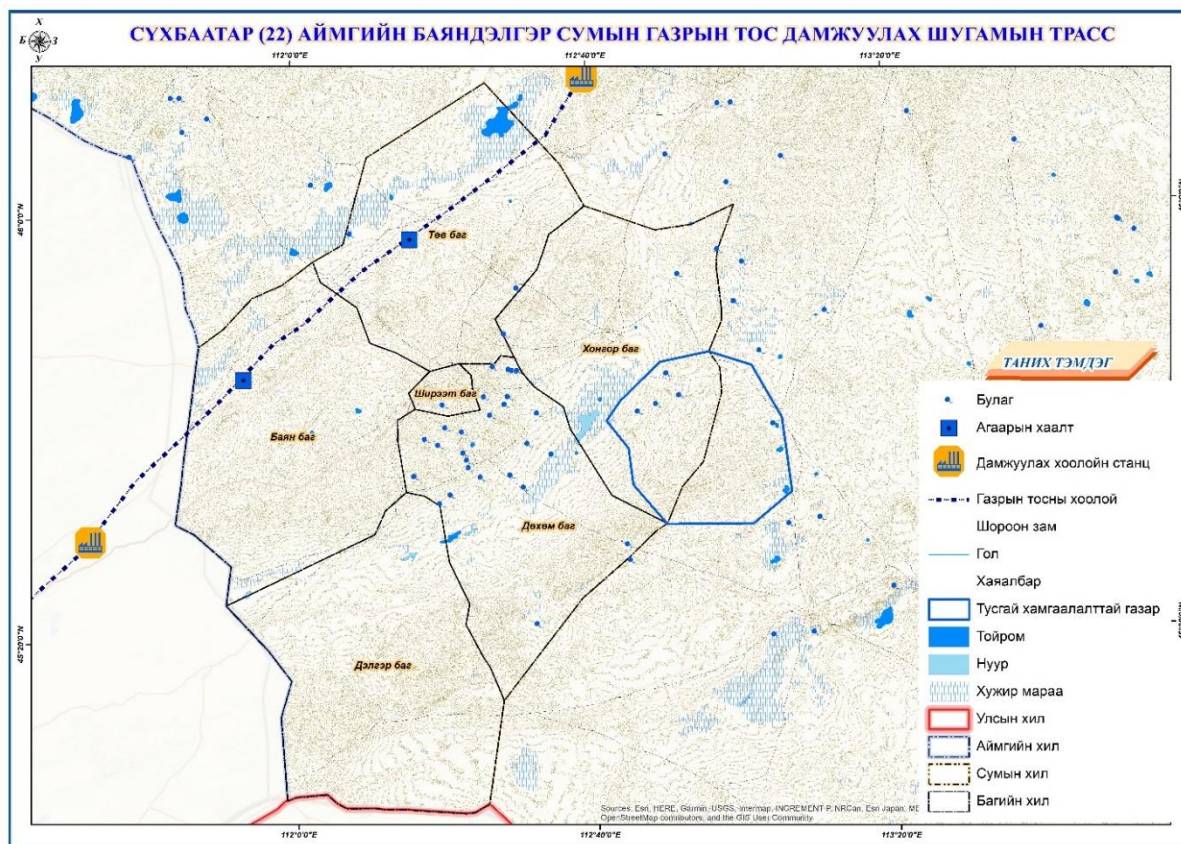
Үүнээс гадна тус сумын хойт хэсгээр газрын тос дамжуулах шугам баригдахаар төлөвлөгдсөн байгаа бөгөөд одоогоор трасс дагуу сайжруулсан шороон зам тавьж бэлтгэл ажил хийгдэж байна.

Цаашид уг шугам баригдсан нөхцөлд ГНС-ын ангилалд хамгаалалтын бүсийн хамт бүртгэх шаардлагатай.

Хүснэгт 91. Төлөвлөж буй эрчим хүчний шугам сүлжээний трасс

Зураг 42. Төлөвлөгдөж буй газрын тос дамжуулах хоолон трасс

БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ТАВ. ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН

БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 5.1. ОЙН САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

2022 оны газрын нэгдмэл сангийн тайлангаар ойн сан бүхий газарт 0.6939 га газар бүртгэгдсэн мод үржүүлгийн газрын зориулалтаар олгогдсон байна.

Мод үржүүлгийн газар нь стандарт хангахгүй бөгөөд цаашид Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөний хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учирна иймд ойжуулалт хийхээр төлөвлөж буй газруудад мод үржүүлгийн газрууд байгуулах нь зүйтэй.

ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 5.2. ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫГ ХАМГААЛАХ ЧИГЛЭЛЭЭР ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Дэд ажилбар 5.2.1. Шинээр ойжуулалт хийх газруудын байршил, тэрбум мод хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх

А. Тэрбум мод хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, ойжуулалт хийх боломжит газрууд, тохиромжтой модны төрөл

Тэрбум мод хөтөлбөрийн хүрээнд Сүхбаатар аймаг 2030 он хүртэл 10 сая мод тарих үүрэг авсан бөгөөд энэ хүрээнд сумдын газар нутаг, хүн ам, ААНБ-ын тоог үндэслэн тарих модны тоог хуваарилж өгсөн байна.

Хүснэгт 92. "Тэрбум мод" үндэсний хөдөлгөөн хүрээнд 2022-2030 онд тарьж ургуулах модны хуваарь

ААНБ			Нийт тарих модны тоо
ААНБ/хүн амын тоо	1 жилд тарих модны тоо	9 жилд тарих модны тоо	
38	8250	74250	360370
Иргэн			
5136	25680	23112	
Уул уурхайн компани			
1	45000	5136	
Ойжуулалт, ойн зурвас байгуулах			
		10000	

Эх сурвалж: Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин, аялал, жуулчлалын газар 2022 он

Уг төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд нарийвчилсан ТЭЗҮ-г мэргэжлийн байгууллагаар боловсруулан хэрэгжүүлэхгүй бол эрсдэлд орох магадлалтай.

Хүснэгт 93. Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэх хүрээнд мод тарих боломжит газрууд

№	Сумын нэр	Талбай, тарих модны тоо хэмжээ
1	Эзэмшил ашиглалтад байгаа нэгж талбарын тоо	822
2	Эзэмшил ашиглалтад байгаа нэгж талбарын талбайн хэмжээ /га/	90.73
3	Эзэмшил ашиглалтад байгаа нэгж талбарын нийт талбайн 10%	9.07
4	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	1000
5	Иргэн, ААНБ өөрийн эзэмшил, ашиглалтын газартаа тарих модны тоо	9072
6	Одоо байгаа тариалангийн газар	1158.22
7	Төлөвлөж буй тариалангийн газар /га/	
8	Урьдчилсан байдлаар тооцсон тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас газрын хэмжээ /га/	23.16

9	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	2000
10	Газар тариалангийн хамгаалалтын зурвас, жимс, жимсгэнийн плантаци байгуулах зорилгоор тарих модны тоо	46328
11	Одоо байгаа хот суурин газрын нийтийн зориулалттай ногоон байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэнгийн газар /га/	2
12	Төлөвлөж буй хот суурин газрын нийтийн зориулалттай ногоон байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэнгийн газар /га/	42.6
13	Хот суурин газрын гудамж зам, талбай	89.8
14	Хот суурин газрын гудамж зам, талбайн тохижилтод мод тарих боломжит талбай	8.98
15	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	2500
16	Хот суурин газрын ногоон байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэнгийн газарт тарих модны тоо	128999
17	Хатуу хучилттай авто замын зурвас газарт	
18	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	
19	Хатуу хучилттай авто замын зурвас газарт тарих модны тоо	
20	Нөхөн сэргээх шаардлагатай эвдэрсэн газар /эзэн холбогдогч тодорхойгүй газрууд/	0.24
21	Эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлтэд мод тарих талбай	0.048
22	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	2000
23	Хатуу хучилттай авто замын зурвас газарт тарих модны тоо	96
24	Эхний ээлжид ойжуулалт хийхээр төлөвлөгдсөн газрууд	1.27
25	1 га талбайд тарих норм /тооцоонд ашиглах/	2500
26	Ойжуулалт хийхээр төлөвлөсөн газарт тарих модны тоо	3175
27	Нийт тарих модны тоо	187670
28	Ойжуулах боломжтой газрыг судалгаагаар тогтоох газрууд	
29	Усны онцгой хамгаалалтын бүсэд судалгаа хийж боломжит газруудыг ойжуулах /БОАЖЯ, СБАБОАЖГ-с зурагласан усны хамгаалалтын бүсийн хэмжээ/ Үүнээс эхний ээлжинд арчилгаа хийх боломжийг харгалзан төв суурин газарт ойр газруудад ойжуулалт хийх боломжийг судлах нь зүйтэй.	31428.89

Б. Ойжуулалт хийх байршлыг нь тогтоосон, ойрын хугацаанд хэрэгжүүлэх газрын байршил

Хээрийн судалгааны шатанд эхний ээлжид ойжуулалт хийх газруудыг зураглан, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг ГЗБЕТ-нд тусгав. Үүнд:

Хүснэгт 94. Шинээр ойжуулалт хийх байршил нь тогтоогдсон газар /орон нутгийн саналд үндэслэсэн/

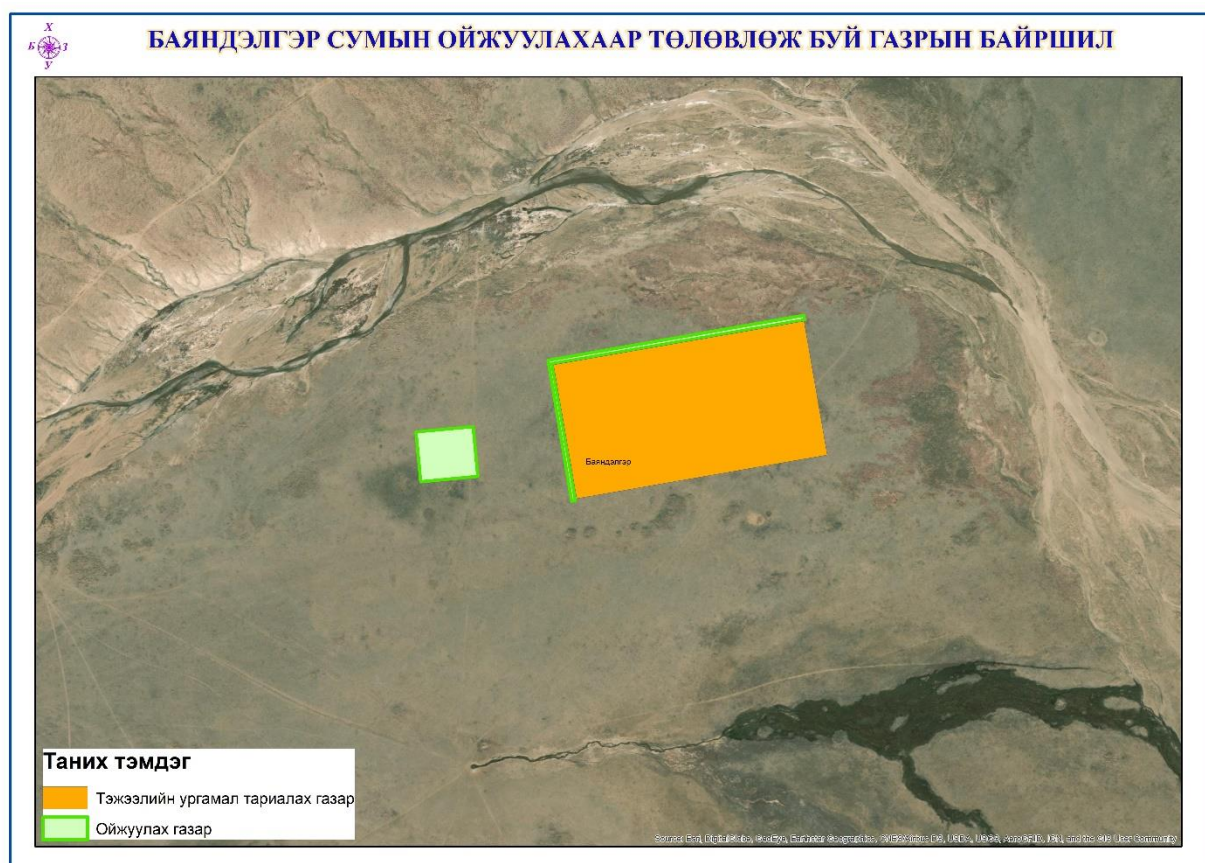
№	Газрын нэр	Талбай /га/	Зориулалт	Тарих модны тоо
1	Цагаан булаг	0.81	Тэжээлийн ургамал тариалсан талбайн хамгаалалтын ойн зурвас	2025
2	Цагаан булаг-2	0.46	Мод үржүүлэг	1150

Хүснэгт 95. Ойн сан бүхий газарт хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ

Арга хэмжээ	Үйл ажиллагаа	Хариуцах эзэн	Хөрөнгийн эх үүсвэр
Ойн талбай нэмэгдүүлэх, мод тарих иргэдийн санаачилгыг дэмжих	1. Мод үржүүлгийн зориулалттай газрыг сумын тухайн жилийн ГЗБТ-д тусган иргэдэд олгох 2. Мод тарих сургалт зохион байгуулах, 3. Төгөл ой, ойн зурвас байгуулсан иргэд, ААН-д урамшуулал олгох	Засаг дарга Газрын даамал Байгаль орчны мэргэжилтэн	Орон нутгийн төсөв, төсөл хөтөлбөрийн санхүүжилт, дэмжлэг

Тариалангийн газруудыг хамгаалалтын ойн зурвастай болгох	1. Газар тариалангийн бүсүүдэд хамгаалалтын ойн зурвасын зураг төсөл боловсруулах 2. Газар тариалан эрхлэгчидтэй гэрээ байгуулах, гэрээг дүгнэж ажиллах	Засаг дарга Газрын даамал Байгаль орчны мэргэжилтэн	Орон нутгийн төсөв, төсөл хөтөлбөрийн санхүүжилт, дэмжлэг
Мод үржүүлгийн газрууд байгуулах	1. Төлөвлөж буй газар тариалангийн бүсүүдэд тарьц суулгац бэлтгэх мод үржүүлгийн газар байгуулах 2. Орон нутгийн байгаль цаг уурын онцлогт тохирсон суулгацаар иргэд, ААНБ-г хангах	Засаг дарга Газрын даамал Байгаль орчны мэргэжилтэн	Орон нутгийн төсөв, төсөл хөтөлбөрийн санхүүжилт, дэмжлэг

Зураг 43. Шинээр ойжуулалт хийх байршил нь тогтоогдсон газруудын зураг

Ажилбар 5.2.2. Мод үржүүлгийн газар байгуулах хэрэгцээ, тавигдах шаардлага

А. Мод үржүүлгийн газар

Мод үржүүлгийн газар нь ойжуулалт хийх газарт тухайн бүс нутагт тохиромжтой тарьц суулгац бэлтгэх, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх, ойжуулалтын үйл ажиллагааг дэмжих чиг үүрэг бүхий мэргэжлийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулах зориулалттай газрууд бөгөөд мод үржүүлгийн газар байгуулах тусгай техникийн шаардлагатай байдаг. /MNS6138:2010 Мод үржүүлгийн талбай сонгох арга. Техникийн шаардлага/

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлтөд ой бүхий газрын тэлэн ургах боломжтой газарт, тусгай хамгаалалттай газарт ойжуулалт хийх зэрэг газруудад хэрэгжүүлэх

арга хэмжээг мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлэхээр тусгасан бөгөөд мод үржүүлгийн талбай байгуулах техникийн шаардлагын дагуу тухайн ойжуулалт хийх газарт нь мод үржүүлгийн газар байгуулах шаардлагатай.

Хот суурин газар орчмын нийтээр мод тарих газар болон авто замын зурвас газар, тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас газар, бусад газруудад ойжуулалт хийхэд газруудад мэргэжлийн байгууллагын зөвлөмжийн дагуу газар эзэмшигч, ашиглагч болон салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллага хариуцан гүйцэтгэхээр төлөвлөсөн бөгөөд мод үржүүлгийн газруудыг хэрэгцээт хэмжээгээр байгуулах нь зүйтэй ба зөвлөн туслах үйлчилгээний нэгжүүдийг байгуулах шаардлагатай. /Дэд ажилбар 5.3.2.2/

Хүснэгт 96. Мод үржүүлгийн газрын одоогийн байдал цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

№	Талбай /га/	Одоогийн байдал, байршил	Цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, шинээр байгуулах шаардлагатай газрууд
10	0.36	Газар олгогдсон, үйл ажиллагаа явуулж эхэлж байгаа, Сумын төвд	- Булаг шанд хамгаалах үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэх газруудад байгуулах - Тариалангийн талбайн хамгаалалтын ойн зурвас байгуулах хэрэгцээгээр тариалангийн бүсэд - Хотын ногоон байгууламж байгуулах хэрэгцээгээр

Зураг 44. Кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдсэн мод үржүүлгийн газар

Б. Бүс нутгийн онцлогт тохирсон мод үржүүлэг, тарьц суулгац бэлтгэх асуудал

Ойжуулалт, ногоон байгууламж бий болгох “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хамгийн гол анхаарах асуудал нь мод үржүүлэг, бүс нутгийн онцлогт тохирсон тарьц, суулгац бэлтгэх асуудал юм.

Хүснэгт 97. Мод үржүүлэг, бүс нутгийн онцлогт тохирсон модны тарьц, суулгац
бэлтгэх техникийн шаардлага

MNS6138:2010 Мод үржүүлгийн талбай сонгох арга. Техникийн шаардлага	Тавигдах шаардлага, байршил	Модны төрөл, хэрэгцээ
3.1.1. Тарьц суулгац бэлтгэх мод үржүүлгийн газрын талбай нь тэдгээрийг шилжүүлэн ургуулах газрын хөрс, уур амьсгалын аль болох ойролцоо нөхцөлтэй газар байх ёстой	Хот суурин газрын ногоон байгууламж, хамгаалалтын зурваст тарих модыг суурин газар дахь мод үржүүлгийн газарт	- Гоёл чимэглэлийн /мод, ногоон хашлага бий болгох/ - Тухайн бүс нутагт ургадаггүй боловч хиймэл орчин бий болгох тул хот суурин газрын агаарт цэвэршүүлэх ач холбогдол бүхий мод
	Авто замын зурвасын мод тарих газрын ойр орчимд байх	- Суурин газрын ойролцоо бол тухайн хот суурины архитектур төлөвлөлтийн шийдэлд нийцсэн байх - Дуу чимээ тусгаарлах, тоосжилтыг бууруулах хэрэгцээнд нийцсэн байх
	Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурваст тариалах тарьц суулгацыг тухайн газрын ойр орчимд бэлтгэх	- Жимс, жимсгэнэ зэрэг аж ахуйн ач холбогдол бүхий мод бут байж болно. - Тухайн аж ахуй өөрийн хэрэгцээгээр модны төрлийг сонгоно
3.1.2. Шилмүүст модны тарьц суулгац ургуулах талбай нь тухайн төрлийн модны байгаль дах тархалтын хил зааг дотор байна.	Энэ төрлийн мод байгалийн нөхцөлд ургадаггүй.	Суурин газарт орчин нөхцөлийг сайтар бүрдүүлсэн газарт ландшафт-архитектур төлөвлөлтийн шийдлийн дагуу бэлтгэж тарих
3.1.3. Навчит мод, сөөгийн тарьц, суулгац ургуулах талбай нь тухайн төрлийн модны байгаль дахь тархалтын хилийн хязгаарын дотор болон ургах орчны нөхцөлтэй ойролцоо газар байна.	Татмын ойн нөхөн сэргээлт хийх газарт	Тухайн газарт ургадаг модоор Тухайн газарт ургах тохиромжтой нь тогтоогдсон, туршилт, судалгаа хийгдсэн модны тарьц суулгацыг бэлтгэж мэргэжлийн байгууллага тарих

Монгол улсын шинжлэх ухааны академийн Геоэкологийн хүрээлэнгээс хийсэн “Хуурай гандуу бүс нутгийн зарим төв суурин газруудын цөлжилт, түүнтэй тэмцэх, сааруулах арга хэмжээний менежмент” шинжлэх ухаан, технологийн төслийн эрдэм шинжилгээний тайланд /2010 он/ говь, хээрийн бүсэд тарималжуулах боломжтой 36 зүйл модлог ургамал Монголд байдаг гэж дурдсан бөгөөд эдгээрийг Сүхбаатар аймагт сонгон тарих боломжтой.

Хүснэгт 98. Говь, хээрийн нөхцөлд тарималжуулахад зохимжтой мод, сөөгийн төрөл зүйл /ШУА-ын Геоэкологийн хүрээлэн/

№	Мод, сөөг ургамлын монгол, латин нэрс	Ашиглах боломжтой бүс нутаг			Ашиглалтын хэлбэр				
		Цөл	Цөлөрхөг хээр	Ойт хээр	Хамгаалалтын ойн зурвас		Төгөл ой	Хотын ногоон байгууламж	
					1-р зэрэглэл	2-р зэрэглэл			
		Нийтлэг ашиглах боломжтой							
1	Цагаан буграг <i>Salix Ledebouriana</i>	+	+	+		+	+	+	
2	Муркрофтын жигд <i>Elaeagnus moorcroftii</i>	+	+	+		+	+	+	
3	Нарийннавчит жигд <i>Elaeagnus angustifolia</i>	+	+	+		+	+	+	

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

4	Бариулт бүйлс <i>Amygdalus pedunculata</i>	+	+	+	+	+	+
5	Монгол бүйлс <i>Amygdalus mongolica</i>		+	+	+	+	+
6	Улаан түлээ <i>Calligonum mongolica</i>	+	+	+	+	+	+
7	Тарваган хайлас <i>Ulmus pumila</i>	+	+	+	+	+	+
8	Томүрт хайлас <i>Ulmus macrocarpa</i>		+	+	+	+	+
9	Татар агч <i>Acer tatarica</i>	+	+	+	+	+	+
10	Мөнгөлөг улиас <i>Populus alba</i>	+	+	+	+	+	+
	Улиангар <i>Populus tremula</i>		+	+	+	+	+
11	Сибир улиас <i>Populus sibirica</i>	+	+	+	+	+	+
12	Олонцэцэгт сухай <i>Tamarix ramosissima</i>	+	+		+	+	+
13	Говийн харгана <i>Caragana gobica</i>	+	+	+	+	+	+
14	Үхэр харгана <i>Caragana microphylla</i>		+	+	+	+	+
15	Бор харгана <i>Caragana bungei</i>		+	+	+	+	+
16	Шар хуяйс <i>Caragana arborescens</i>	+	+	+	+	+	+
17	Тэмээн харгана <i>Caragana spinosa</i>	+	+	+	+	+	+
18	Монгол зорлог <i>Calligonum mongolicum</i>	+	+	+		+	+
19	Хонхот харгана <i>Halimodendron halodendron</i>	+	+	+		+	+
20	Монгол мөнххаргана <i>Ammopiptanthus mongolicus</i>	+	+	+		+	+
21	Сийрэг нохойнхошуу <i>Rosa laxa</i>	+	+	+	+		+
22	Яшилдуу чацаргана <i>Hippophae rhamnoides</i>	+		+		+	
23	Тэхийн шээг <i>Ribes diacantha</i>	+	+	+			+
24	Азийн мойл <i>Padus asiaticus</i>	+	+	+	+	+	+
25	Час-улаан долоогоно <i>Crataegus sanguine</i>	+	+	+	+	+	+
26	Сибир гүйлс <i>Armenica sibirica</i>	+	+	+	+	+	+
27	Цагаанмодот заг <i>Haloxylon ammodendron</i>	+	+	+		+	
28	Өрөл <i>Malus baccata</i>	+	+	+	+	+	+
29	Цагаан яргай <i>Cornus alba</i>	+	+	+	+		
30	Морин зээргэнэ <i>Ephedra equisetina</i>	+	+	+			
31	Сибир хармаг <i>Nitraria sibirica</i>	+	+	+			
32	Робровскийн хармаг <i>Nitraria roborovskii</i>	+	+	+			
33	Арзгар-үрт хармаг <i>Nitraria sphaeocarpa</i>	+	+	+			
34	Голт бор (сирена)				+		+
35	Монгол чаргай <i>Cotaneaster mongolica</i>			+	+	+	
36	Сибир шинэс <i>Larix sibirica</i>			+	+		+
Цөлийн болон цөлөрхөг хээрийн бүсээс бусад газарт ашиглах боломжтой							
37	Хавтагнавчит хус <i>Betula platiphylla</i>			+	+	+	+
БНХАУ-аас нутагшуулан ургуулах боломжтой модлог ургамлууд							
1	<i>Populus nigra</i> + <i>Populus balzamica</i> /Улиасны төрлийн/	+	+	+	+		
2	<i>Populus nigra</i> /Улиасны төрлийн/	+	+	+	+		
3	<i>Populus pyramidalis</i> /Улиасны төрлийн/	+	+	+	+		
4	<i>Salix mathesudana</i> /Бурац/	+	+	+	+	+	+
5	<i>Ulmus pumilus</i> /Хайлаасны төрлийн/	+	+	+	+	+	
6	<i>Ulmus campestris</i> /Хайлаасны төрлийн/	+	+	+	+	+	
7	<i>Acer</i> -ийн төрлийн ургамлууд /Агч модны төрөл/	+	+	+	+		+
8	<i>Juglandaceae</i> /Хушганы төрөл/	+	+	+			+
*- одоо тарьж ургуулж буй бүс нутаг							

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ЗУРГАА. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН
БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР
ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 6.1. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН
БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ**

Газрын нэгдмэл сангийн тайлангаар нийт сумын нутаг дэвсгэрийн 0.38%-ийг усны сан бүхий газар эзэлж байгаа ба үүний 2.15% нь нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар, 0.04% горхи, булаг, шандын эзлэх газар байгаа бөгөөд гадаргын усны нөөц багатай бүс нутагт хамраана.

Хүснэгт 99. ГНС-д бүртгэлтэй усны сан бүхий газрын хэмжээ /сумаар

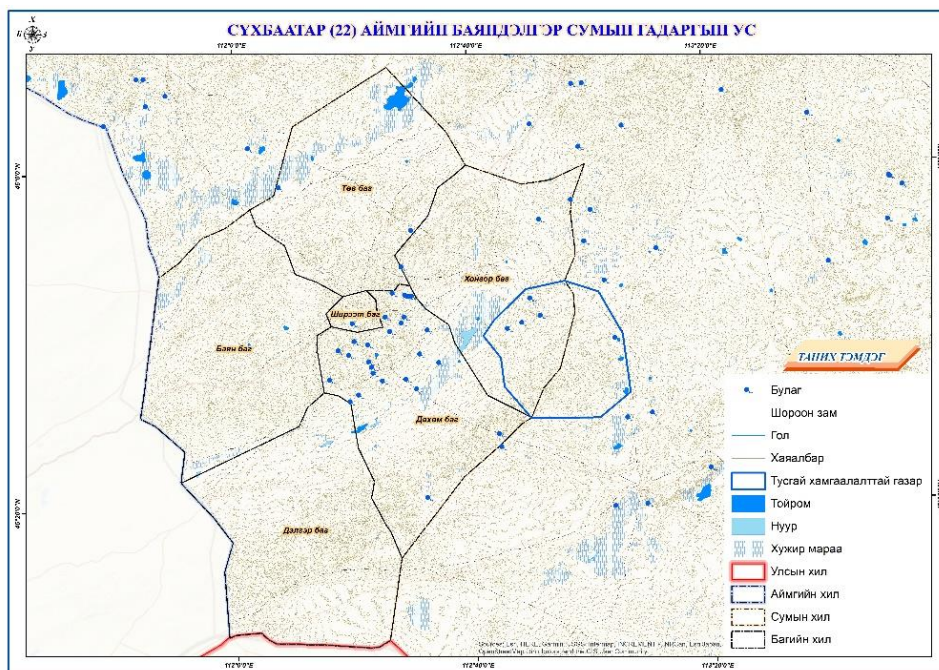
Усны сан бүхий газар бүгд	Гол мөрний эзлэх газар	Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	Горхи булаг шандын эзлэх газар	Мөнх цас мөсөн голын эзлэх газар	Эзлэх хувь
3027.72		3027.55	0.17		0.38

Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин аялал жуулчлалын газар, сав газрын захиргаад хамтран усны хамгаалалтын бүсийг 2023 онд тогтоосон ба баталгаажуулсан хил зааг дотор горим дэглэмийг хангах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин аялал жуулчлалын газар, сав газрын захиргаанаас хийсэн 2020-2021 оны усны тооллогын мэдээгээр нийт 36 булаг байгаагаас 22 булаг газрын онцлог буюу байгалийн аясаар хамгаалагдсан байна.

Хүснэгт 100. Булуудын мэдээлэл

Булгийн тоо	Үүнээс								
	Байнгын урсацтай	Түр зуурын урсацтай	Шир-гэсэн	Сэрг-гэсэн	Устай	Усгүй	Хашиж хам-гаалсан	Хамгаалах шаард-лагатай	Хамгаалах шаард-лагагүй /боломжгүй эсвэл байгалийн аясаар хамгаалагдсан/
36	16					2			22

Зураг 45. Баяндэлгэр сумын гадаргын усны зураг

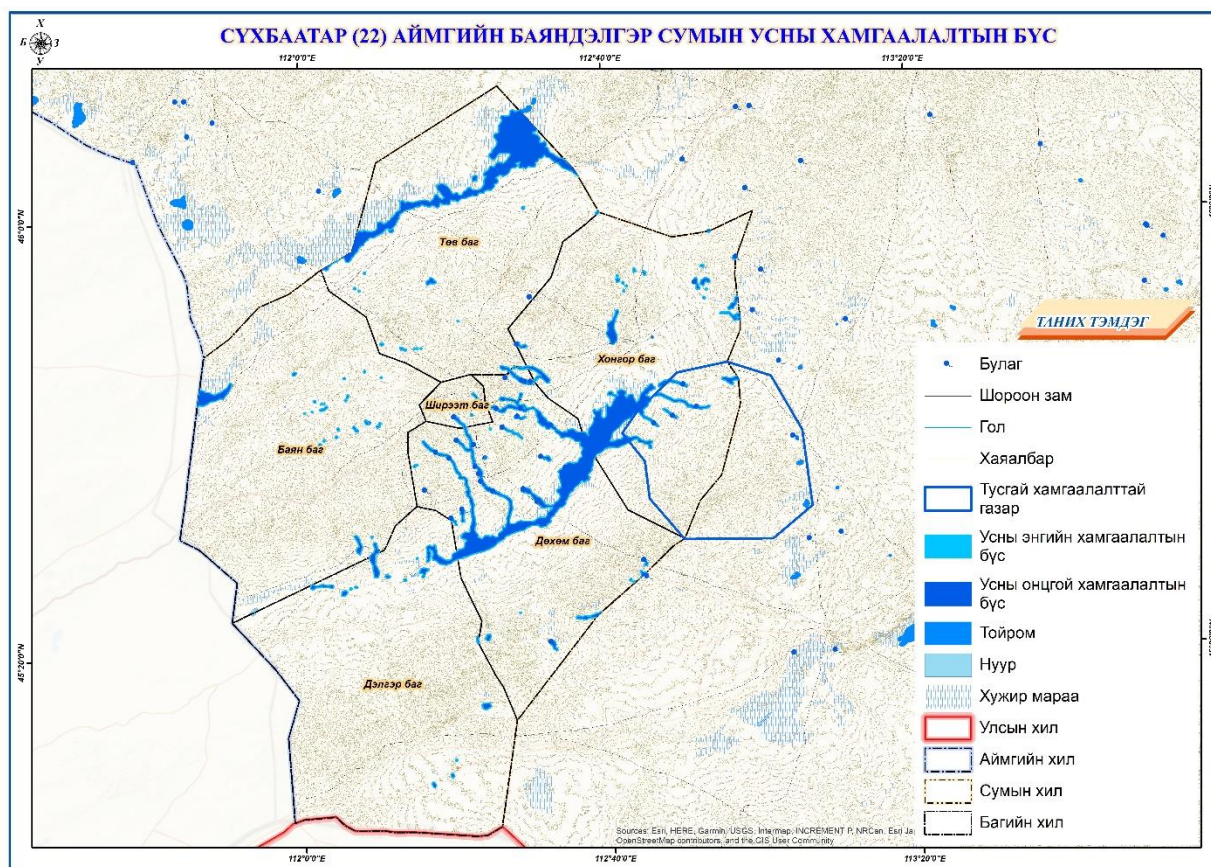
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 6.2. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ажилбар 6.2.1. Усны хамгаалалтын бүс

Усны тухай хуулийн 3.1.4-т усны сан бүхий газарт усны хамгаалалтын бүсийг хамруулахаар тусгасан бөгөөд үүний дагуу газрын тухай хуульд 2019 оны 05 дугаар сарын 02-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон.

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийг зураглах ажлыг Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин аялал жуулчлалын газар, сав газрын захиргаад хамтран 2023 оны 3 сард хийж гүйцэтгэсэн байна.

Зураг 46. Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зураглаж, аймгийн ИТХ-р батлагдсан усны хамгаалалтын бүс

/Эх сурвалж: СБАБОАЖГ, 2022 он/

Сүхбаатар аймгийн байгаль орчин аялал жуулчлалын газрын зурагласан усны хамгаалалтын бүсэд нийт 43950.15 га газар хамрагдаж байгаагаас 31242.56 га нь онцгой хамгаалалтын бүс, 12707.58 га нь энгийн хамгаалалтын бүс байна. хамгаалалтын бүстэй давхцаж газар ашиглалтуудыг дор үзүүлэв.

Хүснэгт 101. Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зурагласан усны хамгаалалтын бүсийн онцгой хамгаалалтын бүстэй давхцаж буй газар ашиглалтууд

№	ГНС-н код	Газар ашиглалт	ГКМС-нд бүртгэлгүй		ГКМС-нд бүртгэлтэй	
			Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/	Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/
1	150100	Өвөлжөө, хаваржааны доорх газар	61	40.08		

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

2	2	Хот, тосгон, бусад суурины газар	1	2.93		
3	310300	Орон нутгийн чанартай авто зам		22.79		
4	350200	Цахилгаан, эрчим хүч дамжуулах шугам		1.07		
		Дүн	62	66.2		

Хүснэгт 102. Сүхбаатар аймгийн БОАЖГ-ын зурагласан усны энгийн хамгаалалтын бүстэй давхцаж буй газар ашиглалтууд

№	ГНС-н код	Газар ашиглалт	ГКМС-нд бүртгэлгүй		ГКМС-нд бүртгэлтэй	
			Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/	Нэгж талбарын тоо	Талбай /га/
1	150100	Өвөлжөө, хаваржааны доорх газар	42	23.70		
2	2	Хот, тосгон, бусад суурины газар	2	9.34		
3	2	Хот доторх дэд бүтцийн зориулалттай газар		0.24		
4	310300	Орон нутгийн чанартай авто зам		14.56		
5	350200	Цахилгаан, эрчим хүч дамжуулах шугам		1.19		
		ДҮН	44	49.03		

Хүснэгт 103. Усны сан бүхий газрын хил заагийг шинэчлэн тогтоох чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хуулийн үндэслэл	Хариуцах хүн, хамтран хэрэгжүүлэх байгууллага
Усны сан бүхий газарт явуулж буй газар ашиглалтын байдалд үнэлгээ хийх хамгаалалтын бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх, хуулийн хэрэгжилтийг хангах Дэглэм горим зөрчигдсөн газар эзэмших гэрчилгээг цуцлах шаардлагатай газруудыг нөхөх олговортойгоор эргүүлэн авах ажлыг зохион байгуулах	13.1.6. дагуу усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн зааг, тэжээгдлийн мужийг тэмдэгжүүлж, бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх; /Сумын ЗД/ 42.2.Засгийн газар нь бусдын эзэмшил газрыг нөхөх олговортойгоор солих буюу эргүүлэн авах тухай газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын санал, газар эзэмшигчтэй түүний хийсэн урьдчилсан тохиролцоог харгалзан зохих шийдвэр гаргана.	Аймгийн Засаг дарга Сумын Засаг дарга Аймгийн ГХБХБГ Газрын даамал
Сумын усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүсийг тогтоох тэмдэгжүүлэх, хамгаалалтын дэглэмийг мөрдүүлэх	Усны тухай хуулийн 12.1.4. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн зааг, тэжээгдлийн мужийг тэмдэгжүүлж, бүсийн дэглэмийн хэрэгжилтийг хангах; /Аймгийн ЗД/ 13.1.6. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн зааг, тэжээгдлийн мужийг тэмдэгжүүлж, бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх; /Сумын ЗД/	Аймгийн Засаг дарга Сумын Засаг дарга Аймгийн ГХБХБГ Газрын даамал

Ажилбар 6.2.2. Булаг шандыг хамгаалах арга хэмжээ

2020-2021 онд хийгдсэн усны тооллогын мэдээгээр 36 булаг тоологдсоноос 22 булаг, газар зүйн байршил, онцлогоороо байгалийн аясаар хамгаалагдсан 7 булаг байна.

Хүснэгт 104. Усны тооллогын мэдээ /булаг/, 2020-2021

№	Булгийн нэр	Урсцын горим				Үүнээс:			
		Байнгын урсацтай	Тур зуурын урсацтай	Ширгэсэн	Сэргэсэн	Устай	Усгүй	Хашиж хамгаалсан	Хамгаалах шаардлагатай
1	Гүн булаг					1			1
2	Тал булаг					1			1
3	Цоорхой булаг					1			1
4	Зүүн булаг					1			1
5	Энгэр цагаан булаг					1			1
6	Адаг тосонгийн булаг					1			1
7	Сэхүүл					1			1
8	Сайн хүр булаг					1			1
9	Хар овооны булаг					1			1
10	Хөх хөв					1			1
11	Цагаан толгойн булаг					1			1
12	Ар гол булаг					1			1
13	Гангат булаг					1			1
14	Болохын булаг					1			1
15	Цоргот булаг					1			1
16	Баянгийн голын булаг					1			1
17	Цагаан эргийн булаг					1			1
18	Дэрсэн худаг булаг					1			1
19	Хулсан булаг					1			1
20	Хошуу дэрсний булаг					1			1
21	Хойд захын дэрс булаг					1			1
22	Сүүдэрт булаг					1			1
23	Баюу					1			1
24	Жирмийн булаг					1			1
25	Хужирт булаг					1			1
26	Зуслан					1			1
27	Өлзийт булаг					1			1
28	Хулгар					1			1
29	Бага бууцны булаг					1			1
30	Бага толгой					1			1
31	Могойт булаг					1			1
32	Өндөр хавцгайн булаг					1			1
33	Сугын булаг					1			1
34	Тасархай					1			1
35	Сайр					1			1
36	Залаат					1			1
37	Энгэрийн хар					1			1
38	Бадарч					1			1
	Нийт					36	2		16

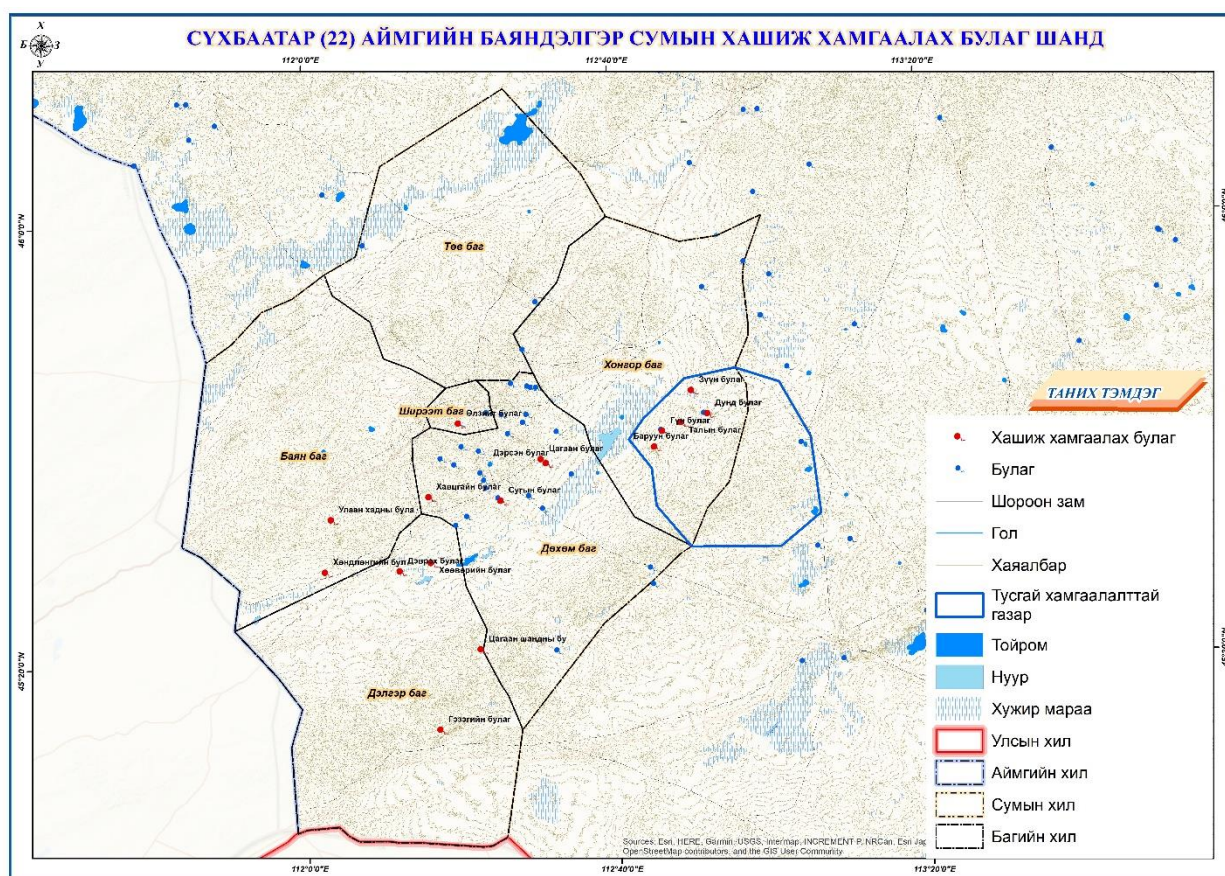
Төлөвлөлтийн хугацаанд нийт 9 булаг шандыг хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгав.

Хүснэгт 105. “Adapt” төслийн хүрээнд хашиж хамгаалахаар төлөвлөсөн булаг шанд

№	Булгийн нэр	х	у
1	Дэрсэн булаг	45° 38' 17.621"	112° 31' 26.897"
2	Өлзийт булаг	45° 42' 0.806"	112° 20' 8.254"
3	Хөөвөрийн булаг	45° 29' 24.648"	112° 16' 21.871"

4	Дэврэх булаг	45° 28' 41.354"	112° 12' 18.302"
5	Цагаан шандны булаг	45° 21' 30.931"	112° 22' 36.055"
6	Гүн булаг	45° 41' 0.179"	112° 46' 35.674"
7	Баруун булаг	45° 39' 36.310"	112° 45' 31.651"
8	Талын булаг	45° 41' 45.456"	112° 49' 1.380"
9	Дунд булаг	45° 42' 31.496"	112° 52' 29.413"
10	Хөндлөнгийн булаг	45° 28' 38.767"	112° 2' 39.825"
11	Улаан хадны булаг	45° 33' 25.076"	112° 3' 30.195"
12	Хавцгайн булаг	45° 35' 22.918"	112° 16' 10.084"
13	Сугын булаг	45° 34' 57.865"	112° 25' 29.245"
14	Цагаан булаг	45° 38' 39.988"	112° 30' 47.714"
15	Гээзгийн булаг	45° 14' 16.185"	112° 17' 15.489"
16	Зүүн булаг	45° 44' 38.589"	112° 50' 27.510"

Зураг 47. Хамгаалахаар төлөвлөсөн булаг шандын байршлын зураг

Ажилбар 6.2.3. Үерийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас адаар борооны тоо, давтамж нэмэгдэж үерийн аюул ихсэж байгаа бөгөөд гол эрсдэлд өртөх газар нь хүн амын төвлөрөл бүхий хот суурины эдэлбэр байдаг. Иймд хот суурины орчмын нутаг дэвсгэр дэх үерийн эрсдэл бүхий бүс, усны урсцын шугамыг зураглаж үерээс хамгаалах барилга байгууламж барих арга хэмжээг төлөвлөв.

Хүснэгт 106. Үерийн эрсдэл бүхий газруудын мэдээлэл

№	Талбай /га/	Үерийн эрсдэл бүхий бүсийн мэдээлэл			
		Урт	Өргөн	Төрөл	Байршил
1	24.34	3.9	0	Хуурай сайр, жалга, үерийн урсцын шугам	Сумын төвийн урд
2	2.33	0.8	0.03	Хуурай сайр, жалга, үерийн урсцын шугам	Сумын төвийн урд
3	4.85	1.05	0.03	Хуурай сайр, жалга, үерийн урсцын шугам	Сумын төвийн зүүн

Зураг 48. Үерийн эрсдэл бүхий бүс

Ажилбар 6.2.4. Ундны усны эх үүсвэр

Баяндэлгэр сумын төвд газрын нэгдмэл сангийн тооллогод бүртгэгдсэнээр 7 ус түгээх цэг байна. Эдгээр 7 ус түгээх цэгүүдэд ундны усны хамгаалалтын бүсийн тэмдэгжүүлэлт хийх ажлыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хот суурин газрын төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэрээс 50 метрээс доошгүй зайд эрүүл ахуйн хориглолтын бүс, 200 метрээс доошгүй зайд эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүсийг тогтоох шаардлагатай бөгөөд сумдын хүн амын ундны усны эх үүсвэрийн зарим худгууд энэ шаардлагыг хангаж чадахгүй нөхцөлд байна.

Цаашид ундны усны эрүүл ахуйн хориглолтын бүс, эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүсийн газруудад горим дэглэм зөрчигдөж буй эсэх судалгааг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэх шаардлагатай.

Зураг 49. Сумын унд ахуйн усны эх үүсвэрийн байршил

Хүснэгт 107. Ундны усны эх үүсвэрээс 50м доторх нэгж талбарууд

№	Сум	Бүсийн талбай /га/	Давхцаж буй нэгж талбарын тоо	Давхцаж буй нэгж талбарын талбай /га/
1	Баяндэлгэр	7.0	19	4.21
	Дүн	7.0	19	4.21

Хүснэгт 108. Ундны усны эх үүсвэрээс 200м доторх нэгж талбарын тоо

№	ГНС-ын код	ГНС-ын ангилал	Нэгж талбарын тоо	Давхцаж буй талбай /га/
1	210101	Төрийн захиргаа, төрийн үйлчилгээний байгууллага	2	0.14
2	210214	Улс төрийн намын байр	1	0.02
3	210310	Соёлын төв	1	0.08
4	210401	Сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллага	1	0.30
5	210403	Ерөнхий боловсролын сургууль	3	1.90
6	210503	Мал эмнэлгийн үйлчилгээ	2	0.06
7	210601	Банк	2	0.06
8	210700	Нийтийн үйлчилгээ	5	0.22
9	210704	Нийтийн хоолны газар	1	0.03
10	210901	Сүм, хийд	4	0.76
11	211100	Бөөний болон жижиглэнгийн худалдааны төв, цогцолбор	21	1.06
12	211102	Супермаркет	1	0.11
13	211107	Бөс барааны	3	0.07
14	211108	Хүнс ба ундааны	1	0.01
15	211304	Цагдаагийн газар	1	0.14
16	220102	5-8 давхар	4	0.67
17	220501	Гэр бүлийн хэрэгцээний газар	312	22.08
18	230101	Автозам	1	1.40
19	230105	Авто зогсоол	1	0.07

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

20	230501	Шатахуун түгээх станц	1	0.25
21	240101	Эрчим хүчний шугам	5	0.19
22	240201	Эрчим хүчний зориулалттай инженерийн байгууламж /цахилгаан станц, дэд станц, трансформатор г.м/	1	0.02
23	240203	Холбооны зориулалттай инженерийн байгууламж /холбооны зангилаа, хүлээн авах, дамжуулах станц г.м/	1	0.06
24	280401	Нийтийн эзэмшлийн ногоон байгууламж, цэцэрлэгжүүлж, зүлэгжүүлсэн талбай	4	1.75
25	280403	Тоглоомын талбай	1	0.00
26	290105	Биеийн тамир, спортын төвүүдийн сургалт, дадлагын талбай	1	0.09
27	650100	Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай	1	0.07
Нийт			382	31.62

Хүснэгт 109. Усан хангамжийн эх үүсвэрийг хамгаалах чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга
ХЭМЖЭЭ

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хуулийн үндэслэл	Шаардлагатай хөрөнгийн эх үүсвэр	Хариуцах хүн, хамтран хэрэгжүүлэх байгууллага
Цэвэр усны барилга байгууламж, цэвэрлэх байгууламжийн зураг төслийг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэх	хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалтын тухай хуулийн 4.1.Засгийн газар хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын талаар дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 4.1.1.хот, суурины хэрэглэгчийг стандартын шаардлагад нийцсэн ундны болон ахуйн хэрэглээний цэвэр усаар хангах, хэрэглээнээс гарсан бохир усыг татан зайлуулж цэвэршүүлэх үүрэг хүлээж, ус хангамж, ариутгах татуургын талаарх төрийн бодлогыг тодорхойлж, хэрэгжилтэд хяналт тавих;	Улс, аймгийн төсвөөс	Сумын Засаг ЗГ Аймгийн ЗДТГ
Усан хангамжийн эх үүсвэр түүний тэжээгдлийн мужийн хил зааг, хамгаалалтын бүсийг газар дээр нь тогтоож горим дэглэм зөрчигдсөн эсэхэд үнэлгээ хийх	Усны тухай хуулийн 11.1.4. Энэ хуулийн 22.1-22.4-т заасны дагуу усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүс, ус хангамжийн эх үүсвэрийн тэжээгдлийн мужийн заагийг хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын асуудал эрхэлсэн болон байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын дүгнэлтийг үндэслэн тогтоох; /Аймгийн ИТХ/ 12.1.4. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн зааг, тэжээгдлийн мужийг тэмдэгжүүлж, бүсийн дэглэмийн хэрэгжилтийг хангах; /Аймгийн ЗД/	Аймгийн төсвөөс	Аймгийн Засаг дарга Сумын Засаг дарга Аймгийн ГХБХБГ Газрын даамал
Хамгаалалтын бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх, хуулийн хэрэгжилтийг хангах Дэглэм горим зөрчигдсөн газар эзэмших гэрчилгээг цуцлах шаардлагатай газруудыг нөхөх олговортойгоор эргүүлэн авах, нөхцөл сайжруулан горим дэглэмийг мөрдүүлэх арга хэмжээ авах ажлыг зохион байгуулах,	Усны тухай хуулийн 13.1.6. дагуу усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн зааг, тэжээгдлийн мужийг тэмдэгжүүлж, бүсийн дэглэмийг мөрдүүлэх; /Сумын ЗД/ 42.2.Засгийн газар нь бусдын эзэмшил газрыг нөхөх олговортойгоор солих буюу эргүүлэн авах тухай газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын санал, газар эзэмшигчтэй түүний хийсэн урьдчилсан тохиролцоог харгалзан зохих шийдвэр гаргана. <i>Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын сайд, Барилга, хот байгуулалтын сайдын 2015 оны А-230/127 дугаар хамтарсан тушаал</i> 3.8.Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүсэд дараах дэглэмийг мөрдөнө: 3.8.2.эх үүсвэрийг ашиглах зориулалттай барилга байгууламжийг ариутгах татуургын төвлөрсөн системд холбоно. Хэрэв боломжгүй бол стандартын шаардлага хангасан бохир усны цооног, бие засах газрыг бүсийн гадна байрлуулна;	Улсын төсвөөс	Аймгийн Засаг дарга Сумын Засаг дарга Аймгийн ГХБХБГ Газрын даамал

	3.8.4.ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хориглолтын бүсийн эргэн тойрныг хашиж хамгаалан байнгын харуул хамгаалалттай байлгах бөгөөд худаг, усан сангийн таг, салхивчийг битүүмжлэн хялбар нээх, эвдэх боломжгүй болгоно; 3.8.5.бүсийн талбайг тогтмол цэвэрлэж, хог хаягдлыг зайлуулж, хөнөөлт шавж мэрэгчийн устгалыг мэргэжлийн байгууллагаар механик аргаар хийлгэнэ; 3.8.6.усны эх үүсвэрийн гидрогеологийн нөхцөлөөс шалтгаалан эрүүл ахуйн бүсэд нэмэлт арга хэмжээ авч болно. 3.9.Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хориглолтын ба хязгаарлалтын бүсэд дараах үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно: 3.9.1.газрын өнгөн хөрсийг эвдрэл элэгдэлд оруулах, мод бут огтлох, элс хайрга чулуу олборлох; 3.9.2.ашиглалтаас гарсан цооногийг техникийн болон бусад зорилгоор нөөцөд байлгах; 3.9.3.цэвэрлээгүй хаягдал бохир ус болон хог хаягдал хаях, хаягдлын сан байршуулах; 3.9.4.уст үеийн дээд талтай залгаа үеийн чулуулалт нөлөөлөх аливаа ажиллагаа явуулах; 3.9.5.судалгаа шинжилгээ, унд ахуйн бүс зориулалтаар ашиглах худаг, цооног өрөмдөх; 3.9.6.төвлөрсөн ус хангамжийн барилга байгууламж, шугам сүлжээтэй газар унд ахуйн зориулалтаар ашиглах худаг, цооног өрөмдөх; 3.9.7.бүх төрлийн бордоо, пестицид хэрэглэх; 3.9.8.газрын тосны бүтээгдэхүүн, химийн бодис болон цацраг идэвхт бодис, түүнийг агуулсан ашигт малтмал хадгалах, агуулах, халдварт өвчин тарааж болзошгүй зүйлс байрлуулах; 3.9.9.шатахуун түгээх станц байршуулах, машин техник угаах; 3.9.10.мал амьтны гаралтай түүхий эд боловсруулах, хадгалах; 3.9.11.орон сууц, үйлдвэр, үйлчилгээний зориулалттай барилга байгууламж барьж ашиглах; 3.9.12.газар өмчлөх, эзэмших, ашиглах эрх олгох		
--	--	--	--

Ажилбар 6.2.5. Хөв цөөрөм байгуулах газар

АГЗБЕТ-ны хүрээнд Баяндэлгэр суманд 1 байршилд хөв цөөрөм байгуулах судалгаа хийхээр төлөвлөсөн бол “Adapt” төслийн хүрээнд “Престиж” ХХК-аас 2 байршилд хөв цөөрөм байгуулахаар төлөвлөсөн байна.

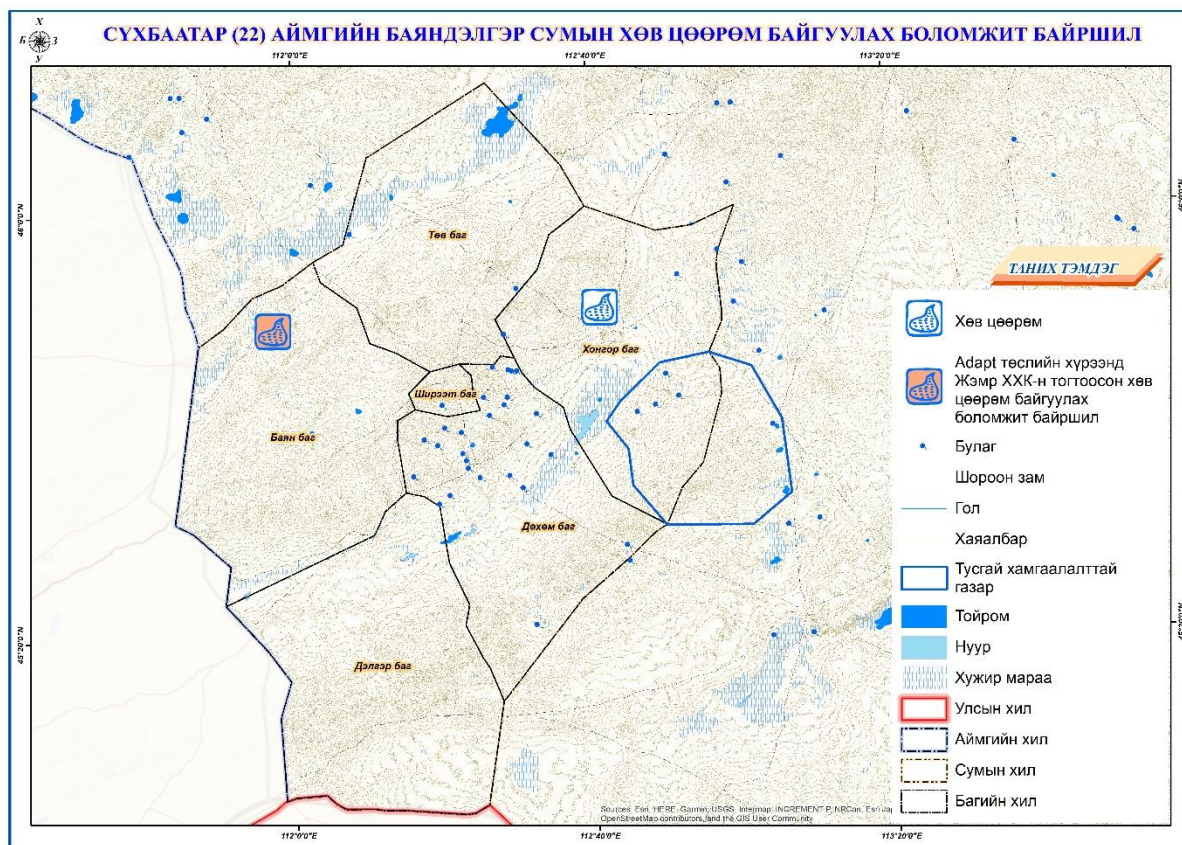
Хүснэгт 110. АГЗБЕТ-өөр тогтоосон хөв, цөөрөм байгуулах судалгаа хийх боломжтой газруудын байршил, мэдээлэл

№	Газрын солбицол	Тэжээгдэл	Газрын нэр	Ач холбогдол
1	112° 41' 21.569" 45° 51' 8.452"	Шандны булаг	Бурхант	Тариалан, ойжуулалт

Хүснэгт 111. ADAPT” төслийн хүрээнд “Жедр” ХХК-аас тогтоосон хөв цөөрмийн шалгуур үзүүлэлтүүд ба жинлэсэн дүн

Дунд зэрэг тохиромжтой									
1	Баян баг	ХЦ-18	0.35	0.22	0.04	0	0.03	0	0.63

Зураг 50. Хөв, цөөрөм байгуулах судалгаа хийхээр төлөвлөж буй газруудын байршил

Хүснэгт 112. Ус хуримтлуулах сан, хөв цөөрөм байгуулах байгуулах боломжтой газарт авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хэрэгжүүлэх арга	Хариуцах эзэн	Хөрөнгийн эх үүсвэр
АГЗБЕТ болон ADAPT төслийн хүрээнд тогтоосон хөв цөөрөм байгуулах газруудад хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх, аж ахуйн болон байгаль хамгаалах ач холбогдлыг тодорхойлох	ИТХ, Засаг дарга	Аймаг, Орон нутгийн хөгжлийн сан Төсөл хөтөлбөрийн дэмжлэг
Нэн тэргүүнд хэрэгцээт газарт мэргэжлийн байгууллагаар нарийвчилсан судалгаа хийлгэх, боломжтой тохиолдолд ТЭЗҮ хийлгэх, зураг төсөл боловсруулах	Засаг дарга	Аймаг, Орон нутгийн хөгжлийн сан Төсөл хөтөлбөрийн дэмжлэг
Батлагдсан зураг төслийн дагуу усны барилга байгууламж байгуулах, хөрөнгө оруулалтын асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгжүүлэх	ИТХ Засаг дарга	Аймаг, Орон нутгийн хөгжлийн сан Хөрөнгө оруулах ААНБ, иргэн Төсөл хөтөлбөрийн дэмжлэг

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ДОЛОО. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН
БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН
ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА
ХЭМЖЭЭ**

**ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 7.1. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ӨНӨӨГИЙН
БАЙДАЛ**

Ажилбар 7.1.1. Тусгай хамгаалалттай газар

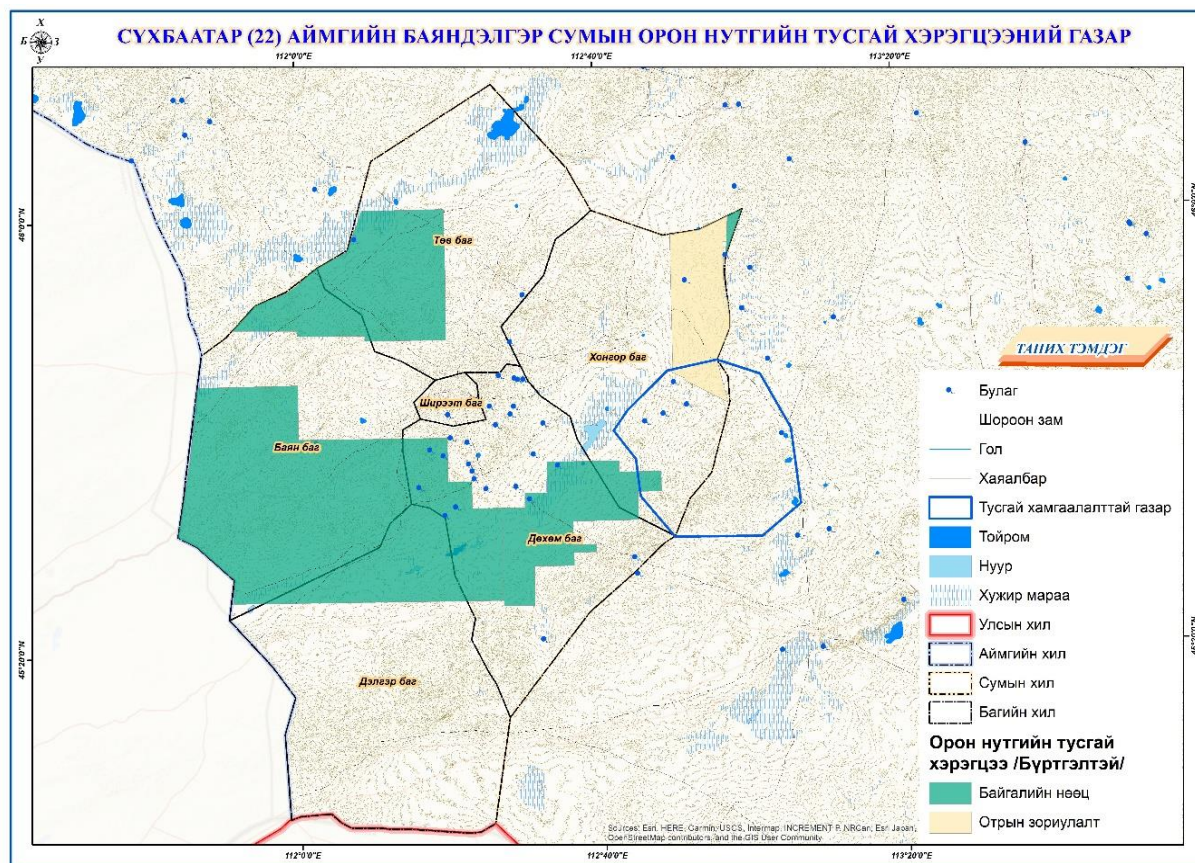
Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 2022 оны байдлаар 1 тусгай хамгаалалттай газар байгаа бөгөөд бүгд байгалийн нөөц газрын ангилалд бүртгэлтэй байна.

Уг тусгай хамгаалалттай газар нь батлагдсан хил зааггүй бөгөөд Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгаснаар Онгон таван булаг нь 71.8 мянган га газар байна.

Ажилбар 7.1.2. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд

Хээрийн судалгааны үе шатанд орон нутгаас авсан мэдээллээр нийт нутаг дэвсгэрийн 47.22% орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан байна. Эдгээрээс зарим газрууд нь газар зохион байгуулалт, геодези зураг зүйн газрын даргын А/73 тоот тушаалаар батлагдсан “Газрын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, кадастрын мэдээллийн санд бүртгэх заавар”-т тусгагдсаны дагуу кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдэх шаардлагыг хангаж чадахгүй байна. Иймд орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан үндэслэлийг дахин нягтлах ажлыг хийх шаардлагатай.

Зураг 51. Баяндэлгэр сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд

Хүснэгт 113. Баяндэлгэр сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрууд, талбай

№	Багийн нэр	Тусгай хамгаалалтад авсан төрөл	Уул уурхайн кадастрын мэдээллийн санд бүртгэлтэй эсэх	Талбай /га/
1	Баян баг	Байгалийн нөөц	Бүртгэлтэй	13959.8
		Байгалийн экологийн тэнцвэр хадгалах	Бүртгэлтэй	44986.6
		Дурсгалт газар	Бүртгэлтэй	3.3
		Түүх соёлын газар	Бүртгэлтэй	100520.5
2	Дөхөм баг	Байгалийн экологийн тэнцвэр хадгалах	Бүртгэлтэй	1764.6
		Дурсгалт газар	Бүртгэлгүй	27233.2
		Дурсгалт газар	Бүртгэлтэй	15002.4
		Түүх соёлын газар	Бүртгэлтэй	24263.5
3	Дэлгэр баг	Түүх соёлын газар	Бүртгэлтэй	28111.2
4	Төв баг	Байгалийн нөөц	Бүртгэлтэй	37808.9
		Байгалийн экологийн тэнцвэр хадгалах	Бүртгэлтэй	4856.1
		Дурсгалт газар	Бүртгэлтэй	38915.3
5	Хонгор баг	Байгалийн нөөц	Бүртгэлгүй	99.0
		Байгалийн нөөц	Бүртгэлтэй	28.9
		Дурсгалт газар	Бүртгэлгүй	5605.1
		Дурсгалт газар	Бүртгэлтэй	16798.2
		Отрын бүс	Бүртгэлтэй	25545.8
		Отрын нөөц	Бүртгэлгүй	4.9
6	Ширээт баг	Байгалийн экологийн тэнцвэр хадгалах	Бүртгэлтэй	2384.4
		Дурсгалт газар	Бүртгэлтэй	3587.9
Нийт				391479.7

Ажилбар 7.1.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газрууд

Газрын нэгдмэл сангийн тайлангаар Баяндэлгэр суманд улсын хилийн зурвас газар, Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар, Шинжлэх ухаан технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай байдаг. Үүнээс: Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар нь нууцын зэрэглэлтэй. Улсын хилийн зурвас газарт Монгол улсын хилийн тухай хуулийн дагуу улсын хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүйгээр тусгай журам тогтоосон нутаг дэвсгэрийг хамруулдаг.

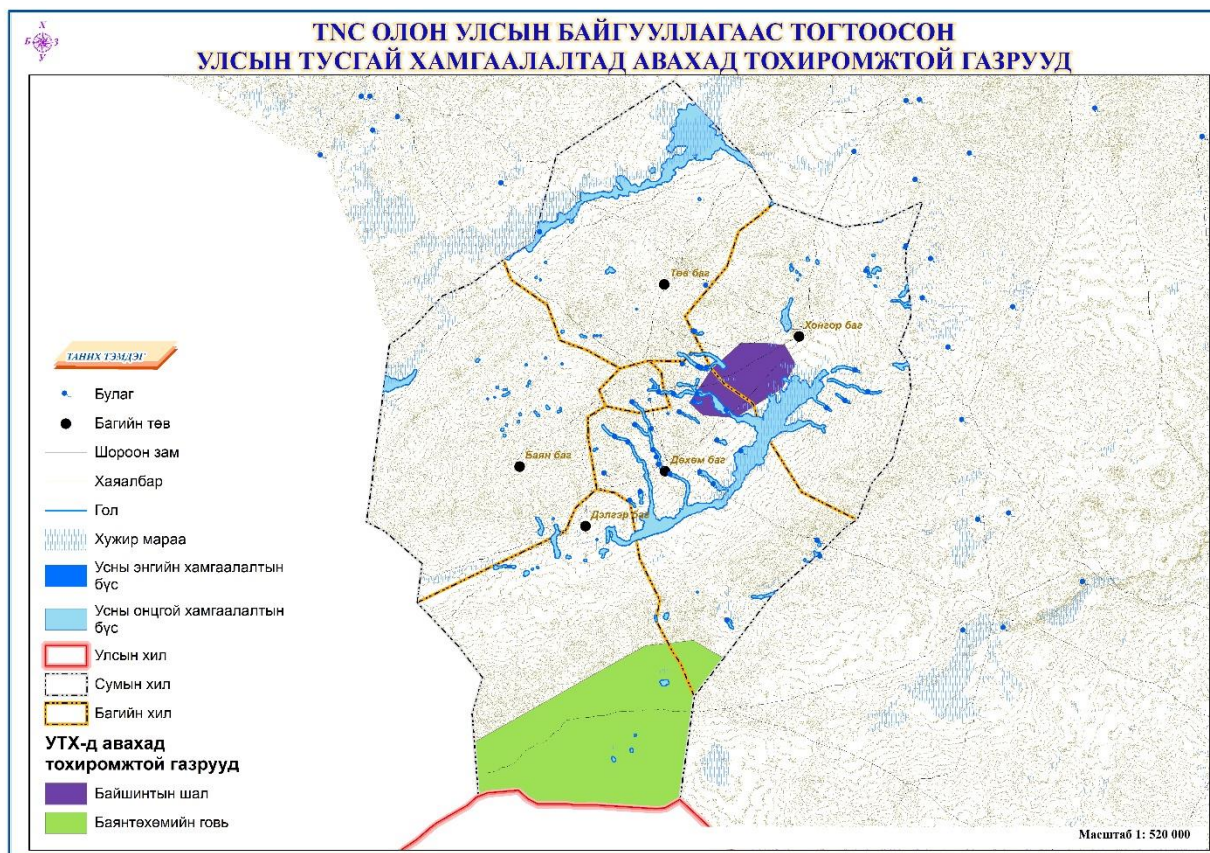
ДЭД БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 7.2. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ажилбар 7.2.1. Улсын тусгай хамгаалалтад авахад тохиромжтой газрууд

Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газрын үндэсний хөтөлбөр, Монгол орны биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр зэрэг бодлогын баримт бичгүүдэд Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 30 хүртэлх хувийг улсын тусгай хамгаалалтад авахаар заасан бөгөөд одоогийн байдлаар 14 хувийг улсын тусгай хэрэгцээнд аваад байна. Баяндэлгэр сумын нутагт ТНС олон улсын байгууллагаас тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийж тохиромжтой гэж тогтоосон Байшинтын тал, Баянтөхөмийн говь зэрэг газарт нийт 96138.574 га талбайг улсын тусгай

хамгаалалтад авахаар улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан байна.

Зураг 52. Улсын тусгай хамгаалалтад авахад тохиромжтой газрууд

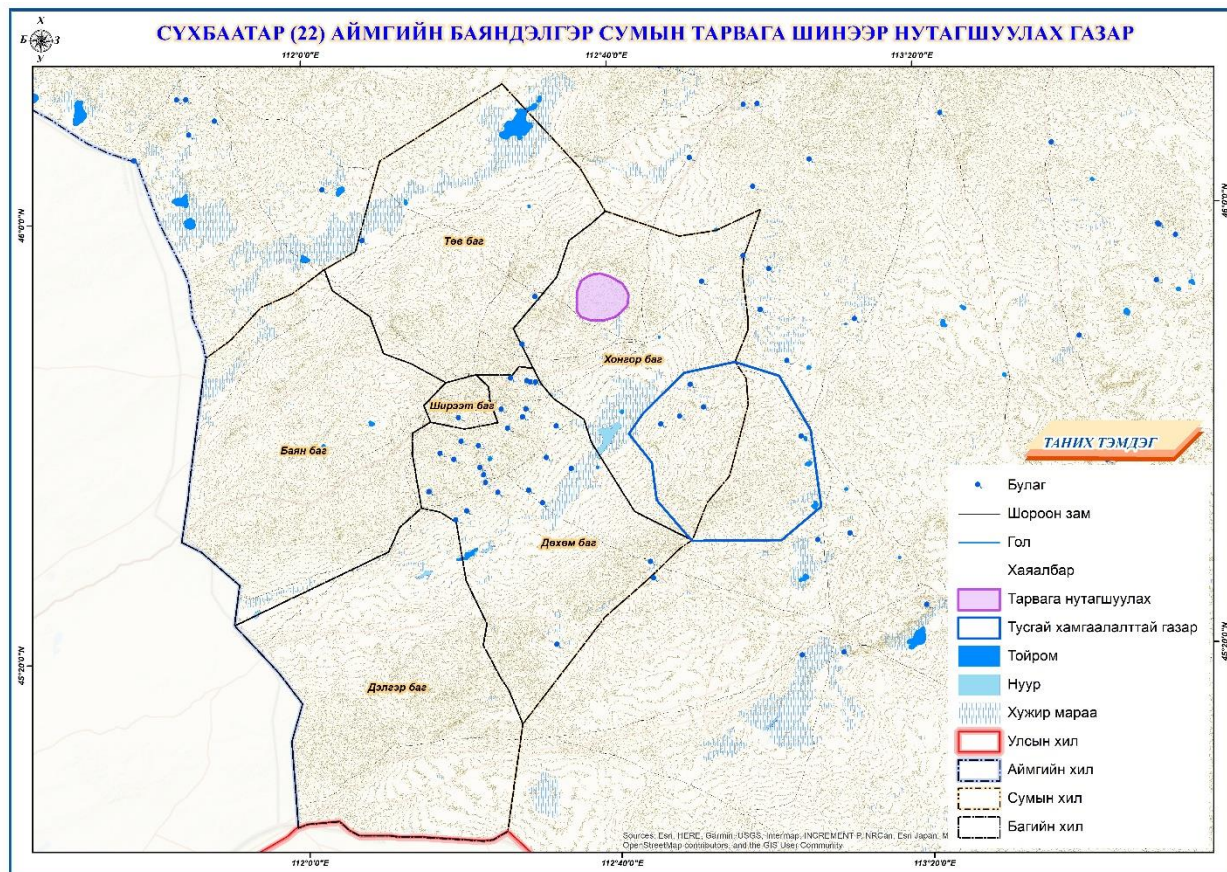
Хүснэгт 114. TNC олон улсын байгууллагаас тогтоосон улсын тусгай хэрэгцээнд авах газрууд

№	Газрын нэр	Талбай /га/	Авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
1	Байшинтын тал	15512.926	Тусгай хамгаалалтад авах үндэслэлийг боловсруулах, багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлэх, хамгаалалтад авах газрын хил заагийг тогтоох, шийдвэр гаргах эрх бүхий байгууллагад хүргүүлэх
2	Баянтөхөмийн говь	80625.648	
Нийт		96138.574	

Ажилбар 7.2.2. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авахаар төлөвлөсөн газар

Сүхбаатар аймгийн зарим сумдад тарвага дахин нутагшуулах оролдлогууд хийгдэж байна. Баяндэлгэр сумын Хонгор багийн нутагт адуун худгийн хоолой орчимд ойролцоогоор 5480 га орчим талбайд тарвага нутагшуулахаар төлөвлөсөн. тарвага нутагшуулах газрыг түр малын хөлөөс чөлөөлөх, орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв.

Зураг 53. Тарвага нутагшуулахаар төлөвлөсөн газрын байршил

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ НАЙМ. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ УУР АМЬСГАЛЫН
ӨӨРЧЛӨЛТӨД ДАСАН ЗОХИЦОХ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ҮНЭЛГЭЭ**

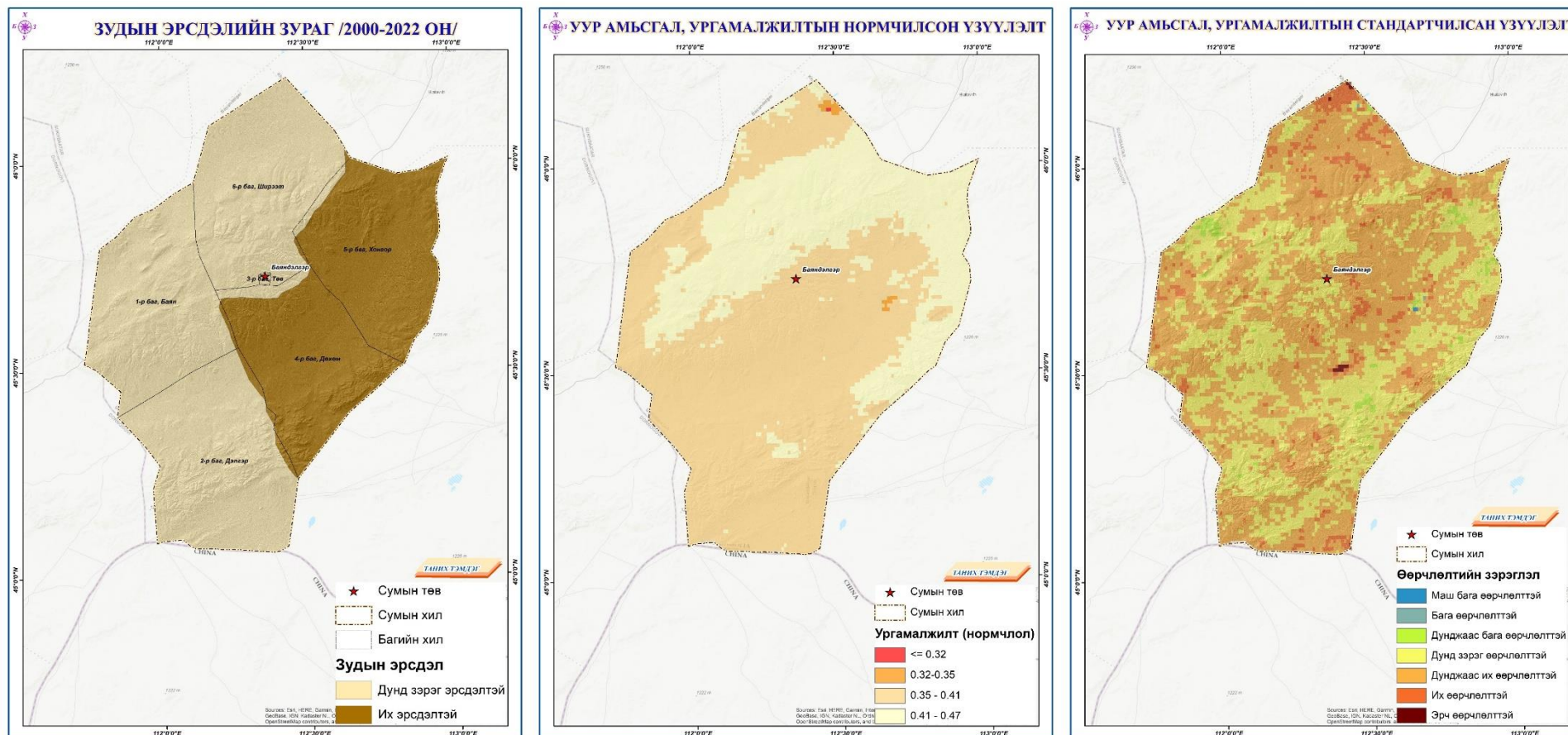
Сумын иргэдийн эрхэлж буй голлох салбар нь хөдөө аж ахуй бөгөөд тус суманд уул уурхай болон үйлчилгээний салбар хөгжиж байна. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд байгаль хамгаалал болон уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг төлөвлөхөд тэргүүлэх ач холбогдол өгсөн.

АДАРТ төслийн хүрээнд хийгдсэн “Уур амьсгалын эрсдэлийн мэдээллийг ашиглан газар, ус, мал аж ахуйн менежментийг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд төлөвлөх заавар, аргачлал, гарын авлага боловсруулах зөвлөх үйлчилгээ”-ний тайлан, “Татмын ой, отрын бэлчээр, булаг шанд хамгаалах, тэжээлийн агуулах байгуулах газрыг эрсдэл, эмзэг байдлыг харгалзан сонгож, сайн туршлагад түшиглэн хэрэгжүүлэх бэлтгэл хангах” төслийн тайлан болон бусад судалгааны мэдээллүүдэд үндэслэн СНДХТ-г боловсруулсан. Сумын нутаг дэвсгэрийн уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаарх мэдээлэл, эрсдэлийн үнэлгээний товч мэдээллийг Бүрэлдэхүүн хэсэг 1-т үзүүлсэн бөгөөд дэлгэрэнгүйг, суурь судалгааны тайлангаас харах боломжтой.

Зудын эрсдэлийн индексээс харахад 2020 оны байдлаар Баяндэлгэр сумын зудын эрсдэлийн индекс 3.4 байгаа бол 2030 он гэхэд 3.9 болж 0.5 өсөх буюу зудын давтагдал болох эрсдэлтэй ажиглагдаж байна.

Баяндэлгэр сум байгаль, цаг уурын нөхцөл, хазайцын үзүүлэлтээр Ургамалжилт бага, халалт, ууршилт их, өөрчлөлт бага сумуудад багтсан байна. 2000-2021 оны 5-8 дугаар сарын дундаж газрын гадаргын температур, нийлбэр ууршилт, дундаж ургамалжилтын индексийн мэдээллийг нормчилж, стандартчилж олон жилийн дундаж нөхцөл байдал болон түүнээс хазайх цараа, давтагдал буюу өөрчлөлтийг Баяндэлгэр сумаар гаргахад ургамалжилтын нормчиллол буюу дундаж нөхцөл байдлаар ≤ 0.32 маш муугаас, 0.32-0.35 муу, 0.35-0.41 дунджаас муу, 0.41-0.47 буюу дундажид хамаарах үнэлгээ авсан байгаа ба уур амьсгал, ургамалжилтын стандартчилсан буюу өөрчлөлтийн хувьд < 3 буюу маш бага өөрчлөлттэйгөөс $10 <$ маш их их өөрчлөлттэй байна.

Зураг 54. Уур амьсгалын өөрчлөлт, эрсдэлийн үнэлгээний зургуудаас

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох байдалд хийсэн үнэлгээг захиалагчийн зөвлөхийн боловсруулсан шинэчилсэн арга зүйн дагуу гүйцэтгэснээс гадна одоо мөрдөгдөж буй сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн боловсруулах арга зүй болон ажлын даалгаврыг баримтлан гүйцэтгэв.

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхдээ уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үнэлгээ өндөртэй, үр ашигтай арга хэмжээг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хүснэгт 115. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох байдалд хийсэн үнэлгээ

№	Дасан зохицох үйл ажиллагаа	Үр ашиг	Зардал	Техникийн үндэслэл	Зөвшөөрөгдөх байдал (соёл, уламжлал)	Хэрэгжүүлэхэд хялбар байдал	Уур амьсгалын өдөөгийн нөхцөлд	Хэрэгжүүлэх хурд
A.	БЭЛЧЭЭР							
I	Нүүдлийн менежмент (жилийн, улирлын, онцгой үеийн)	ө	Д-Б	Д	ө	Д	ө	д
1	Оторлох (хол газар нүүх) нутаг, ердийн, онцгой үеийн нөөцийг тодорхойлох Баяндэлгэр сумын хувьд отрын зориулалтаар орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд газар нутгийн талбайн хэмжээ 25790.89 га бөгөөд сумын нийт нутаг дэвсгэрийн 3.41 хувийг эзэлж байна. Тухайн суманд сум дундын отрын нөөц нутаг байхгүй. Байгаль цаг уурын хүндрэлтэй нөхцөлд бусад аймаг сумдад отор нүүдэл хийдэг.	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	д
2	Зуны бэлчээр, отрын нутагт Засгийн газраас явуулын үйлчилгээгээр хангах Сумын бүрд мал нядалгаа, анхан шатны боловсруулалтын жижиг үйлдвэр байгуулах, явуулын мал нядалгааны цех ажиллуулж, стандартад нийцсэн түүхий эд бүтээгдэхүүн бэлтгэн нийлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэхээр төлөвлөсөн нь малыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, малын тоог бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлнэ.	Ө	д	д	Ө	Д	Ө	Ө
II	Институцийг бэхжүүлэх, төсвийг сайжруулах болон газрын эзэмшлийн асуудлыг шийдэх	Н	д	Д-н	Н	Д	Н	Д-н
3	Бүлгийн бэлчээрийн заагийг тогтоож (уламжлалт холбоо сүлжээ, бэлчээр ашиглагчдын хэсэг, байгалийн нөөцийн менежментийн бусад бүлэг, байгаль хамгаалал) тодруулснаар малчдын хамтын үйл ажиллагааны бүтцийг бэхжүүлэх Бэлчээр ашиглагчид хариуцлага тооцох эдийн засгийн хөшүүргийг ашиглан асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой бөгөөд энэ хүрээнд тусгайлсан бэлчээр ашиглалтын журам, бэлчээр ашиглагчид хариуцлага тооцох журмуудыг боловсруулан батлуулж хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн.	Н	д	Н	Н	Д	Н	Д
4	Бэлчээрийн менежментийн хамтарсан хөрөнгө оруулалт, гишүүдийн зээл, эрсдэлийн менежментэд зориулсан хамт олны, бүлгийн сан бүрдүүлэх Бэлчээрийн менежментийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд сум, багийн түвшинд иргэдийн оролцоотойгоор бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан, багийн иргэдийн нийтийн хурлаар батлуулах шаардлагатай ба батлагдсан бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд саад учруулсан этгээдэд ногдуулах хариуцлагын хэмжээг тодорхойлж тогтоож өгөх шаардлагатай. Бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх, санхүүжүүлэх, бэлчээрийн эрсдэлийн сан бий болгох журам боловсруулж батлах, бэлчээрийн доройтлыг бууруулах үйл ажиллагаанд хөрөнгө оруулалт хийх Бэлчээр нутагт уст цэг гаргах, ашиглах харилцааг зохицуулах, хамтарсан хөрөнгө оруулалт хийх журам боловсруулж батлуулах /Төсөв +Малчид/	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н

	Багийн төвүүдийг “Малчдын хөгжил, мэдээллийн төв” болгон тохижуулах, сургалтын техник хэрэгсэл, багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжөөр хангах, менежментийн дэмжлэг үзүүлэх зэрэг арга хэмжээг төлөвлөсөн.							
5	Өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг эзэмших болон бэлчээр ашиглах гэрчилгээ олгох Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд өвөлжөө хаваржааны зориулалттай газруудыг малчдад эзэмшүүлээгүй байгаа бөгөөд бүртгэл хийгээгүй байна. Өвөлжөө, хаваржаа газрыг бүртгэлжүүлэх нь малчдыг үл хөдлөх хөрөнгөтэй болгохоос гадна бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх, бэлчээр ашиглагчтай хариуцлага тооцоход үндэслэл болох юм. Өвөлжөө хаваржааны газрын кадастрын бүртгэл зураглалыг сумын хэмжээнд бүрэн хийхээр төлөвлөсөн бөгөөд газрыг эзэмшүүлэх асуудлыг бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, бэлчээрийн газарт хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй уялдуулан хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн. Жнь: хэт нягт ашиглалттай бэлчээр болон талхагдал, доройтолд өртөж буй газруудад төлөвлөлтийн хугацаанд эзэмшүүлэхгүй байхаар тусгасан.	н	д	н	н	д	н	н
6	Даац, талхагдлыг бууруулахын тулд бэлчээр ашиглалтын хураамж авах Бэлчээр ашиглалтын төлбөр, татварыг олон хүчин зүйлийг харгалзан ялгаварт байдлаар тогтоодог болох зэргээр эдийн засгийн хөшүүргийг ашиглан бэлчээрийн менежментийг дэмжихээр төлөвлөсөн. Жнь: Бэлчээрийн ашиглалтын нягтралын 4 төрлийн бүсийг ялган зураглаж, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн.	н	н	б	б	б	н	д
7	Бэлчээрийн менежмент, мониторинг явуулах сумын түвшний хамтарсан менежментийн журам боловсруулах Баяндэлгэр сум нь хуурай хээр, цөлөрхөг хээрийн бүсэд хамаарах ба бэлчээрийн мониторингийн 22 цэгтэй бөгөөд цэгүүдийн төлөөлөх талбайн хэмжээ 756855.475 га байна. Бэлчээрийн газарт хэрэгжүүлж буй арга хэмжээний үр дүнг бэлчээрийн мониторингийн мэдээгээр баталгаажуулж, үр дүнг үнэлж, шаардлагатай тохиолдолд нэмэлт арга хэмжээг авч хэрэгжүүлдэг болох мөн иргэд малчдыг мониторингийн бодит мэдээллээр хангах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн.	н	б	н	н	д	н	д
8	Сумын түвшинд бэлчээр ашиглагчдын бүлгээр нь бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж хэрэгжүүлэх Бэлчээрийн менежментийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд сум, багийн түвшинд иргэдийн оролцоотойгоор бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан, багийн иргэдийн нийтийн хурлаар батлуулах, түүнийг хэрэгжилтэд хяналт тавих үйл ажиллагааг арга хэмжээний төлөвлөгөөнд тусгасан бөгөөд эхний ээлжид иргэд малчдыг сургах, идэвхжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн.	н	н	д	н	д	н	н
III	Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах	д	д	д	д	д-ө	ө	д
9	Ашигладаггүй бэлчээрт гүний худаг гаргах Баяндэлгэр сумын нийт бэлчээрийн 24.7%-ийг буюу 187335.93 га бэлчээрийг усжуулах, усан хангамжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. эхний ээлжид гидрогеологийн нөхцөлөөр боломжтой 131287.9 га бэлчээр нутгийг усжуулах зорилгоор усны хайгуул судалгааг хийхээр төлөвлөв.	д	ө	д	ө	д	ө	д
10	Ашигладаггүй бэлчээрт гар худаг гаргах гидрогеологийн нөхцөлөөр муу, гүний худаг гаргах боломжгүй газруудад гар худаг гаргах болон бусад боломжит эх үүсвэрийг судална.	д	б	ө	ө	д	ө	ө
11	Бэлчээрийн талхагдал, доройтлоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд гол, нуур, цөөрөмд мал услах явдлыг зохицуулах Хуулийн дагуу зохицуулагдана. Бэлчээр ашиглалтын журмыг сайжруулах арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	б	д	д	ө	ө	ө

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

12	Усны эхийг доройтохоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд хамгаалалт хийх Хамгаалах шаардлагатай 16 булгийн эхийг үе шаттайгаар хамгаална.	д	Ө	Б	д	Б	Ө	ө
IV	Үлийн цагаан оготно/мэрэгч амьтадтай тэмцэх Баяндэлгэр суманд 69199.9га газарт тархсан байгаагаас 18770.84 га талбайд бэлчээрийн хөнөөлт мэрэгч болох “Үлийн цагаан оготнын” бодгалийн тоо толгойн нягтшил нь өндөр (1 га талбайд 100 бодгалиас дээш) байсан ба бэлчээрийн ургамалан нөмрөгт үзүүлэх хор хөнөөлийн түвшин 4-5 баллын үнэлгээтэй байгааг тогтоосон тул эхний ээлжид эдгээр нягтшил өндөр газарт хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.	д	Б	ө	д	Д-ө	Д-ө	Д-ө
13	Зэрлэг амьтдыг (үнэг зэрэг амьтдыг хамгаалах, махчин шувууд оготно агнахад зориулж өндөр суудал босгох гм) хамгаалан дэмжих замаар мэрэгчидтэй тэмцэх Тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган төсөвтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ.	д	Б	Ө	д	ө	ө	ө
14	Гар аргаар тэмцэх (урхи занга гм) Тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган төсөвтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ.	д	Б	Ө	д	д	д	д
V	Бэлчээрийн чанарын менежмент	Д-ө	д	ө	ө	Д-ө	ө	д
15	Тухайн газрын унаган үет болон навчит ургамлын үрийг нэмэрлэн тарих, дахин суулгах (хашаа барин хамгаалалт хийж мал орох боломжгүй болгох) Тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган төсөвтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ. Бүс нутгийн онцлогт тохирсон сайн туршлагуудыг санал болгосон.	ө	ө	Ө	ө	Д	Ө	д
16	Бэлчээрийг сэлгээх, өнжөөх (зун, намар) Баяндэлгэр сумын нийт бэлчээрийн 12.37% буюу 93626.41 га бэлчээрийг өнжөөх шаардлагатай байна.	ө	д	Ө	ө	ө	Ө	ө
VI	Эрсдэлийн менежмент ба гамшгийн бэлэн байдал	ө	д	д	Д-ө	д	ө	д
17	Малыг эрт төллүүлэх, тэжээл бэлтгэх, гамшиг, цаг агаарын нөхцлийг цаг хугацаанд нь үнэн бодитойгоор мэдээлдэг (Ус цаг уур, орчны шинжилгээний газар болон бусад байгууллагууд) урьдчилан сэргийлэх системийг бүрдүүлэх Ерөнхийдөө бүрэлдэн тогтож байгаа. Цаашид хөгжүүлэх, иргэд малчдыг сургах, идэвхжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.	Ө	ө	Б	д	д	ө	д
18	Хөдөө орон нутаг, малчдад зориулсан мэдээлэл, харилцааны технологийг хөгжүүлэх Төв суурин газрууд үүрэн болон шилэн кабелийн шугамд холбогдсон, зарим багийн төвүүдийг үүрэн холбооны сүлжээнд холбогдох ажлууд хийгдэж байна. Цаашид үүрэн холбооны сүлжээг өргөтгөх чиглэлийн ажлуудыг тухайн жилийн төлөвлөгөө, төсөвт тусган хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.	Ө	д	д	ө	д	ө	д
Б	МАЛ АЖ АХУЙ							
I	Мал аж ахуйн бүтээмж болон чанар (үүлдэр угсаа, эрүүл мэнд, тэжээлийн чанар)	д	д	ө	д	ө	Д-ө	м-н
19	Өвчинг тэсвэрлэх чанарыг дээшлүүлэхийн тулд вакцинжуулах 2017 онд өвчнөөр хорогдсон малын тоо их байгаа бөгөөд тус онд Баяндэлгэр суманд малын гоц халдварт шүлхий өвчин гарсан бөгөөд ариутгал халдваргүйжүүлэлт, вакцинжуулалт хийж өвчлөлийг зогсоох арга хэмжээ авсан.	д	д		ө	д	ө	ө

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

	Цаашид малын гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүн ялангуяа махны зах зээлийг өргөжүүлэх, гадаад худалдаанд гаргах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хүрээнд малыг эрүүлжүүлэх, эрүүл бүсүүдийг байгуулах ажлуудыг хийх нь зүйтэй.						
20	Халдварт өвчнийг эмчлэх, хяналт тавих Аймгийн мал эмнэлэгтэй хамтран ажиллах нь зүйтэй.	д	д		ө	ө	ө ө
21	Паразитийг эмчлэх (хонийг уусмалд дүрэх) Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд 97 мал угаалгын цэг байна. Үүнээс: Баяндэлгэр суманд 11 мал угаалгын цэг байна.	д	д		ө	ө	ө ө
II	Тэжээлийн ургамал /тэжээл бэлтгэх, үйлдвэрлэх/	ө	Д-ө	Дө	ө	д	ө ө
22	Хорогдлыг багасгахын тулд хадлан, тэжээлийн агуулах барих Сумын аюулгүй нөөцийн агуулахтай. Иргэд малчдыг хадлан тэжээл бэлтгэлээ жил бүр хийх, тэжээлийн нөөцөө нэмэгдүүлэх үй ажиллагааг дэмжих арга хэмжээг төлөвлөсөн. тэжээл бэлтгэх сайн туршлагыг санал болгосон.	ө	ө	ө	ө	ө	ө ө
III	Сүргийн бүтэц ба мал маллагааны туршлага	ө	д	ө	д	д	ө Д-ө
23	Бод, бог малын уламжлалт харьцааг бий болгож сүргийн бүтцийг тохируулах болон бэлчээрийн талхлалтыг багасгахын тулд ямааны тоо толгойг бууруулах Сүргийн бүтцийг оновчтой болгох, малын тоо толгойг зохистой хэмжээнд хүргэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд малчдыг идэвхжүүлэх, чадавхжуулах сургалт, туршлага судлах аяллын арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгасан	Ө	ө	Ө	ө	ө	ө ө
24	Орон нутгийн болон явуулын мал нядалгааны газар, зоорь байгуулах Сум бүрд мал нядалгаа, анхан шатны боловсруулалтын жижиг үйлдвэр байгуулах, явуулын мал нядалгааны цех ажиллуулж, стандартад нийцсэн түүхий эд бүтээгдэхүүн бэлтгэн нийлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэхээр төлөвлөсөн.	ө	Ө	д	ө	Б	ө д
25	"Сэлгэн бэлчээх"- малын нягтрал ихтэй газрыг ойр ойрхон сэлгэн нүүдэллэх, бага талбайд бэлчээрлүүлэхдээ гарцын 50%- ийг үлдээх Бэлчээрийг сэлгээтэй, даацад тохируулан ашиглах арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгасан	ө	д	д	Б	Б	ө д
26	Алслагдсан отрын бэлчээрт малын хашаа хороо барих Алслагдсан, ашиглалт багатай бэлчээр нутгийг ашиглаж, хэт нягт ашиглалттай бэлчээрийн ачааллыг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	д	ө	ө	ө	ө ө
C	ЭКОСИСТЕМ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ БОЛОН БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ ХАМГААЛАХ						
1	ХАА-Н ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТ	Д-ө	Д	Д-ө	д	д	ө д
27	Бэлчээр, мал аж ахуйн менежментийн чиглэлээр аймаг, сумын мэргэжилтнүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх Бэлчээр ашиглалтын хариуцлагын гэрээний загварыг боловсруулан батлуулах, малчидтай бэлчээр ашиглалтын гэрээ байгуулах, Мал эмнэлэг, мал үржлийн тасгийн үйл ажиллагааг сайжруулах, сүргийн эргэлтийг зохион байгуулах мэргэжлийн зөвлөх үйлчилгээний нэгжийг байгуулах зэрэг арга хэмжээг төлөвлөсөн.	Ө	Б	ө	д	д	ө ө
28	Бэлчээрт ойн нөлөө бий болгох: мод тарих (хайлаас, сухай, эсвэл чацаргана), эко бүсээс нь хамааруулан чихэр өвс, бургас, булцуут таримал ургамлуудыг тарих, талбайн эргэн тойронд салхинаас хамгаалах халхавч байгуулах (мод, бут, сөөг, хүнсний ногоо, тэжээлийн ургамал тарих)	д	Б	ө	д	д	ө Б

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

	Ойжуулалтын ажлыг үр дүнтэй хийх хүрээнд бүс нутгийн онцлогт тохирсон, чанартай тарьц суулгацаар хангах арга хэмжээг төлөвлөсөн. мөн ойжуулалт хийсэн газруудыг хамгаалах эзэнтэй байлгах арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгасан.							
29	Бэлчээр, тариалангийн талбайг зурваслан сэлгэх, тариалангийн талбайг тэжээлийн ургамал/үр тарианы хослолоор сэлгэх, анжисаар хүрээ татах зэрэг хөрс хамгааллын аргуудыг хэрэглэх Тариалангийн газрыг элэгдлээс хамгаалах ойн зурвас байгуулах, хөрс хамгаалах, хөрсний ялзмагийг нэмэгдүүлэн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг төлөвлөсөн.	д	Б	ө	д	ө	ө	ө
30	Хөрсний элэгдлээс далан хаалт хийх, ургамал тарих зэргээр урьдчилан сэргийлэх Газар тариалангийн чиглэлээр ашиглаж буй техник дутагдалтай Орчин үеийн шинэлэг технологи нэвтрүүлж хөрс боловсруулалт, хамгааллыг сайжруулах боломжтой Хамгаалалтын ойн зурвас байгуулж хөрсний элэгдэл эвдрэлээс сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн.	д	Б	ө	Б	ө	ө	ө
II	ОЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ: ойн түймэр, ойн өвчин, хөнөөлт шавжтай тэмцэх, ойжуулалт хийх, ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх	ө	д	д	ө	д	ө	д
31	Ойжуулалт хийх: Тарьц, суулгацын чанарыг сайжруулах Цагаан булаг гэдэг газарт 0,81 га талбайд тэжээлийн ургамал тариалсан талбайн хамгаалалтын ойн зурвас болгон 2025 мод тарихаар төлөвлөсөн.	Д	ө	д	ө	д	ө	д
32	Үр дүн өндөртэй ойжуулалтын ажлыг урамшуулах Тэрбум мод хөтөлбөр хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг нарийвчлан боловсруулах, мод үржүүлгийн газруудыг хэрэгцээнд үндэслэн байгуулах, төлөвлөсөн газруудад мэргэжлийн байгууллагаар судалгаа хийлгэх, Бусад салбарын болон аж ахуйн хэрэгцээгээр ойн зурвас байгуулах газруудад мод үржүүлгийн газар байгуулах асуудлыг хэрэгцээнд үндэслэн тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэхээр тусгасан.	ө	ө	д	д	д	ө	д
33	Нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг сайжруулах/Байгалийн нөхөн сэргэлтийг дэмжих арга хэмжээг нэмэгдүүлэх Ойн талбай нэмэгдүүлэх, мод тарих иргэдийн санаачилгыг дэмжих арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан	д	д	ө	ө	ө	ө	д
III	УСНЫ НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ: намгархаг газар, гол, горхи, нуур, тойром, бүрд (баян бүрд)	ө	Д-ө	ө	Д-ө	д	ө	д
34	Голын эрэг хавийн газар нутгийг нөхөн сэргээх, хамгаалах Усны хамгаалалтын бүсийн горим дэглэмийг хангах арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	ө	ө	д	д	ө	д
35	Булгын эхийг хашиж хамгаалах Усны тооллогоор тогтоосон 16 булгийн эхийг үе шаттайгаар хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан	д	Б	ө	ө	ө	д	ө
36	Голоос болон булаг, шанд, усан сан, хөв цөөрмөөс суваг, шуудуу татах АГЗБЕТ болон ADAPT төслийн хүрээнд тогтоосон хөв цөөрөм байгуулах газруудад хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх, аж ахуйн болон байгаль хамгаалах ач холбогдлыг тодорхойлох ажлыг хийхээр төлөвлөсөн	ө	ө	ө	д	д	ө	д
37	Хөв цөөрөм, усан сан байгуулах Бурхант гэдэг газарт Шандны булгийг түшиглэн хөв цөөрөм байгуулах боломжит газрыг төлөвлөсөн	ө	ө	д	д	д	ө	д
V.	Экосистемийн менежмент ба хамгаалал	Д-ө	д	Д-ө	Д-ө	д	ө	д

38	Аймаг, сумын одоогийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг мөрдүүлэх (уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл, уул уурхайн газрын нөхөн сэргээлт хийлгэх г.м) Аймгийн ГЗБЕТ-тэй уялдуулан төлөвлөлтийг хийсэн бөгөөд газар зохион байгуулалтын цахим системд байршуулсан. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх зөвлөмж, удирдлага зохион байгуулалтыг сайжруулах хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг тусгайлан боловсруулсан.	Ө	д	д	д	д	ө	д
39	Газрын доройтол, экосистемийг хувирган өөрчлөх явдлыг багасгаж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэх Тусгай хамгаалалтад авах газар, ойжуулалт хийх, талхлагдаж доройтсон бэлчээрийг сайжруулах зэрэг экологийн тааламжтай орчин нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн цогц арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	д	ө	д	д	ө	д
40	Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийг бий болгох Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газруудын судалгааг хийх, давхцалыг арилгах, “Газрын орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, кадастрын мэдээллийн санд бүртгэх заавар”-ын дагуу бүртгэлжүүлэх, шаардлага хангахгүй шийдвэрүүдийг хүчингүй болгох санал боловсруулах ажлын хэсэг байгуулан ажиллуулах зэрэг арга хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгасан.	д	д	ө	д	д	ө	д
VI.	Ус хурааж нөөцлөх, хамгаалах	д	д-Б	д	д	д	ө	д-Ө
41	Усны урсгалыг удирдах жижиг хэмжээний далан, усан сан барих Хот суурин газрын суурьшлын бүс дэх гол, үерийн урсцын шугам, эргийн дагуух орчны бохирдлыг бууруулах, үерийн эрсдэлтэй хот, суурины эдэлбэр газарт үерээс хамгаалах барилга, байгууламж, тохижилтын зураг төслийг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэж хэрэгжүүлэхээр тусгасан.	д	д	Б	ө	д	ө	д
D	ӨРХИЙН АМЬЖИРГАА							
1	МАН-н бүтээгдэхүүнд (салбар дотор төрөлжүүлэх) нэмүү өртөг шингээх	д	д	д-Б	ө	д	ө	д
43	Малчид, эмэгтэйчүүдийн, бүлэг хоршоо байгуулан боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэх; жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих хөтөлбөрт хамрагдах, шинэ бүтээгдэхүүн бий болгох, Үйлдвэрлэлийн бүс 37.6 га газрыг төлөвлөсөн. Цаашид сумын түүхий эдийн нөөц, байгаль нутаг дэвсгэрийн онцлогт нийцүүлэн тогтоох, жижиг дунд үйлдвэрлэлийн тусгайлсан бодлого боловсруулан хэрэгжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	Б	ө	ө	д	ө	ө
44	Шинэ махан бүтээгдэхүүн гаргах (боловсруулсан, хатаасан, лаазалсан)	д	д	Б	ө	д	ө	д
II	Орлогын эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх (салбар дамнан) Орон нутгийн эдийн засгийн хөгжил, хувь хүний орлогын нэмэгдүүлэх үүднээс бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд дэмжлэг үзүүлж жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, Малчдын хөгжилд дэмжлэг үзүүлж малчдын хоршоог хөгжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн.	д	д	д	ө	д	ө	д
45	Хүнсний ногооны тариалалтыг дэмжих (уур амьсгалд зохицсон сорт, зүйлийг ашиглах) Баяндэлгэр сумын хэмжээнд 2021 онд өрхийн тариалсан талбайгаар төмс хүнсний ногоо 2.521 га талбайд, 0.186 га талбайд хүлэмжинд төмс, хүнсний ногоо тариалсан байна. Атаршсан газрыг ашиглах хүрээнд эхний ээлжинд эрчимжсэн аж ахуй болон өрхийн тариалангийн аж ахуйг хөгжүүлэхээр төлөвлөсөн.	ө	д	ө	ө	ө	ө	ө
46	Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн болох үзвэрүүд, түүх соёлын дурсгалт газруудын орчны газрыг хөгжүүлэх, тохижуулалт хийхээр төлөвлөсөн.	Б	д	д	ө	Б	ө	д

47	Жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, аж үйлдвэрийн салбарт мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийг нээж ажлын байр бий болгох Үйлдвэрлэлийн бүсээс гадна багийн төвүүдийг ХАА-н үйлдвэрлэлийн төв болгон хөгжүүлэх, тохижуулах арга хэмжээг төлөвлөсөн.	д	д	д	ө	д	ө	д
III	Маркетинг	н	д	д	н	д	н	д
48	Бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлэх Малын даатгалын тогтолцоо бий болсон Сум бүр тохирсон хүчин чадал бүхий мал нядалгаа, мах ангилан боловсруулах жижиг цех байгуулж үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулсан эко бүтээгдэхүүн зах зээлд нийлүүлэх боломжтой Малчид хэсэг бүлгээр нэгдэж үйлдвэрлэлээрээ хорших боломжтой Мах, түхий эдийн зах зээлийг өргөжүүлэх, тэжээл үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, мал бордох үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, зах зээлд тогтвортой, байнгын нийлүүлэлт хийх боломжийг нэмэгдүүлэх зэрэг арга хэмжээг төлөвлөсөн.	ө	д	д	д	д	ө	д

**БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ ЕС. СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН
ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖИЛТЭЭР ГАЗРЫН НЭГДМЭЛ САНГИЙН АНГИЛАЛД
ОРОХ ШИЛЖИЛТ ХӨДӨЛГӨӨН**

Хүснэгт 116. Газрын нэгдмэл сангийн ангилалд орох шилжилт хөдөлгөөн

Ангилал			2022 он	Судал- гаагаар нэмэгдсэн хасагдсан	Төлөв- лөлтөөр нэмэгдсэн хасагдсан	2030 он	
Сумын дүн			788186.99			788186.99	
Хөдөө аж ахуйн газар-Бүгд			729622.32			683352.07	
Үүнээс	Бэлчээрийн газар		729277.74			666962.65	
	Үүнээс	Өвөл хаврын	344885.78		-31564.12	417153.48	
		Зун намрын	384391.96		-14706.13	249809.17	
	Хадлангийн талбай					0.00	
	Тариалангийн газар. Бүгд		1.95		1156.01	1157.96	
	Үүнээс	Үр тариа тариалсан талбай				0.00	
		Төмс хүнсний ногоо тариалсан талбай					0.00
		Тэжээлийн ургамал тариалсан талбай		1.95			1.95
		Таримал ургамал, жимс жимсгэнэ тариалсан талбай					0.00
		Уриншилсан талбай					0.00
		Өнжөөсөн талбай					0.00
	Атаршсан газар		44.10		1146.25	1190.35	
	Хөдөө аж ахуйн барилга байгууламжийн дэвсгэр газар. бүгд		298.53			14041.11	
	Үүнээс	Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зориулалттай	298.25			298.25	
		Үүнээс	Өвөлжөө хаваржааны доорх газар	298.25			298.25
		Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн зориулалттай				263.84	263.84
		Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хэрэгцээнд зориулсан бусад газар		0.28		13478.74	13479.01
	Хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар					0.00	
Хот, тосгон, бусад суурины газар-Бүгд			898.54			1146.91	
Үүнээс	Барилга байгууламжийн дэвсгэр газар, бүгд		13.10			13.10	
	Үүнээс	Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтанд байгаа барилга байгууламжийн доорх газар	13.10			13.10	
		Амралт, рашаан сувиллын доорх газар				0.00	
	Нийтийн эдэлбэрийн газар, бүгд		824.04		877.75	862.80	
	Үүнээс	Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын эзэмшлийн бус амралт, зугаалга, биеийн тамирын зориулалттай болон цэцэрлэгт хүрээлэнгийн газар	4.47		38.76	43.23	
		Гудамж, талбай, замын газар	0.07			0.07	
		Цэвэрлэх байгууламжийн талбай				0.00	
		Оршуулгын газар		7.43			7.43
		Хог хаягдлын газар		12.82			12.82
		Эзэмшил, ашиглалтад олгогдоогүй сул чөлөөтэй газар		799.24			799.24
		Үйлдвэрийн газар. бүгд				42.19	42.19

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

	Уурхайн дэвсгэр газар, бүгд		5.00			5.00	
	Үүнээс	Ашигт малтмал олборлож байгаа уурхайн талбай				0.00	
		Үйлдвэрлэлийн зориулалттай барилга байгууламжийн газар	5.00			5.00	
		Суурьшлын бүсийн барилга, байгууламжийн газар				0.00	
	Гэр хорооллын газар, бүгд		56.40			223.81	
Үүнээс	Гэр, орон сууцны хашааны газар	56.40		167.41	223.81		
	Гэр бүлийн хэрэгцээд зориулан эзэмшиж байгаа төмс, хүнсний ногооны талбай				0.00		
Зам, шугам сүлжээний газар-Бүгд			1031.13			3099.49	
Үүнээс	Автозамын газар, бүгд		524.59			2221.27	
	Үүнээс	Улсын чанартай			1696.68	1696.68	
		Орон нутгийн чанартай	524.59			524.59	
		Аж ахуйн нэгж байгууллагын дотоодын зориулалттай				0.00	
		Авто тээврийн барилга, байгууламж, зогсоолын талбай				0.00	
	Төмөр замын газар, бүгд		0.00			371.68	
	Үүнээс	Төмөр замын далангийн талбай, хамгаалалтын зурвас газар			371.68	371.68	
		Өртөө, зөрлөгийн барилга, байгууламжийн талбай				0.00	
	Агаарын тээврийн газар, бүгд		0.25			0.25	
	Үүнээс	Нислэгийн аюулгүй байдлыг хамгаалах бүсийн газар	0.25			0.25	
		Барилга, байгууламж, төхөөрөмжийн газар				0.00	
	Шугам сүлжээний газар, бүгд		506.29			506.29	
	Үүнээс		Холбооны шугам, холбооны мэдээлэл хүлээн авах станцын эзлэх талбай	228.28			228.28
			Эрчим хүчний шугам, станцын эзлэх талбай	278.01			278.01
			Ус, дулаан дамжуулах хоолойн эзлэх талбай				0.00
			Ус шахах, өргөх байгууламжийн доорх газар				0.00
			Үерээс хамгаалах далан, сувгийн эзлэх талбай				0.00
	Усан тээврийн газар, бүгд					0.00	
Ойн сан бүхий газар-Бүгд			0.69			1.96	
Үүнээс		Ой модоор бүрхэгдсэн газар /түүний дотор загаар/				0.00	
		Ой модыг нь огтолсон газар				0.00	
		Мод үржүүлгийн газар	0.69			0.69	
		Ой тэлэн ургах нөөц газар				0.00	
		Ойн сангийн бусад газар			1.27	1.27	
Усны сан бүхий газар-Бүгд			3027.72			46979.98	
Үүнээс		Гол мөрний эзлэх газар				0.00	
		Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	3027.55			3027.55	
		Горхи, булаг, шандны эзлэх газар	0.17			0.17	
		Мөнх цас, мөсөн голын эзлэх газар				0.00	
шинээр	Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс			43952.26		43952.26	
Улсын тусгай хэрэгцээний газар-Бүгд			53606.59			53606.59	
Үүнээс	Үүнээс	Улсын тусгай хамгаалалттай газар бүгд				0.00	
		Дархан цаазат газар				0.00	
		Байгалийн цогцолборт газар				0.00	

СҮХБААТАР АЙМГИЙН БАЯНДЭЛГЭР СУМЫН
НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

2024-2030 он

	Байгалийн нөөц газар				0.00
	Дурсгалт газар				0.00
	Улсын хилийн зурвас газар	53547.30			53547.30
	Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар	59.22			59.22
	Гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар				0.00
	Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай	0.07			0.07
	Аймаг дундын отрын бэлчээр				0.00
	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай				0.00
	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай				0.00
	Чөлөөт бүсийн газар				0.00